

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
ΚΖ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Μούσες Ολυμπιάδες - Πιερίδες

Οι σημαντικότερες
των ομαδικών θεοτήτων της αρχαιότητας

Έφη Πουλάκη-Παντερμαλή

Θεσσαλονίκη 2014

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
ΚΖ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

**Μούσες
Ολυμπιάδες - Πιερίδες**
Οι σημαντικότερες
των ομαδικών θεοτήτων της αρχαιότητας

Έφη Πουλάκη-Παντερμαλή

Θεσσαλονίκη 2014

Μούσες, Ολυμπιάδες - Πιερίδες
Οι σημαντικότερες των ομαδικών θεοτήτων της αρχαιότητας
ISBN: 978-960-386-161-4

©Έφη Πουλάκη-Παντερμαλή, 2014
Έκδοση ΚΖ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, ΥΠΠΟΑ

Γενική επιμέλεια - Συντονισμός έκδοσης: Ευαγγελία Τσαγκαράκη
Επιστημονική επιμέλεια: Ευαγγελία Τσαγκαράκη, Αντιγόνη Αδαμίδου
Φιλολογική επιμέλεια: Πολυξένη Αδάμ-Βελένη
Σχεδιασμός βιβλίου: Έφη Πουλάκη-Παντερμαλή
Παραγωγή-Εκτύπωση:

Συνεργάτες στην επεξεργασία της έκδοσης: IoopoSTUDiO

Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού
Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς
ΚΖ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν.2121/1993, όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ᾄειδε, θεά...

Ἔσπετε νῦν μοι Μοῦσαι
Ολύμπια δώματ' ἔχουσαι·
ὕμεῖς γὰρ θεαὶ ἐστέ
πάρεστέ τε ἴστέ τε πάντα.

Ὅμηρος, *Ιλιάς* 2.484-2.485

Αριστερά: μαρμάρινο άγαλμα Ουρανίας
(Μαδρίτη, Museo Arqueológico Nacional)

Δεξιά: μαρμάρινο άγαλμα Πολύμνιος
(Ρώμη, Musei Capitolini)

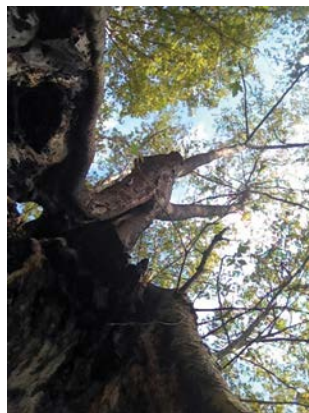

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	6
<i>ἐντεῦθεν ἄρχεται ὁ τῶν Μουσῶν λόγος</i>	7
<i>ζητήσεώς τε καὶ φιλοσοφίας τὸ ὄνομα ...</i>	8
<i>πάσης παιδείης ἀρετὴν γεννᾶσαι ἄμεμπτον</i>	9
<i>Μουσῶν μανία</i>	10
<i>αἱ διὰ παιδεύσεως γνώσεις</i>	11
<i>ὠνομάσθαι τὴν μὲν Κλειῶ ...</i>	13
Τέχνες και Σύμβολα	14
<i>ὡς τρεῖς τρεῖς, ἤγουν πολλάκις πολλὰι ... ὁ γὰρ τρεῖς ἀριθμὸς, πλήθους ἀρχή</i>	16
Ὅμηρος και Ησίοδος	19
Ὅμηρος, ο εισηγητής των Μουσῶν στην Ιστορία	20
Ησίοδος	21
Ολυμπιάδες - Πιερίδες - Ελικωνιάδες	22
<i>τὰς ἐν Πιερίῃ Κρονίδῃ τέκε ...</i>	24
<i>ἐν δέλτοις Πιερίσι ... τὰ περὶ τὰς Μούσας ποιήματα ...</i>	26
Οι μουσικοὶ ἀπόγονοι	28
Ορφεύς	29
«Θραξ»;	33
Τα Λεῖβηθρα του Ορφέως & και των Λειβηθρίδων Μουσῶν	37
Σημειώσεις	42
Παράρτημα: αρχαία παράδοση	50
Βιβλιογραφία	74

«Μνημοσύνης καὶ Ζητὸς Ὀλυμπίου ἀγλαὰ τέκνα, Μοῦσαι Πιερίδες,
κλῦτέ μοι εὐχομένωι·
ὄλβον μοι πρὸς θεῶν μακάρων δότε, καὶ πρὸς ἀπάντων ἀνθρώπων αἰεὶ δόξαν ἔχειν ἀγαθήν·
εἶναι δὲ γλυκὺν ὦδε φίλοις, ἐχθροῖσι δὲ πικρόν, τοῖσι μὲν αἰδοῖον, τοῖσι δὲ δεινὸν ἰδεῖν.»

Σόλων, *Fragmenta* 13.1-13.6

Εισαγωγή

Το μικρό αυτό βιβλίο για τις Μούσες χρηματοδοτήθηκε από το έργο ΕΣΠΑ Κεντρικής Μακεδονίας για το «Αρχαιολογικό Πάρκο Λειβήθρων», ενός από τους αρχαιολογικούς χώρους του Ολύμπου που σχετίζονται με τη μουσική αδελφότητα. Τα θέματα του παρόντος βιβλίου, όπως και των υπόλοιπων δύο* που έχουν εκδοθεί στο πλαίσιο του ίδιου έργου, αποτελούν γνωσιακή υποδομή που θα υποστηρίξει τα εκπαιδευτικά προγράμματα κατά τη λειτουργία του Αρχαιολογικού Πάρκου. Τα εκπαιδευτικά αυτά προγράμματα αποτελούν εξάλλου κυρίαρχο στόχο του έργου.

* Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, *Μακεδονικός Όλυμπος. Μύθος - Ιστορία - Αρχαιολογία*, Θεσσαλονίκη 2013 και Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, *Οίκος - Οικία - Οικονομία. Πόλις - Πολιτική - Πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη 2014.

έντεῦθεν ἄρχεται ὁ τῶν Μουσῶν λόγος

(ἤγουν ἀλληγορικῶς ἡ γνώσις τοῦ ποιητοῦ)¹

Οι Μούσες, γεννημένες από τον Δία και τη Μνημοσύνη στην Πιερία, είναι μία επιφανής αδελφότητα γυναικείων θεοτήτων. Πορεύεται δίπλα στο Δωδεκάθεο του Ολύμπου, κυρίως όμως στο πλευρό του Πατέρα τους, του μεγάλου Νου και Πατέρα των Θεών, αλλά και Πατέρα των Γνώσεων που αντιπροσωπεύουν οι Μούσες. Η δύναμη της μουσικής Τέχνης, που ακόμα και σήμερα είναι σε θέση να εμπνέει και να κινητοποιεί τους λαούς, είχε στην ελληνική αρχαιότητα θεϊκή προέλευση και ανάλογο ἦθος.² Ὅπως η πραγματική Τέχνη πάντοτε.

Οι χαρισματικές αδελφές «ψυχαγωγούν» τον πατέρα τους και τους λοιπούς θεούς, υμνώντας χωρίς σύνορα τόπου και χρόνου για όσα έγιναν, γίνονται και θα γίνουν. Το τελευταίο, εξάλλου, είναι ένα κυρίαρχο χαρακτηριστικό τους, που τις συνδέει και με τη μαντεία. Επισημαίνει τη διττή σχέση με τον αδελφό και συνοδό τους Απόλλωνα, θεό της μουσικής και της μαντικής προφητείας ταυτόχρονα.³

Οι Μούσες είναι εννέα, με «ἴδιον κλῆρον». Είναι, όμως, ομόφρονες και λειτουργούν ως μία, «ἐν ἐκάστη πάσας». «Συνάδουσι καὶ συγχορεύουσι ἀλλήλαις, μηδέποτε ἀπ' ἀλλήλων χωριζόμεναι», επισημαίνοντας το ενιαίο της θεϊκής Γνώσης και του Κόσμου.

«εἰ γὰρ καὶ ἴδιον κλῆρον ἐκάστη εἵληχεν, ἡ μὲν ἀστρονομίας, ἡ δὲ γεωμετρίας, ἡ δὲ καλλιπείας, ἡ δὲ ᾠδῶν, καὶ ἐτέρου ἐτέρα, ἀλλ' ἐν ἐκάστη πάσας ἔστιν εὐρεῖν. ἐν γὰρ ἀστρονομίᾳ καὶ γεωμετρίᾳ εὗροι τις ἂν καὶ κάλλος ἐπῶν καὶ ἰστορίαν καὶ τῶν λοιπῶν ἕκαστον.»

Scholia Vetera στη Θεογονία του Ησιόδου 1.5-1.9

Ανάλογες θεότητες αναφέρονται στη ρωμαϊκή, την ινδική και την αιγυπτιακή μυθολογία, όπου μουσικές και «πεπαιδευμένες» γυναικείες θεότητες, «αυτές που οι Έλληνες ονομάζουν Μούσες», ακολουθούσαν τον αιγύπτιο Διόνυσο-Όσιρι.⁴ Η λατρεία τους κοντά σε πηγές, σε συνδυασμό με κάποιες από τις αρχαίες μαρτυρίες, φαίνεται να υποδεικνύουν ότι αρχικά κατάγονταν από νεράιδες της φύσης.⁵ Νωρίς, ωστόσο, μέσα στην πρώτη προχριστιανική χιλιετία, ήταν ήδη θεές της παρεχόμενης στους θνητούς θεϊκής Γνώσης. Αποτελούν, έκτοτε, ένα διαχρονικό πολιτιστικό σύμβολο, με καταγωγή που ανάγεται στις απαρχές της ελληνικής ιστορίας.

Μαρμάρινο άγαλμα καθιστής Μούσας, ίσως της Ουρανίας (Βαλτιμόρη, The Walters Art Museum).

ζητήσεώς τε καὶ φιλοσοφίας τὸ ὄνομα ...

Η ετυμολογία της λέξης Μούσα είναι αμφίβολη. Θεωρήθηκε, πάντως, ινδοευρωπαϊκή.⁶ Από αυτή δημιουργήθηκαν στη συνέχεια οι λέξεις μουσική, μουσείον και όλα τα σχετικά παράγωγα. Για κάποιους η λέξη έχει την ίδια ρίζα με το *μανθάνω* (ως θεές της παρεχόμενης θεϊκής Γνώσης) ή το λατινικό *mons* (που σημαίνει ὄρος, ως καταρχήν νύμφες των ορέων⁷). Πιθανή προέλευση από το *μῶσθαι* (ζητεῖσθαι, από το *μῶμαι*, και *μῶσις*, η αναζήτηση) αναφέρουν ο Πλάτων και άλλοι,⁸ ενώ η λέξη παραδίδεται συχνά και ως *Μῶσα* (δωρική) ή *Μοῖσα* (αιολική). Διατυπώθηκε και η άποψη ότι έχει την ίδια ρίζα με τη μύηση, επειδή οι Μούσες μυσούν τους απαίδευτους.⁹

«Μούσα· ἡ γνῶσις. ἀπὸ τοῦ μῶ, τὸ ζητῶ· ἐπειδὴ ἀπάσης παιδείας αὕτη τυγχάνει αἰτία. ... εἰσὶ δὲ πᾶσαι ἐννέα·

... πολλὰς δὲ τὰς Μούσας ὑπὸ τῶν θεολόγων παραδεδόσθαι, διότι πολὺ τὸ ποικίλον ἔχει τὰ μαθήματα καὶ παιδεύματα, ...»

Σουίδα, Λεξικόν μι.1291

«καὶ ὅλως τὴν μουσικὴν ἀπὸ τοῦ μῶσθαι ὡς ἔοικεν, καὶ τῆς ζητήσεώς τε καὶ φιλοσοφίας τὸ ὄνομα τοῦτο ἐπωνόμασεν.»

Πλάτων, Κρατύλος 406.α.4

«Μουσάων ἄρχωμαι Ἀπόλλωνός τε Διός τε·

ἐκ γὰρ Μουσάων καὶ ἐκ ηὐτόλου Ἀπόλλωνος ἄνδρες ἀοιδοὶ ἔασιν ἐπὶ χθονὶ καὶ
κιθαρισταί, ἐκ δὲ Διὸς βασιλῆες·

ὁ δ' ὄλβιος ὃν τινα Μοῦσαι φίλωνται· γλυκερὴ οἱ ἀπὸ στόματος ῥέει αὐδὴ.

Χαίρετε τέκνα Διὸς καὶ ἐμὴν τιμήσατ' ἀοιδίην· αὐτὰρ ἐγὼν ὑμέων τε καὶ ἄλλης μνήσομ' ἀοιδῆς.»

Ομηρικός Ὑμνος, Εἰς Μούσας καὶ Ἀπόλλωνα 1-7

πάσης παιδείης ἀρετὴν γεννᾶσαι ἄμεμπτον

Ο Δίας επιλέγει τους ηγεμόνες και οι Μούσες με τον Απόλλωνα τους αοιδούς και τους κιθαριστές. Επειδή, όμως, οι Μούσες διατηρούν στη συλλογική μνήμη τους άγραφους νόμους και τις αξίες της πανάρχαιας ελληνικής κοινωνίας, ο Ησίοδος βεβαιώνει πως όταν οι Μούσες τιμήσουν και παρευρεθούν στη γέννηση ενός ηγεμόνα, αυτός είναι ο ηγεμόνας που θα γίνει σοφός, δίκαιος, και με γλώσσα μελίχια. Αυτός, ο ευλογημένος από τις Μούσες ηγεμόνας, είναι εκείνος που θα κατακτήσει το μέλλον.

Όπως είπαν αργότερα ο Αιλιανός και ο Διόδωρος Σικελιώτης, όποιον οι Μούσες αγαπούν, είναι ειρηνικός και πράος, αφού ακόμη και ο ίδιος ο Άρης «αιδείται τις Μούσας»:¹⁰

«Όχι μόνο στην ειρήνη αλλά και στον πόλεμο πείθονται (οι Κέλτες) από τους μουσικούς ποιητές τους και, μάλιστα, όχι μόνο οι φίλοι αλλά και οι εχθροί. Γιατί πολλές φορές, όταν συναντώνται δύο στρατοί και υψώνουν ξίφη και λόγχες, οι βάρδοι τρέχουν ανάμεσα στα στρατόπεδα και φέρνουν ειρήνη, όπως οι μάγοι που υποτάσσουν τα άγρια θηρία. Έτσι, ακόμη και ανάμεσα στους πιο άγριους βαρβάρους, η σοφία υπερισχύει του θυμού και ο Άρης σέβεται τις Μούσες.»

Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* 5.31.5.1*

«Ούτε γλύπτης ούτε κανείς ποτέ ζωγράφος απεικόνισε τις κόρες του Δία οπλισμένες. Σημαίνει ότι όσοι ασχολούνται με τις Μούσες πρέπει να διάγουν βίο ειρηνικό και πράο.»

Κλαύδιος Αιλιανός, *Ποικίλη Ιστορία* 12.2.1

* Η μετάφραση των αποσπασμάτων των αρχαίων κειμένων έχει γίνει από τη συγγραφέα της παρούσας έκδοσης.

Μουσῶν μανία

Ὡς Μουσαγέτης, ο ἀδελφός τους Απόλλων ηγείται των Μουσῶν, «τὴν μίαν ἔνωσιν τῆς ὅλης ἁρμονίας χορηγούντος». ¹¹ «Πρῶτον δὴ τοῦτο ἀποδεξώμεθα θῶμεν παιδείαν εἶναι πρώτην διὰ Μουσῶν τε καὶ Ἀπόλλωνος», ὅπως θα ισχυριστεῖ ο Πλάτων. ¹² Μας πληροφορεῖ, ἀκόμη, πῶς οἱ θεοὶ ἐλέησαν τοὺς θνητοὺς χορηγώντας ὡς συγχορευτὲς ὄχι μόνο τὶς Μούσες καὶ τὸν Απόλλωνα, ἀλλὰ καὶ ἕνα τρίτο, τὸν Διόνυσον.

Επισημαίνεται, ἔτσι, ἡ διττὴ μουσικὴ σχέση με τὸν θεὸ των μυστηρίων, ἀφοῦ τὸ θέατρο ἐξελίχθη ἀπὸ ἕνα διονυσιακὸ τραγούδι, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ διὰ τῆς «Μουσῶν μανίας» που «ἐνθέους ποιεῖ», καταλαμβάνεται, διεγείρεται καὶ ἐκβακχεύεται ἡ ἀπαλὴ καὶ ἄβατη ψυχὴ. Ὅπως θα πει ὁ Πλάτων, ὅλοι οἱ σπουδαῖοι ποιητὲς καὶ μελοποιοὶ δὲν ἐγίναν σπουδαῖοι λόγῳ τῆς τεχνικῆς τους ἐπάρκειας, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἦταν κατεχόμενοι ἐνθεοί, ὅπως οἱ «κορυβαντιῶντες». Ὅποιος, λοιπόν, ἐπιχειρήσει νὰ πλησιάσει τὴ θύρα τῆς Ποίησης χωρὶς μουσικὴ μανία καὶ πιστεύει πῶς εἶναι ποιητής, πρέπει νὰ γνωρίζει ὅτι θα εἶναι ἀτελής, τόσο ὁ ἴδιος ὅσο καὶ ἡ ποίησή του ...

«οὕτω δὲ καὶ ἡ Μοῦσα ἐνθέους μὲν ποιεῖ ... πάντες γὰρ οἱ τε τῶν ἐπῶν ποιηταὶ οἱ ἀγαθοὶ οὐκ ἐκ τέχνης ἀλλ' ἐνθεοὶ ὄντες καὶ κατεχόμενοι πάντα ταῦτα τὰ καλὰ λέγουσι ποιήματα, καὶ οἱ μελοποιοὶ οἱ ἀγαθοὶ ὠσαύτως, ὥσπερ οἱ κορυβαντιῶντες οὐκ ἔμφρονες ὄντες ὀρχοῦνται, οὕτω καὶ οἱ μελοποιοὶ οὐκ ἔμφρονες ὄντες τὰ καλὰ μέλη ταῦτα ποιοῦσιν.»

Πλάτων, *Ἰων* 533.ε.3

«τρίτη δὲ ἀπὸ Μουσῶν κατοκωχὴ τε καὶ μανία, λαβοῦσα ἀπαλὴν καὶ ἄβατον ψυχὴν, ἐγείρουσα καὶ ἐκβακχεύουσαί. δ' ἂν ἄνευ μανίας Μουσῶν ἐπὶ ποιητικὰς θύρας ἀφίκηται, πεισθεὶς ὡς ἄρα ἐκ τέχνης ἱκανὸς ποιητὴς ἐσόμενος, ἀτελής αὐτὸς τε καὶ ἡ ποίησις.»

Πλάτων, *Φαῖδρος* 245.α.1¹³

«θεοὺς δὲ ἔφαμεν ἐλεοῦντας ἡμᾶς συγχορευτάς τε καὶ χορηγοὺς ἡμῖν δεδωκέναι τόν τε Ἀπόλλωνα καὶ Μούσας, καὶ δὴ καὶ τρίτον ἔφαμεν, εἰ μεμνήμεθα, Διόνυσον.»

Πλάτων, *Νόμοι* 665.α.3

«Οὐκοῦν καὶ ὅτι τὴν ρυθμοῦ τε καὶ ἁρμονίας αἴσθησιν τοῖς ἀνθρώποις ἡμῖν ἐνδεδωκέναι τὴν ἀρχὴν ταύτην ἔφαμεν, Ἀπόλλωνα δὲ καὶ Μούσας καὶ Διόνυσον θεῶν αἰτίους γεγονέναι;»

Πλάτων, *Νόμοι* 672.γ.8

αἱ διὰ παιδεύσεως γνώσεις

«Μούσα μέν ἐστιν ἡ διὰ παιδεύσεως γνώσις, οὐχ ἡ αὐτοφυῆς καὶ ἀδίδακτος φρόνησις ...»¹⁴

Αυτό ήταν το θέλημα του μεγάλου θεού και πατέρα τους: με τη δημιουργική πνοή της μουσικής οικογένειας, οι θνητοί δεν θα λησμονούσαν ποτέ τα θεϊκά του χαρίσματα προς την ανθρωπότητα. Βαθιά ήταν η πίστη τους ότι οι Μούσες προσφέρουν στους θνητούς τη θεϊκή Αλήθεια, την έμπνευση, τη γνώση, την έκφραση, την ευψυχία και το όλον της μουσικής δημιουργίας, γενικότερα.

Ο μουσοτραφής δημιουργός, λοιπόν, προσέφευγε και επικαλούταν τις θεές¹⁵ για να του συμπαρασταθούν με τις θεϊκές «διὰ παιδεύσεως» γνώσεις. Αυτές αποτελούσαν την εγγύηση για όσα έλεγε ο δημιουργός και για την αξίωσή του να αποκαλείται ποιητής. Τόσο, λοιπόν, η μουσική ποίηση του Ομήρου (± 800 π.Χ.) και του Ησίοδου (± 700 π.Χ.), που πρώτοι τις εισήγαγαν στην ιστορία, όσο και των επόμενων ποιητών-μουσικών (και όχι μόνο), υπήρξαν για τον αρχαίο άνθρωπο δημιουργήματα θεϊκής έμπνευσης και διδασκαλίας.

Εργαλείο τους ήταν ο μουσικός-ποιητικός λόγος, λόγος πεπαιδευμένος και παιδευτικός, αλλά και ηδυσμένος¹⁶ με οργανική συνοδεία και τραγούδι, «θέλγον τὰς ψυχὰς καὶ κατέχον εἰς τὴν πρὸς αὐτὸ φιλίαν...».¹⁷ Συχνά και με τον αλληγορικό μύθο, αφού «ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων (μέτρον, ηρωϊκόν, μῦθος αλληγορικός, ιστορία) ὁ ἀλληγορικός μῦθος τὸ κυριώτατόν ἐστι τῶν ποιητῶν χαρακτηρισμα».¹⁸

Ευλογημένος, λοιπόν, ο άνθρωπος που οι Μούσες αγαπούν, βεβαιώνουν ο Ησίοδος, η «δέκατη Μούσα» Σαπφώ¹⁹ και οι λοιποί ποιητές της αρχαιότητας:

«Αμνημόνευτη θα κείτεσαι νεκρή
Αφού δεν είχες σχέση ζωντανή με τα ρόδα της Πιερίας.
Αφανής κι εκεί στον Άδη,
με τα φαντάσματα...»

Σαπφώ, Μελών Γ 55.1

«ἰόπλοκ' ἄγνα μελλιχόμειδε Σάπφοι ...»

Αλκαίος, Fragmenta 384.1

Η Σαπφώ, γνωστή και ως «δέκατη Μούσα». Νωπογραφία από την Πομπηία στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης (αριστερά) και μαρμάρινη κεφαλή της Ρωμαϊκής Εποχής στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κωνσταντινούπολης (δεξιά).

α.

β.

γ.

Λεπτομέρειες από γραπτές ερυθρόμορφες απεικονίσεις Μουσών των Κλασικών Χρόνων: α) ίσως η Κλειώ, σε αγγείο (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο), β) ίσως η Καλλιόπη ή η Κλειώ, σε πώμα λεκανίδας (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου), γ) η Τερψιχόρη, σε αγγείο (Παρίσι, Μουσείο Λούβρου).

«Ποτάμι μέλι ο ύμνος των Μουσών για τις επιτυχίες,
σκοτάδι όμως βαθύ, όταν δεν τις υμνούνε.»²⁰

Πίνδαρος, *Νέμεα* 7.11

«Μούσες Πιερίδες,
λαμπρά τέκνα Διός και Μνημοσύνης,
ακούστε την ευχή μου.
Χαρίστε μου εύνοια των θεών,
υπόληψη στους ανθρώπους.»

Σόλων, *Fragmenta* 13.1

«Ποτέ δεν θα παύσω Μούσες και Χάριτες να αναμειγνύω,
ήδιστη συζυγία.
Άμουσος, απαίδευτος ποτέ μου να μη ζήσω,
πάντα με τους στεφανωμένους.»

Ευριπίδης, *Ηρακλής* 673

ὠνομάσθαι τὴν μὲν Κλειώ ...

Τα ονόματα των εννέα Μουσών αναφέρονται πρώτη φορά από τον Ησίοδο με την εξής σειρά: Κλειώ, Ευτέρπη, Θάλεια, Μελπομένη, Τερψιχόρη, Ερατώ, Πολύμνια, Ουρανία. Τελευταία αναφέρεται η Καλλιόπη, η σημαντικότερη από όλες κατά τον Ησίοδο.

Με την Ησιόδεια σειρά θα τις κατονομάσει περίπου διακόσια χρόνια αργότερα και ο πατέρας της ιστορίας, ο Ηρόδοτος. Ο τελικός συσχετισμός κάθε Μούσας με ένα από τα είδη της μουσικής Τέχνης πιθανόν ολοκληρώθηκε αργότερα, μολονότι τα ονόματα ήδη παραπέμπουν στα βασικά τους χαρακτηριστικά. Επιπλέον, η αναφορά του Ησίοδου για την Καλλιόπη («ή γὰρ καὶ βασιλεῦσιν ἅμ' αἰδοίοισιν ὀπηδεῖ») επισημαίνει τη σχέση της με τις ηρωϊκές πράξεις των πρώιμων ηγεμόνων και το έπος. Οι ιδιαίτεροι συσχετισμοί της Τερψιχόρης, της Ερατούς, της Καλλιόπης και της Ουρανίας αναφέρονται ήδη από τον Πλάτωνα,²¹ ενώ η Θάλεια και η Μελπομένη πρέπει να συσχετίστηκαν με την Κωμωδία και την Τραγωδία με τη δημιουργία του μουσικού αυτού είδους, αφού αρχικά μάλλον ήταν θεές της μελωδίας και του «θαλιάζειν» - «θάλλειν».²² Οπωσδήποτε, όμως, η ειδική ενασχόληση των Μουσών παρουσίαζε μεγάλη ποικιλία, μέχρι να παγιωθούν στη Ρωμαϊκή Εποχή το σχήμα, η σύνθεση και τα σύμβολα που τις χαρακτηρίζουν μέχρι σήμερα.²³

Υστερο-ελληνιστικό ψηφιδωτό δάπεδο από την Ήλιδα με τα σύμβολα των Μουσών, του Απόλλωνα και της Μνημοσύνης (Αρχαιολογικό Μουσείο Ήλιδας). Συμβολίζονται: ο Απόλλων με λύρα, η Καλλιόπη με πινακίδα, η Ουρανία με ουράνια σφαίρα, η Πολύμνια, σκεπτόμενη χωρίς σύμβολο, η Ερατώ και η Τερψιχόρη με λύρες, η Μελπομένη και η Θάλεια με θεατρικές μάσκες, η Ευτέρπη με αυλό, η Κλειώ με πάπυρο, και η Μνημοσύνη με το όρος Πιερία.

Τέχνες και Σύμβολα

1. Κλειώ (κλείουσα, που δοξάζει). Πάνσοφη, όπως η Καλλιόπη, η Ουρανία και η Πολύμνια, είναι η Μούσα της Ιστορίας. Αναφέρεται ως η προστάτις του έπους, αλλά και του «φιλότιμου»,²⁴ της ρητορικής, των εγκωμίων, της μαντοσύνης. Σύμβολά της το βιβλίο-πίνακας, ο πάπυρος, το κιβώτιο παπύρων και η κιθάρα.

2. Ευτέρπη (ευ τέρπει). Είναι η Μούσα της αυλητικής τέχνης, Μούσα μελωδική, όπως η Ερατώ και η Τερψιχόρη. Υπό την προστασία της αναφέρονται επίσης η ρητορική, η «περί φύσιν αλήθεια», αλλά και ο τραγικός χορός. Σύμβολό της είναι ο διπλός αυλός.

3. Θάλεια (θαλιάζει, θάλλει, αφθονία, ευωχία, στο έπος συμποσιακή). Είναι -όπως και η Μελπομένη- Μούσα θεατρική, της Κωμωδίας. Υπό την προστασία της αναφέρονται επίσης η «γεωργία και ή περί τὰ φυτὰ πραγματεία», η βουκολική ποίηση, το «κοινωνικόν» και το «συμποτικόν». Σύμβολά της είναι η κωμική μάσκα, η γκλίτσα και το στεφάνι κισσού.

4. Μελπομένη (μέλπει, γιορτάζει με μουσική και χορό). Είναι επίσης θεατρική, η Μούσα της Τραγωδίας. Σύμβολά της είναι η τραγική μάσκα, οι κόθορνοι, το ξίφος και το στεφάνι αμπέλου. Σε αυτήν αποδίδεται η εύρεση της βαρβίτου.

5. Τερψιχόρη (τέρπει με χορό). Είναι η Μούσα του χορού, αλλά υπό την προστασία της αναφέρονται επίσης «τὸ περὶ τὰς ὁμιλίας ἐπιτερπές ... καὶ κεχαρισμένον»,²⁵ η λυρική ποίηση, η κιθαρωδία, η αυλητική, η παιδιά²⁶ και το ψαλτήριον.²⁷ Σύμβολά της είναι η λύρα και το πλήκτρο.

6. Ερατώ. Είναι η Μούσα της ερωτικής ποίησης και του Υμεναίου, καθώς και της ὀρχησης, των κυμβάλων και ὕμνων αθανάτων. Σύμβολά της είναι η κιθάρα, αλλά και η λύρα.

7. Πολύμνια («πολυύμνητος ἀρετὴ ἢ μᾶλλον ἴσως ἢ πολλοὺς ὕμνουσα»). Είναι η Μούσα των ιερών ὕμνων, του διαλογισμού και της μιμικής. Υπό την προστασία της αναφέρονται επίσης η γεωμετρία, η γεωργία, η ὀρχησις, η ιστορία, το «φιλομαθές» και το «μνημονικόν της ψυχής». Απεικονίζεται συνήθως σοβαρή, χωρίς σύμβολα.

8. Ουρανία (ουρανός). Είναι η πάνσοφη Μούσα της αστρολογίας-αστρονομίας, όπως επίσης και του έπους. Σύμβολά της είναι η ουράνια σφαίρα και ο διαβήτης.

9. Καλλιόπη (καλόν έπος). Είναι η ηγετική, η ηρωϊκή Μούσα, η σημαντικότερη από όλες τις Μούσες της Αδελφότητας. Μούσα του ηρωικού έπους, η «καλλίφωνος καὶ καλλιεπὴς ρητορική, δι' ἧς καὶ πολιτεύονται καὶ δήμοις προσφωνοῦσιν», προστατεύει επίσης τη φιλοσοφία και κάθε επιστήμη, το «πολιτικόν» και το «βασιλικόν». Απεικονίζεται με κιβώτιο παπύρων, βιβλίο-πίνακα, πάπυρο, γραφίδα, στεφάνι δάφνινο, αλλά και λύρα. Είναι η συνοδός των ηγεμόνων και, ως κατεξοχήν Μούσα της Ποίησης και του Έπους, ψάλλει για τα ηρωικά τους κατορθώματα.

Καλλιόπη Θάλεια Τερψιχόρη· Ευτέρπη Πολύμνια Κλειώ Ερατώ· Ουρανία Μελπομένη
Ανάγλυφη παράσταση των εννέα Μουσών σε μαρμαρίνη σαρκοφάγο («Σαρκοφάγος των Μουσών») της
Ρωμαϊκής Εποχής (150-160 μ.Χ.), στο Μουσείο του Λούβρου.

ΑΔΗΛΟΝ

«**Καλλιόπη** σοφὴν ἡρωίδος εὗρεν ἀοιδῆς· **Κλειώ** καλλιχόρου κιθάρης μελιηδέα μολπὴν·
Ευτέρπη τραγικοῖο χοροῦ πολυχέα φωνήν· **Μελπομένη** θνητοῖσι μελίφρονα βάρβιτον εὗρε·
Τερψιχόρη χαρίεσσα πόρεν τεχνήμονας αὐλοῦς· ὕμνους ἀθανάτων **Ερατώ** πολυτερπέας εὗρε·
τέρψιας ὀρχηθμοῖο **Πολύμνια** πάνσοφος εὗρεν· [ἀρμονίην πάσῃσι **Πολύμνια** δῶκεν ἀοιδαῖς·]
Οὐρανίη πόλον εὗρε καὶ οὐρανίων χορὸν ἄστρον· κωμικὸν εὗρε **Θάλεια** βίον καὶ ἤθεα κεδνά.
Οὐκ ἶδε **Τερψιχόρην** ὁ ζωγράφος, ἀλλ' ὑπὸ τέχνας ψεύδεται ὀφθαλμοὺς δείκελον ἀτρεκίη.
Εἴ ποτε τερψινόοιο, φίλος, φόρμιγγος ἀκούσης, τὴν **Ερατώ** θαύμαζε τόσης εἰδήμονα τέχνης.
Ευτέρπη δονάκεσσι πολυτρήτοισι λιγαίνει, πνεῦμα σοφῆς ὀχετηγὸν ἐπισπείρουσα μελίσσης.
Κωμικὸν ἀμφιέπω **Θάλεια** μέλος, ἔργα δὲ φωτῶν οὐχ ὁσίων θυμέλῃσι φιλοκροτάλοισιν ἀθύρω.
Εἰκόνα τῆς σοφῆς ποτιδέρκεο· **Καλλιόπης** γὰρ εἰκόνα σῇ κραδίη λάμβανε τὴν σοφίην.
Δαφνοκόμοις Φοῖβοιο παρὰ τριπόδεσσι πολεύω **Κλειώ**, μαντοσύνης Μοῦσα καὶ ἱστορίας.
Οὐρανίη ψήφοιο θεωρρήτῳ τινὶ μέτρῳ ἀστρῶν ἐδίδαξα παλινδίνητον ἀνάγκην. Σκέπτεο χαλκεόφωνον
ἐπισπέρχουσαν ἀοιδὴν **Μελπομένην**, ἐρατῆς ἱστορα εὐεπίης. Σιγῶ, φθεγγομένη παλάμης θελξίφρονα
παλμόν, νεύματι φωνήεσσαν ἀπαγγέλλουσα σιωπὴν.»

Anthologia Graeca 9.504.1

Μαρμάρινη πλάκα από βάση αγαλμάτων με ανάγλυφη παράσταση τριών Μουσών από τη Μαντίνεια, γύρω στο 330-320 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

*ὥς τρὶς τρεῖς,
ἤγουν πολλάκις πολλαὶ ...
ὁ γὰρ τρεῖς ἀριθμὸς, πλήθους ἀρχή²⁸*

Από μεταγενέστερους του Ησίοδου πληροφορούμαστε για νεότερες και για τοπικές Μούσες με άλλα ονόματα, άλλους γονεῖς και άλλον αριθμό.²⁹ Αποτελούν, όμως, παράπλευρους κρίκους στην κεντρική, την ισχυρή αλυσίδα της παράδοσης που γνωρίζουμε από τον Ησίοδο.

Γνωρίζουμε, επίσης, ότι των Εννέα Μουσών προϋπήρξαν Μούσες ακόμη παλιότερες. Σημαντικότερη είναι η πληροφορία για τις αρχαιότατες Μούσες-κόρες του Ουρανού και της Γης, ίσως τις Μελέτη, Μνήμη (μάλλον η μητέρα των Μουσών Μνημοσύνη) και Αοιδή.³⁰ Κατά τον Πλούταρχο, οι αρχικές τρεις Μούσες έγιναν εννέα, «διαιροῦντες εἰς μέρη καὶ εἶδη τρεῖς πάλιν ... ὁ γὰρ τρεῖς ἀριθμὸς, πλήθους ἀρχή».

Τέλος,
η λέξη Μούσα έγινε σταδιακά ταυτόσημη με την Τέχνη, ενώ με την πάροδο των αιώνων ο αριθμός τους πολλαπλασιάστηκε και όλοι οι περί την τέχνη απασχολούμενοι έγινε κάποτε δυνατόν να αποκαλούνται «μουσικοί» και «μούσες».

Μέχρι να φτάσουμε στις μέρες μας, με τις μύριες, τις ατελείωτες θνητές μούσες ...

«πᾶς ἀνὴρ ἐφευρετικὸς τέχνης τινὸς, ὁμοίως δὲ καὶ πᾶσα γυνή, μουσικοὶ καὶ μοῦσαι καλοῦνται. Ὅθεν οὐ μόναι, ἅς οὗτοι φασίν, ἀλλὰ καὶ μυρίαί ἑτεραι εὖρεθήσονται.

Καὶ νῦν δὲ πᾶς ἀνὴρ καὶ πᾶσα γυνή ζητητικοὶ τινῶν καὶ ἐφευρετικοί, μουσικοὶ καὶ μοῦσαι λεχθήσονται ὥσπερ καὶ πᾶς τέχνης μουσικῆς ἐπιμελούμενος.»

Scholia Vetera στο Ἔργα καὶ Ημέραι τοῦ Ησίοδου, Προλεγόμενον 1.81

«Ἐννέα εἰσὶν αἱ Μοῦσαι, ὅτι τετράγωνος καὶ στερεὸς ὁ ἐννέα ἐστὶν ἀριθμός.

Τοιαῦται δὲ καὶ αἱ γνώσεις, διότι ὁ ἐννέα, πολλάκις πολλὰ ἐστίν· ὁ τρεῖς γὰρ ἀριθμός ἀρχὴ πλήθους, ὁ δὲ ἐννέα, τρεῖς τρεῖς, ἤγουν πολλάκις πολλὰ, καὶ γνώσεις δὲ μυρίαί εἰσὶ.»

Scholia Vetera στο Ἔργα καὶ Ημέραι τοῦ Ησίοδου 1.39

«Ἰστέον ὅτι πᾶσα ποιήσις τρεῖς ἔχει χαρακτηρᾶς· διηγηματικόν, δραματικόν, καὶ μικτόν·

καὶ Διηγηματικόν μὲν ἐστὶν ἐν ᾧ ὁ ποιητὴς μόνος φαίνεται φθεγγόμενος, ὥσπερ ἐνταῦθα

ὁ ποιητὴς Ἡσίοδος μόνος ἐν παντὶ τῷ συγγράμματι φαίνεται διαλεγόμενος·

Δραματικόν δὲ ἐν ᾧ οὐδαμοῦ ὁ ποιητὴς φθέγγεται, ὥσπερ ἐν ταῖς κωμωδίαις ὁρῶμεν, καὶ ταῖς τραγωδίαις γενόμενον· Μικτόν δὲ, ἐν ᾧ ὁ τε ποιητὴς διαλέγεται, καὶ πρόσωπα εἰσῆκται διαλεγόμενα, οἷον ἐν τῇ Ἰλιάδι ἐμφαίνεται.»

Scholia Vetera (Πρόκλου Διαδόχου) στο Ἔργα καὶ Ημέραι τοῦ Ησίοδου 5.8

«μοῦσα· τέχνη. καὶ σοφοὺς καὶ μουσικοὺς τοὺς τεχνίτας ἔλεγον»

Ησύχιος, Λεξικόν μ.1742

«τρεῖς ἦδεσαν οἱ παλαιοὶ Μούσας... ἀπάσας ... ἐπιστήμας καὶ τέχνας οἱ παλαιοὶ καταμαθόντες ἐν τρισὶ γένεσιν οὖσας, τῷ φιλοσόφῳ καὶ τῷ ρητορικῷ καὶ τῷ μαθηματικῷ, τριῶν ἐποιοῦντο δῶρα καὶ χάριτας θεῶν ἅς Μούσας ὠνόμαζον. ὕστερον δὲ καὶ καθ' Ἡσίοδον ... διαιροῦντες εἰς μέρη καὶ εἶδη τρεῖς πάλιν ἐκάστην ἔχουσιν ... ἐν μὲν γὰρ τῷ μαθηματικῷ τὸ περὶ μουσικὴν ἐστὶν καὶ τὸ περὶ ἀριθμητικὴν καὶ τὸ περὶ γεωμετρίαν, ἐν δὲ τῷ φιλοσόφῳ τὸ λογικόν καὶ τὸ ἠθικόν καὶ τὸ φυσικόν, ἐν δὲ τῷ ρητορικῷ τὸ ἐγκωμιαστικόν πρῶτον γεγονέναι λέγουσιν δεύτερον δὲ τὸ συμβουλευτικόν ἔσχατον δὲ τὸ δικανικόν.»

Πλούταρχος, Συμποσιακά, Βιβλίον Θ', Πρόβλημα ΙΔ'

«Τάσδε θεογλώσσους Ελικῶν ἔθρεψε γυναῖκας ὕμνοις καὶ Μακεδῶν Πιερίας σκόπελος,

Πρήξιλλαν, Μοιρῶ, Ἀνύτης στόμα, θῆλυν Ὅμηρον, Λεσβιάδων Σαπφῶ κόσμον ἐνπλοκάμων, Ἥρινναν, Τελέσιλλαν ἀγακλέα καὶ σέ, Κόριννα, θοῦριν Ἀθηναίης ἀσπίδα μελψαμένην, Νοσσίδα θηλύγλωσσον ἰδὲ γλυκυαχέα Μῦρτιν, πάσας ἀενάων ἐργάτιδας σελίδων.

ἐννέα μὲν Μούσας μέγας Οὐρανός,

ἐννέα δ' αὐτὰς Γαῖα τέκεν θνατοῖς ἄφθιτον εὐφροσύναν.»

Anthologia Graeca (Ἀντιπάτρου Θεσσαλονικέως) 9.26.1

Μούσες και βοσκός, μάλλον ο Ησίοδος, την ώρα που παραλαμβάνει το μουσικό χάρισμα στον Ελικώνα. Πήλινη πυξίδα (460-450 π.Χ.) με γραπτή διακόσμηση σε λευκό βάθος (εδώ σε ανάπτυγμα) (Βοστώνη, Museum of Fine Arts).

Όμηρος και Ησίοδος

Οι αρχαιότερες και ταυτόχρονα σημαντικότερες γνώσεις μας για τις Μούσες ανάγονται στην Πρώιμη Εποχή Σιδήρου. Συγκεκριμένα, προέρχονται από τον Όμηρο (± 800 π.Χ.) και τον Ησίοδο (± 700 π.Χ.), «τοὺς ἀοιδούς καὶ διδασκάλους τῶν τε θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων». ³¹ Τους πρώτους και μέγιστους των αοιδών-βάρδων της Δύσης, τους «λαοῖσι τετιμένους», όπως ο ίδιος ο Όμηρος χαρακτηρίζει στην Οδύσσεια τον ακόμη παλιότερο αοιδό Δημόδοκο. ³² Τους πρώτους «μουσικούς» που έμειναν αθάνατοι στην αιωνιότητα, όπως ακριβώς προβλεπόταν για όσους αγαπούσαν οι Μούσες.

«ἐκείνων δὲ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα αὖξεται,
ὧν ἂν ἡ Μοῦσα αὖξῃσιν τὸν ἐγκωμιαστικὸν λόγον.
βούλεται δὲ εἰπεῖν, ὅτι ἀθάνατος ἡ μνήμη τῶν ἐγκωμιαζομένων.»

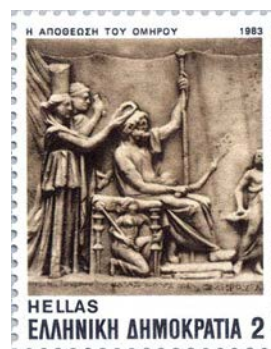
Scholia Vetera στον Πίνδαρο N 7.44β.6

Οι μέγιστοι αυτοί ποιητές προσφεύγουν στις Μούσες επειδή θεωρούν τον εαυτό τους αδαή και αδύναμο. Μόνο οι πάνσοφες κόρες του Δία μπορούν να τους συμπαρασταθούν με τη μουσική αγωγή και να τους αποκαλύψουν τα γεγονότα της ακατάγραφης ιστορίας που επιθυμούν να διηγηθούν.

Πολλοί ποιητές και πεζογράφοι της αρχαιότητας ιστόρησαν, σχολίασαν, ύμνησαν και ερμήνευσαν όσα γνώριζαν για τις Μούσες και την παρεχόμενη από αυτές παιδεία. Ο Όμηρος, ωστόσο, και ο Ησίοδος ήταν και παραμένουν το θεμέλιο και ο φέρων σκελετός του γνωστικού μας οικοδομήματος για τις «θρέπτειρες» της ψυχής και της διανοίας της αρχαιότητας. Λίγες πληροφορίες αποτελούν επιπλέον στήριξη του αρχικού οικοδομήματος, οι περισσότερες από τις οποίες είναι συμπληρωματικά και βοηθητικά στοιχεία.

α.

β.

α) Ανάγλυφο προχωρημένων Ελληνιστικών Χρόνων στο Βρετανικό Μουσείο. Η αποθέωση του Ομήρου (κάτω αριστερά) και οι Μούσες στην κατοικία των θεών. Στην κορυφή, ο Θρόνος του Διός στον Όλυμπο.
β) Λεπτομέρεια της αποθέωσης του Ομήρου σε ελληνικό γραμματόσημο του 1983.

Όμηρος,

ο εισηγητής των Μουσών στην ιστορία

Χάρη στον Όμηρο (± 800 π.Χ), τα θεμελιακά χαρακτηριστικά των Μουσών καταγράφηκαν ήδη από τα πρώτα και μέγιστα λογοτεχνικά κείμενα της Δύσης: την Ιλιάδα και την Οδύσσεια. Ο Ποιητής επικαλείται τη Μούσα στον ενικό, αναφερόμενος ίσως προσωπικά στην Καλλιόπη, τη Μούσα του έπους. Επειδή όμως οι Μούσες είναι ομόφρονες, επικαλούμενος τη Μούσα ίσως εννοεί τη μουσική αδελφότητα συνολικά.³³

Οι Ομηρικές Μούσες είναι κόρες του Διός, ζουν δίπλα του στον Όλυμπο και ψυχαγωγούν την ηγετική του ψυχή και τις ψυχές των υπόλοιπων θεών του Ολύμπου. Κάποτε θρηνούν για αγαπημένους θνητούς, όπως για τον νεκρό Αχιλλέα,³⁴ τιμωρούν όμως σκληρά τους υβριστές τους, όπως τον Θάμυρι.³⁵ Είναι στενά δεμένες με τον πατέρα τους, αλλά και με τον ίδιο τον Όλυμπο, αποκαλούμενες Ολυμπιάδες. Ήδη από την πρώιμη αυτή εποχή τις συνοδεύει ο αδελφός τους Απόλλων και ο αριθμός τους είναι εννέα (βλ. Όμηρος, *Ιλιάς* 1.603 και *Οδύσσεια* 24.60).

«Πιερία, μούσειος ἔδρα, σεμνὰ κλειτὺς Ὀλύμπου. ἐκεῖσ' ἄγε με, Βρόμιε, Βρόμιε, ἐκεῖ Χάριτες, ἐκεῖ δὲ Πόθος, ἐκεῖ δὲ βάκχαις θέμις ὀργιάζειν.»

Ευρυπίδης, *Βάκχαι* 409-415

Ησίοδος

Μούσες στον Ελικώνα. Λευκή λήκυθος Κλασικής Εποχής (Μόναχο, Archäologische Staatssammlung München).

Έναν περίπου αιώνα αργότερα, ο Ησίοδος διέσωσε πιο αναλυτικά τις πρώιμες πληροφορίες για τις Μούσες (Θεογονία 1-115). Οι πληροφορίες αυτές καθόρισαν την αρχαία συλλογική μνήμη και είναι πολύτιμες μέχρι σήμερα.

Οι Μούσες τον επέλεξαν, μας πληροφορεί ο ίδιος, όταν ήταν ένας απλός βοσκός στον Ελικώνα. Του έδωσαν κλαδί-σκήπτρο δάφνης και «καλήν τοῦ ἐδίδαξαν ἀοιδήν», προκειμένου να δοξάζει «τά τ' ἐσόμενα πρό τ' ἐόντα». Του χάρισαν, δηλαδή, το δώρο της ποίησης και την ικανότητα να δοξάζει τραγουδώντας τα περασμένα και τα μελλούμενα. Του έδωσαν επίσης την εντολή να υμνεί τὸ ἀθάνατο γένος των θεῶν και τις ίδιες, επικαλούμενος τὸ ὄνομά τους στην αρχή και στο τέλος του ὕμνου.

Η μουσική τους δύναμη θα φέρει λησμονιά ακόμη και σε ὅσους πενθούμε, βεβαιώνει ο Ησίοδος ...

Ολυμπιάδες - Πιερίδες - Ελικωνιάδες

Οι Μούσες είναι στον Ησίοδο, όπως και στον Όμηρο, *Ολυμπιάδες*,³⁶ γεννημένες μάλιστα στην Πιερία³⁷ από την Τιτανίδα *Μνημοσύνη* (μνήμη), κόρη του Ουρανού και της Γαίας και αδελφή του Κρόνου. Εννέα νύχτες πλάγιαζε με τον μεγάλο Νου και Πατέρα των Θεών η Μνημοσύνη προκειμένου να έλθουν στη ζωή, ύστερα από έναν ολόκληρο χρόνο, οι εννέα χαρισματικές του κόρες. Μεγάλο το χρονικό διάστημα, ιδιαίτερα για έναν ηγέτη-πατέρα των θεών, τόσο για τον χρόνο της σύλληψης όσο και για την εγκυμοσύνη. Ίσως αυτό να οφείλεται στο γεγονός ότι «ὁ πρὸς τὰς Μούσας ἔρως καὶ ἡ ἡδονὴ βραδέως ἀνύεται», όπως ο αρχαίος σχολιαστής επισημαίνει.³⁸

Ο Ησίοδος τις αποκαλεί και *Ελικωνιάδες*,³⁹ αφού συχνάζουν και σε πηγές της πατρίδας του, όπου υπήρχε σημαντικό ιερό των Μουσών⁴⁰ και όπου του παραχώρησαν το μουσικό χάρισμα. Οι Μούσες του χορεύουν και τραγουδούν στον *Ελικώνα*, όμως ποτέ δεν απεξαρτήθηκαν από την έδρα-πατρίδα τους στον Όλυμπο. Γεννήθηκαν στην Πιερία, συνεχίζουν να αποκαλούνται *Ολυμπιάδες* (*Θεογονία* 25, 52, 966, 1022) και εξακολουθούν να τραγουδούν στο όρος των θεών (*Θεογονία* 36 κ.εξ). Κάποιοι, μάλιστα, από τους αρχαίους σχολιαστές πιστεύουν ότι ο *Ελικών* του Ησίοδου δηλώνει «τὴν ἐγκόσμιον τάξιν», ενώ η ολυμπική Πιερία «τὴν ὑπὲρ τὸν κόσμον τάξιν» στον Όλυμπο.⁴¹ Ακόμη, αναφέρεται ότι λέγοντας Πιερία πρέπει να εννοούμε το όργανο του λογισμού,⁴² επί το «αλληγορικώτερον».

Στα Ησιόδεια κείμενα εισάγεται και ο όρος *Πιερίδες*, οι «μεγαλάνυμοι» και «γλαόφημοι» κατά τον Ορφικό ύμνο, ένα όνομα που παρέμεινε έκτοτε κυρίαρχο στην ποίηση, και όχι μόνο.

Σχέδιο αγγειογραφίας σε λήκυθο από την περιοχή της Γέλας (Museo Archeologico Regionale di Gela). Απεικονίζονται η επιφανέστερη των Μουσών Καλλιόπη και η μητέρα τους Μνημοσύνη.

α.

α) Απόλλων και Μούσα με λύρα (από καβούκι χελώνας): γραπτή παράσταση σε κύλικα με καπάκι, γύρω στο 460-450 π.Χ. (Βοστώνη, Museum of Fine Arts).

β) Πιερίς Μούσα του Δίου⁴³, ίσως η Τερψιχόρη, με λύρα από καβούκι χελώνας (Αρχαιολογικό Μουσείο Δίου).

γ) Χελώνα του Ολύμπου στα Λείβηθρα.

β.

γ.

τὰς ἐν Πιερίῃ Κρονίδῃ τέκε ...

«Ἡσίοδε, λέει ο ἴδιος στη Θεογονία, τον ὕμνο ας αρχίσουμε ἀπ' τις Μούσες, που τον γονιό δοξάζοντας τον Δία την δυνατή του την ψυχὴ ευφραίνουν ασταμάτητα στου Ολύμπου τα παλάτια. Ανιστορώντας τα τωρινά, μα και τα περασμένα. Και όλα τα μελλούμενα. Στην Πιερίά αυτές γεννήθηκαν ἀπὸ τη Μνημοσύνη. Κόρες του ἔρωτα του Κρονογεννημένου. Οποιοι οι Μούσες αγαπούν τρισεύτυχος λογιέται. Κι ἀπὸ το στόμα του λαλιά ολόγλυκη αναβλύζει.»

Ἡσίοδος, Θεογονία 36 κ.εξ.

Ο γενέθλιος τόπος των Μουσών, η Πιερία, εἶναι σύμφωνα με τις πληροφορίες της αρχαιότητας, χώρα, πόλη και ομώνυμο ὄρος-ακρόρεια (βουνοκορφή)⁴⁴ στον Μακεδονικό Όλυμπο.⁴⁵ Το ὄνομα αναφέρεται πολλές φορές στην Ιλιάδα και στην Οδύσσεια, πάντα σε σχέση με τους θεούς του Ολύμπου.⁴⁶

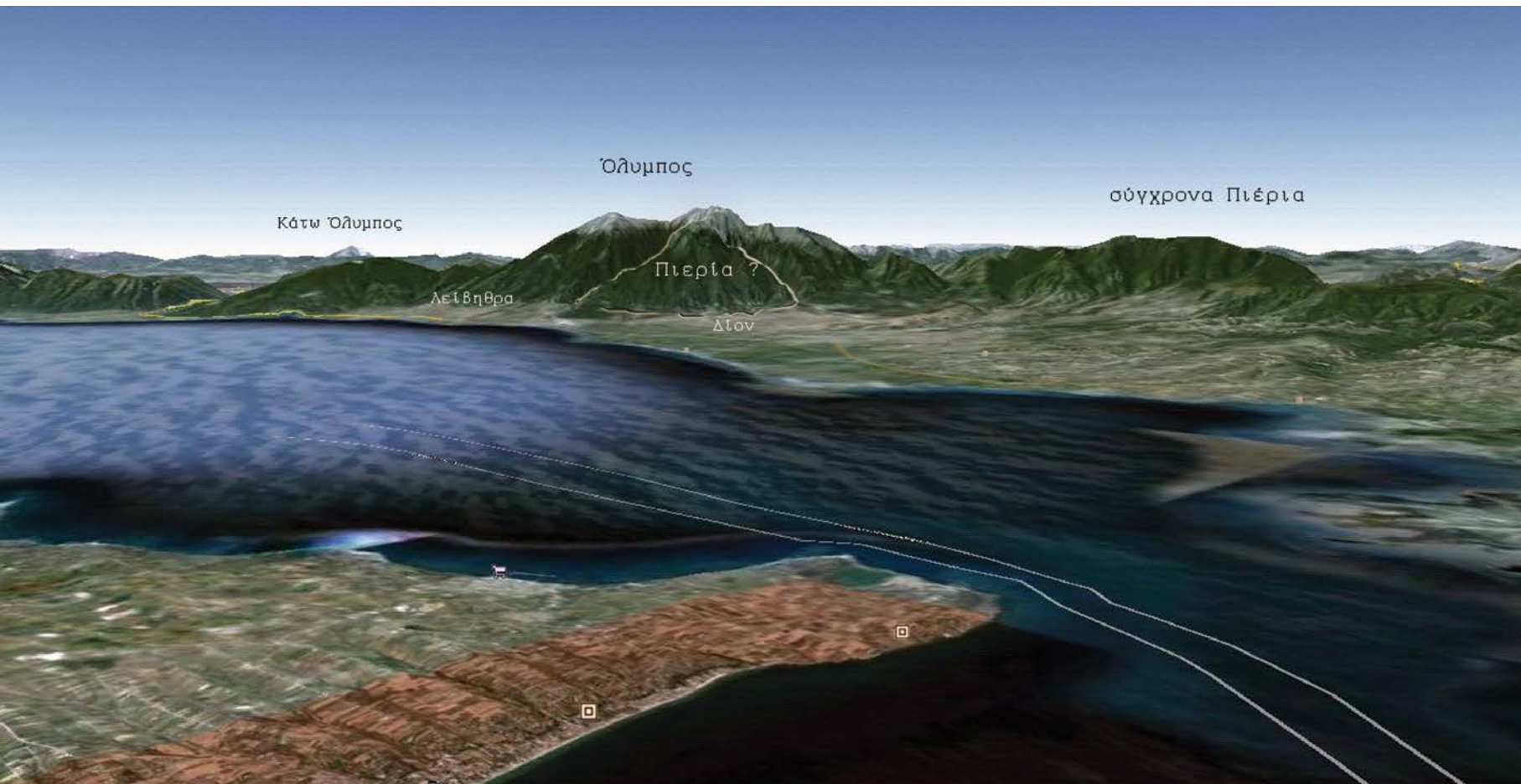
«Ἦρῃ δ' αἶψασα λίπε ρίον Οὐλύμποιο, Πιερίῃν δ' ἐπιβᾶσα καὶ Ἡμαθίην ἐρατεινὴν σεύατ' ἐφ' ἵπποπόλων Ὀρηκῶν ὄρεα νιφόνετα, ἀκροτάτας κορυφάς, οὐδὲ χθόνα μάρπτε ποδοῖν.»

Ὅμηρος, Ιλιάς 14.225

Το τοπωνύμιο ἔχει την ἴδια ελληνική ρίζα με το «πίαρ» και εἶναι συνεπές με την παχιά, εύφορη γη, τη σχεδόν λιπαρή πεδιάδα της ολυμπικής Πιερίας,⁴⁷ ιδιαίτερα την πεδιάδα του Δίου. Ανάλογα εἶναι τα αναφερόμενα στις μυκηναϊκές πινακίδες: *ri-we-ri-di* και *ri-we-ri-ja-ta*.⁴⁸ Το τελευταίο υπενθυμίζει και το «Πιεριώτας», μακεδονικό εθνικό που αναφέρεται στα λεξικά και τον Στράβωνα.⁴⁹ Συζητώντας για τους Μάγνητες της Ιλιάδας, ο Στράβων αναφέρει ὅτι ἦταν γείτονες με μακεδόνες κατοίκους της Πιερίας, τους Πιεριώτες. Με αυτό το εθνικό τὸς διαφοροποιεῖ ἀπὸ τους αναφερόμενους ως *Πίερες* («Θράκες»), εκείνους δηλαδή που ἀπώθησαν οι Μακεδόνες.⁵⁰

Το αρχαίο ὄρος με το ὄνομα «Πιερία» ἀνήκει στον Όλυμπο, μία πληροφορία που μονότονα επαναλαμβάνει η παράδοση. Τη συσχετίζει με γνωστούς αρχαίους τόπους του Μακεδονικού Ολύμπου (Δίον, Λεῖβηθρα, Πίμπλεια, Ελικών κ.λπ.). Ιδιαίτερα, μάλιστα, με το Δίον, ὅπου βρισκόταν το ιερό των Πιερίδων Μουσών, επιφανές μακεδονικό ιερό και ἓνα ἀπὸ τα σημαντικότερα στην Ελλάδα. Απὸ εκεί ποτέ δεν αναφέρεται ὅτι οι Πιερίδες μετακόμισαν προς τα νεότερα «Πιέρια», τα ὄρη δηλαδή που συσχετίστηκαν τα νεότερα χρόνια με την ολυμπική ακρόρεια και τις Μούσες του Ολύμπου. Αυτό το προνόμιο, της ταύτισης δηλαδή με τον Όλυμπο, δεν εἶχε στην αρχαιότητα ούτε καν ο συμφυής με τον Όλυμπο Τίταρος (βλ. π.χ. Στράβων, Γεωγραφικά 7α.1.14.8).

Μπορεῖ ἴσως να συσχετίσει κανείς την αρχαία Πιερία με τα κατάφυτα σκέλη του μακεδονικού ορεινοῦ πετάλου του Ἀνω Ολύμπου που συγκλίνουν στο κεντρικό, το τριμερές αλπικό του ἄκρο, ἔδρα του Διὸς στην αρχαιότητα. Θα μπορούσε, ἀκόμη, να υποτεθεῖ ὅτι ἀφορᾷ μόνο στον ορεινό

«Πιερὶν δ' ἐπιβὰς ἐξ αἰθέρος ἔμπεσε πόντῳ ...»
Όμηρος, Οδύσσεια 5.50

όγκο, που ως ανεξάρτητο σχεδόν όρος κορυφώνεται στον Προφήτη Ηλία, δίπλα στην κορυφαία τριμερή στέψη και πάνω από την πεδιάδα του Δίου. Ο ομώνυμος τόπος θα μπορούσε να σχετίζεται με μία από τις πολλές πρώιμες αρχαιολογικές θέσεις της παραολύμπιας χώρας του Δίου ή, ακόμη, και με την ίδια την πεδιάδα του, την κατεχοχήν «πίειρα» γη, ιερό χώρο των Μουσών και των πηγών του ποταμού Βαφύρα.

Το τελευταίο θεωρώ προσωπικά και το πιθανότερο.

... ἐν δέλτοις Πιερίσι ... τὰ περὶ τὰς Μούσας ποιήματα ...

Η σχέση της ολυμπικής Πιερίας με τις Μούσες είναι πολύ επίμονη και πολύ πρώιμη για να μπορέει να αγνοηθεί ή να αμφισβητηθεί. Η έρευνα λοιπόν προβληματίστηκε ήδη από την αρχαιότητα, τόσο με την πρώιμη αναφορά των Μουσών Ολύμπου-Πιερίας όσο και με την κοινή ονοματολογία της ολυμπικής Πιερίας και του Ελικώνα, σε θέσεις που σχετίζονται με τις Μούσες, όπως π.χ. τα Λειβήθρα, η Πίμπλεια, ο Ελικών. Σύμφωνα, μάλιστα, με έναν ερμηνευτικό και πιθανόν τοπικού χαρακτήρα μύθο, ήταν ο επώνυμος μακεδών γενάρχης Πίερος που εγκατέστησε στον Ελικώνα τις εννέα κόρες του, τις Μούσες, υπό την επίδραση ενός «θράκιου» έθνους, «δεξιότερου» των Μακεδόνων στα θεϊκά θέματα. Έγινε, επίσης, προσπάθεια να ερμηνευθούν τα δεδομένα «ιστορικότερα», δηλαδή με τη μεταφορά των Μουσών στον Ελικώνα από κατοίκους της Πιερίας, Μακεδόνες ή Θράκες.

«χρόνῳ δὲ ὕστερόν φασι Πίερον Μακεδόνα, ἀφ' οὗ καὶ Μακεδόσιν ὠνόμασται τὸ ὄρος, τοῦτον ἐλθόντα ἐς Θεσπιάς ἐννέα τε Μούσας καταστήσασθαι καὶ τὰ ὀνόματα τὰ νῦν μεταθέσθαι σφίσι ταῦτα δὲ ἐνόμιζεν οὕτως ὁ Πίερος ἢ σοφώτερά οἱ εἶναι φανέντα ἢ κατὰ τι μάντευμα ἢ παρὰ του διδαχθεῖς τῶν Θρακῶν· δεξιότερον γὰρ τὰ τε ἄλλα ἐδόκει τοῦ Μακεδονικοῦ τὸ ἔθνος εἶναι πάλαι τὸ Θράκιον καὶ οὐχ ὁμοίως ἐς τὰ θεῖα ὀλίγων. εἰσὶ δ' οἱ καὶ αὐτῷ θυγατέρας ἐννέα Πιέρῳ γενέσθαι λέγουσι καὶ τὰ ὀνόματα ἅπερ ταῖς θεαῖς τεθῆναι καὶ ταύταις, καὶ ὅσοι Μουσῶν παῖδες ἐκλήθησαν ὑπὸ Ἑλλήνων, θυγατρίδους εἶναι σφᾶς Πιέρου.»

Παυσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις* 9.29.3.1

«ὁ μὲν οὖν Ἐλικὼν οὐ πολὺ διεστηκὼς τοῦ Παρνασσοῦ ἐνάμιλλός ἐστιν ἐκείνῳ κατὰ τε ὕψος καὶ περὶ μέτρον· ... ἐνταῦθα δ' ἐστὶ τό τε τῶν Μουσῶν ἱερὸν καὶ ἡ Ἴππου κρήνη καὶ τὸ τῶν Λειβηθρίδων νυμφῶν ἄντρον· ἐξ οὗ τεκμαίροιντ' ἂν τις Θράκας εἶναι τοὺς τὸν Ἐλικῶνα ταῖς Μούσαις καθιερώσαντας, οἱ καὶ τὴν Πιερίδα καὶ τὸ Λειβήθρον καὶ τὴν Πίμπλειαν ταῖς αὐταῖς θεαῖς ἀνέδειξαν· ἐκαλοῦντο δὲ Πίερες· ἐκλιπόντων δ' ἐκείνων Μακεδόνες νῦν ἔχουσι τὰ χωρία ταῦτα. εἴρηται δ' ὅτι τὴν Βοιωτίαν ταύτην ἐπώκησάν ποτε Θράκες βιασάμενοι τοὺς Βοιωτοὺς καὶ Πελασγοὶ καὶ ἄλλοι βάρβαροι.»

Στράβων, *Γεωγραφικά* 9.2.25.29

«Πιερία γὰρ καὶ Ὀλυμπος καὶ Πίμπλα καὶ Λειβήθρον τὸ παλαιὸν ἦν Θράκια χωρία καὶ ὄρη, νῦν δὲ ἔχουσι Μακεδόνες τὸν τε Ἐλικῶνα καθιέρωσαν ταῖς Μούσαις Θράκες οἱ τὴν Βοιωτίαν ἐποιήσαντες, οἵπερ καὶ τὸ τῶν Λειβηθριάδων νυμφῶν ἄντρον καθιέρωσαν. οἱ τ' ἐπιμεληθέντες τῆς ἀρχαίας μουσικῆς Θράκες λέγονται, Ὀρφεὺς τε καὶ Μουσαῖος καὶ Θάμυρις, καὶ τῷ Εὐμόλῳ δὲ τοῦνομα ἐνθένδε, καὶ οἱ τῷ Διονύσῳ τὴν Ἀσίαν ὅλην καθιέρωσαντες μέχρι τῆς Ἰνδικῆς ἐκείθεν καὶ τὴν πολλὴν μουσικὴν μεταφέρουσι· καὶ ὁ μὲν τίς φησιν κιθάραν Ἀσιᾶτιν ῥάσσων, ὁ δὲ τοὺς αὐλοὺς Βερεκυντίους καλεῖ καὶ Φρυγίους· καὶ τῶν ὀργάνων ἓνα βαρβάρως ὠνόμασται νάβλας καὶ σαμβύκη καὶ βάρβιτος καὶ μαγάδις καὶ ἄλλα πλείω.»

Στράβων, *Γεωγραφικά* 10.3.17.4 ⁵¹

Για τη σύγχρονη έρευνα το πρόβλημα παραμένει ανοικτό. Θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς ότι οφείλεται σε κάποιον αρχαιότατο μουσικό Λόγο, καταγραμμένο ή όχι σε «πιερίδες δέλτους»,⁵² που είχε σχέση με την ολυμπική Πιερία και τις Μούσες της, αν λάβουμε υπόψη και την πληροφορία του Ψευδο-Πλούταρχου στο *Περί Μουσικής* (1132.A.7) για τα «περί Μούσας» ποιήματα του μακεδόνα γενάρχη Πιέρου.⁵³

Η λατρεία των Μουσών ίσως γεννήθηκε αρχικά από τον θεϊκό Νου και τη Μνήμη στην Πιερία και τον Όλυμπο, και πιθανόν μεταδόθηκε στη Βοιωτία, όπως πίστευε η αρχαιότητα. Γεγονός, πάντως, είναι ότι στα ιστορικά χρόνια τα ιερά των Μουσών ήταν διαδεδομένα σε όλο τον ελληνικό κόσμο και στις αποικίες του (Ελικών, Παρνασσός, Θεσπίες, Αττική, Σπάρτη, Τροιζήνα, Κόρινθος, Ολυμπία, Δελφοί, Μεγαλόπολις, Ιθώμη, Τεγέα, Πρηνή, Κρότων, Αλεξάνδρεια κ.α.). Οι κατά τόπους Μούσες έπαιρναν συχνά το όνομα του τοπικού ιερού.

Όσο για την ίδια την Πιερία, εκτός από τα ιερά των Μουσών που αναφέρονται ή πιθανολογούνται στην περιοχή του Ολύμπου (*Δίον, Λείβηθρα, Πίμπλεια, Μούσειον*), ο βασιλιάς Αρχέλαος της Μακεδονίας καθιέρωσε τον 5ο αι. π.Χ. στο Δίον και μία μεγάλη πανήγυρη εννέα ημερών για τις Μούσες, «ἐκάστη τῶν Μουσῶν ἐπώνυμον ἡμέραν ἀναδείξας».⁵⁴

Οι μουσικοί απόγονοι

Παρόλο που οι Μούσες καταγράφονται και ως παρθένες,⁵⁵ ορισμένες εξέχουσες μυθικές προσωπικότητες της αρχαίας ελληνικής παράδοσης, συχνά της βορειότερης Ελλάδας, αναφέρονται ως τέκνα των Μουσών, με επιφανέστερα τον Λίνο και τον Ορφέα.

- Ο Λίνος, μεγάλος μουσικός (Όμηρος, *Ιλιάς* 18.570), ήταν παιδί της Ουρανίας και του Ερμή, ή του Απόλλωνα, ή του Αμφιμάρου του Ποσειδώνος.⁵⁶ Αναφέρεται ωστόσο και ως παιδί της Καλλιόπης, όπως ο Ορφεύς, ή της Τερψιχόρης, από τον Απόλλωνα.
- Ο Υάκινθος ήταν παιδί της Κλειούς και του Πιέρου. Ως παιδιά της αναφέρονται και οι
- Υμέναιος (που καταγράφεται και ως παιδί της Ουρανίας) και
- Ιάλεμος, από τον νότιο γείτονα της Πιερίας, τον Μάγνητα (Ησίοδος, *Fragmenta* (Hoίαι) 7.1).
- Ο Ρήσος ήταν παιδί της Ευτέρπης και του Στρυμόνα, ή της Καλλιόπης, ή της Τερψιχόρης.
- Παιδί της Τερψιχόρης ήταν και ο Μέλπος, από τον Λίνο ή τον Λάρο.
- Οι Κορύβαντες ήταν παιδιά της Θάλειας και του Απόλλωνα.
- Η Θάλεια θεωρείται και μητέρα του Παλαίφατου.
- Οι Σειρήνες ήταν κόρες της Μελπομένης και του Αχελώου.
- Η Μελπομένη θεωρείται η μητέρα του Θάμυρι,
- ή του Μέλπου από τον Λίνο ή τον Λάρο.
- Η Πολύμνια αναφέρεται ως μητέρα του Τριπτόλεμου από τον Κελεό ή τον Χείμαρρο.
- Σύμφωνα με άλλη παράδοση, η Ερατώ ήταν μητέρα του Θάμυρι, από τον Αέθλιο ή τον Φιλάμωνα.
- Τέλος, ο μέγας Ορφεύς («πάντων μέγιστον άνθρωπων ἐν τῇ κιθαρωδικῇ τέχνῃ γενόμενον») ήταν παιδί της Καλλιόπης και του Οιάγρου (γιου του Πιέρου) ή του Απόλλωνα.⁵⁷

Ορφεύς⁵⁸

«Ὀλύμπιος πραγματικῶς μὲν ὄρος τῆς Μακεδονίας, ἔνθα καὶ τοὺς θεοὺς φασὶν εἶναι, διὰ τὸν Ὀρφέα, ἐκεῖθεν ὄντα, διδάξαι σεβασμὸν καὶ θρησκείαν θεῶν.»

Ιωάννης Τζέτζης, *Εξήγησις της Ομήρου Ιλιάδος* (στο: Hermann 1812)

Σύμφωνα με τον μύθο, ο Ορφέας γεννήθηκε από τη σημαντικότερη των Μουσών, την Καλλιόπη, σε μία από τις σπηλιές του Ολύμπου, κοντά στα *Λεΐβηθρα* και την *Πίμπλεια*. Είχε βίαιο θάνατο, από γυναίκες της Πιερίας που τον θανάτωσαν στην παραολύμπια χώρα του Δίου. Εκεί κυλούσε ένα ποτάμι, ο Ελικών, στα νερά του οποίου θέλησαν να ξεπλύνουν το αίμα του Ορφέα. Το ποτάμι τότε, για να μη συντελέσει στον καθασμό του φονικού, εξαφανίστηκε μέσα στη γη και βγήκε καθαρό στο Δίον, με το όνομα Βαφύρας. Από εκεί, πλωτός πια ποταμός, κύλησε προς τη θάλασσα.⁵⁹

Αιτίες του φονικού αναφέρονται αρκετές, μεταξύ των οποίων και οι λεγόμενες καινοφανείς τελετές του Ορφέα.⁶⁰ Τέτοιες τελετές γίνονταν σε τακτές ημέρες σε ένα ειδικό «οίκημα μέγα τε και προς τελετάς εὐ πεποιημένον». Έπαιρνε μέρος «πλήθος Θρακῶν και Μακεδόνων οπλισμένων», που πριν από τις τελετές άφηναν τα όπλα τους στις πύλες του κτιρίου. Αυτό το κτίριο, το πρώτο «τελεστήριον» των μυστηρίων του Ορφέα βρισκόταν στην πατρίδα του, τα *Λεΐβηθρα*.⁶¹ Μετά τον θάνατό του δόθηκε ένας χρησμός που ζητούσε να βρεθεί το σώμα του και να ταφεί. Και καθώς ο Ορφέας ήταν γιος ενός ποταμού και ο θάνατός του συνδέθηκε με ένα ποτάμι, έτσι και τα λείψανά του βρέθηκαν και αυτά στις εκβολές ενός ποταμού.

Ετάφη στα *Λεΐβηθρα*. Ο τάφος του, που ήταν αρχικά ένα απλό ηρώο, μετατράπηκε σιγά-σιγά σε ιερό, όπου λατρεύτηκε με θυσίες, όπως οι θεοί. Εδώ βρισκόταν και το κυπαρισσένιο του άγαλμα, το ξόανο. Το ιερό αυτό με τον τάφο του Ορφέα ήταν για τις γυναίκες «παντελώς άβατον». Όταν ο Αλέξανδρος ξεκινούσε την ασιατική του εκστρατεία με μία μεγάλη γιορτή στο Δίον, το άγαλμα του Ορφέα στα *Λεΐβηθρα* «ιδρώτα πολύν ... άφήκε...». Ο οιωνός ερμηνεύθηκε αισιόδοξα, και σωστά. Ότι, δηλαδή, πολύ θα κουράζονταν στο μέλλον οι άνθρωποι της τέχνης και των γραμμάτων για να υμνήσουν αντάξια αυτή την εκστρατεία.⁶²

Για τα *Λείβηθρα* και τον τάφο του Ορφέα μοιραίο στάθηκε και πάλι ένα ποτάμι. Την πληροφορία την δίνει ο Πανυσανίας (*Ελλάδος Περιήγησις* 9.30.6.7 κ.εξ.), καθώς διηγείται μια ιστορία που άκουσε στη Λάρισα.

Τα *Λείβηθρα*, λέει, ήταν κτισμένα στον Όλυμπο, εκεί όπου το βουνό στρέφει από τη Θεσσαλία και κοιτά προς τη Μακεδονία. Κάποτε ένας χρησμός είπε πως όταν ο ήλιος δει τα κόκκαλα του Ορφέα, τότε τα *Λείβηθρα* θα καταστραφούν από τον Συν. «Σὺς» στα αρχαία ελληνικά θα πει αγριογούρουνο. Στα *Λείβηθρα* δεν έδωσαν και πολλή σημασία στον χρησμό, πιστεύοντας ότι δεν είναι δυνατόν να υπάρξει τέτοιο θηρίο, ικανό να καταστρέψει την πόλη τους. Όταν όμως ο θεός το θέλησε, έγιναν τα εξής: ένας βοσκός κάποιο μεσημεράκι αποκοιμήθηκε, ακουμπώντας στον τάφο του Ορφέα. Αν και κοιμισμένος, άρχισε να τραγουδάει. Συνεπαρμένοι οι βοσκοί εγκατέλειψαν τα ζώα τους και οι χωρικοί παράτησαν τα χωράφια τους για να ακούσουν τον κοιμισμένο βοσκό. Κάποια στιγμή, σπρώχνοντας ο ένας τον άλλον και καυγαδίζοντας ποιος θα βρεθεί πιο κοντά, έριξαν κάτω την κολόνα και έσπασαν την οστεοθήκη. Έτσι, ο ήλιος είδε τα κόκκαλα του Ορφέα. Αμέσως μόλις νύχτωσε, ο θεός έστειλε μεγάλη βροχή από τον ουρανό και ένας από τους χειμάρρους του Ολύμπου, ο Συς, γκρέμισε τα τείχη των *Λειβηθρίων* και παρέσυρε τα ιερά των θεών και τα σπίτια των ανθρώπων. Και αφού τα *Λείβηθρα* καταστράφηκαν, ο τάφος-ιερό του Ορφέα μεταφέρθηκε στην παραολύμπια χώρα του Δίου.

Ο αγαπημένος των Μουσών εμφανίζεται πρώτη φορά στην ιστορία λίγο πριν τα μέσα του 6ου αι. π.Χ., σε ένα ανάγλυφο του θησαυρού των Σικυωνίων στους Δελφούς, όπου απεικονίζεται στην Αργοναυτική Εκστρατεία με το όνομα Ορφάς. Στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. είναι ήδη «ονομακλυτός Ορφής», δηλαδή ξακουστός Ορφεύς, γεγονός που γνωρίζουμε χάρη σε ένα μικρό απόσπασμα του ποιητή Ιβύκου.⁶³

Από τον 5ο αι. π.Χ. μέχρι το τέλος της αρχαιότητας θα αναφέρεται πλέον συχνά, κατά κανόνα ως φυσικό πρόσωπο, θεολόγος, μάντης, μάγος και ιερέας. Εκτός από «ευρετής» της μουσικής και «αρχή απάντων των ποιητών», θα φέρεται ως «ο παλαιότατος ενθέως φιλοσοφήσας, ο ευρών ανθρώποις γράμματα και σοφίην».⁶⁴ Θα αναφέρεται, εν ολίγοις, ως μέγιστη μορφή του ελληνικού πολιτισμού γενικότερα.

Το όνομά του ίσως έχει σχέση με το σκοτάδι, αφού «ονομακλυτός» ήταν κυρίως για την κάθοδό του στον Άδη (που του απέδιδαν στον μύθο) και για την τεχνολόγηση μυστηρίων των χθόνιων θεοτήτων (που του απέδιδαν ως φυσικό πρόσωπο). Θεωρείται πως έχει αποδημήσει στην Αίγυπτο,⁶⁵ κορυφή της πολιτιστικής πυραμίδας των πρώιμων χρόνων, όπου «πολλά προσεπιμαθών μέγιστος ἐγένετο τῶν Ἑλλήνων ἐν τε ταῖς θεολογίαις καὶ ταῖς τελεταῖς καὶ ποιήμασι καὶ μελωδίαις».

«Όταν (λέει ο Διόδωρος⁶⁶) έγινε γνωστή σε όλους η παρουσία του Διόνυσου και η προσφορά του, που συνέβαλε στην εξημέρωση του κοινού βίου, όλοι έβγαιναν με χαρά να τον προϋπαντήσουν. Υπήρχαν όμως και μερικοί που με αλαζονεία και ασέβεια τον καταφρόνησαν. Έλεγαν, μάλιστα, ότι περιφέρει τις Βάκχες από προσωπική του ακολασία και ότι εισάγει τις τελετές και τα μυστήρια από την επιθυμία του για ξένες γυναίκες. Όλοι

Αρχαϊκό ανάγλυφο του θησαυρού των Σικυνωνίων στους Δελφούς. Η Αργώ και οι Αργοναύτες.
Μεταξύ τους ο Ορφεύς και οι Διόσκουροι.

Η παραλία των Λειβήθρων.

αυτοί τιμωρήθηκαν από τον θεό ... Ανάμεσά τους ήταν ... ο Λυκούργος ... και ο Πενθέας. Ο Διόνυσος τύφλωσε τον Λυκούργο, τον βασάνισε και τον σταύρωσε. Ανταποδίδοντας στον Χάροπα την ευεργεσία, τον παρέδωσε τη βασιλεία των Θρακών και του δίδαξε τις τελετές των οργίων. Ο Οίαγρος, ο γιος του Χάροπα, παρέλαβε τη βασιλεία και τις μυστηριακές τελετές. Από αυτόν λοιπόν τις παρέλαβε αργότερα και ο Ορφέας, ο γιος του Οίαγρου, αυτός που ήταν ανώτερος από όλους στα φυσικά χαρίσματα και την παιδεία.»

«Ο Ορφέας έφερε πολλές μεταρρυθμίσεις στις τελετές των οργίων. Για τον λόγο αυτό, οι Διονυσιακές τελετές ονομάστηκαν και Ορφικές.»

«Κι αυτοί που λεν (συνεχίζει ο Διόδωρος)

ότι ο Διόνυσος γεννήθηκε στη Θήβα από τη Σεμέλη, απλώς αυτοσχεδιάζουν. Επειδή οι Καδμείοι τιμούσαν τον Ορφέα και ήταν φίλος τους, τους έδειξε την εύνοιά του μετακομίζοντας τη γέννηση του θεού στη Θήβα.

Ο ίδιος είχε μνηθεί στις τελετές και τα Διονυσιακά μυστήρια στην Αίγυπτο.»

«Δεν θα αναφερθώ εις το ακανθώδες θέμα της ιστορικότητας του Ορφέως»,

έλεγε το 1965 ο αστρονόμος Κ. Χασάπης,⁶⁷

«αλλά και δεν παραλείπω να αποσαφηνίσω την θέσιν, την οποίαν λαμβάνω επί τούτου, την άποψιν ότι ο Ορφέας υπήρξε και μάλιστα ότι έζησε τουλάχιστον κατά τα μέσα της Β΄ χιλιετηρίδας π.Χ. Την θέσιν ταύτην θα στηρίξω δι' όσων θα λεχθούν αναφορικώς, προς την ηλικίαν των Ορφικών Ύμνων, όπως αυτή προσδιορίζεται αστρονομικώς εις το τελευταίον κεφάλαιον αυτής της μελέτης.»

Ο αστρονόμος θεωρεί ότι η νεότερη καταγραφή των Ορφικών ύμνων δεν αναιρεί την απώτερη καταγωγή τους από τα μέσα της δεύτερης προχριστιανικής χιλιετίας, εκεί όπου τον οδηγούν κάποια από τα αστρικά φαινόμενα που αναφέρονται στους ύμνους. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι και το «Πάριο Χρονικό» χρονολογεί τον Ορφέα γύρω στο 1400 π.Χ.⁶⁸

Ανεξαρτήτως της ιστορικότητας ή μη του Ορφέα, εκείνο που παραμένει ως γεγονός είναι ότι στην αρχαιότητα θεωρούταν φυσικό πρόσωπο και μία από τις σημαντικότερες μορφές του πολιτισμού στην προϊστορική Ελλάδα. Για κάποιες από τις πηγές μιλούσε τη δωρική γλώσσα και ήταν από τους εισηγητές της γραφής στην Ελλάδα.⁶⁹

«Θραξ»;

«ἐξ οὗ τεκμαίροιτ' ἄν τις Θραῖκας εἶναι τοὺς τὸν Ἑλικῶνα ταῖς Μούσαις καθιερώσαντας, οἳ καὶ τὴν Πιερίδα καὶ τὸ Λεῖβηθρον καὶ τὴν Πίμπλειαν ταῖς αὐταῖς θεαῖς ἀνέδειξαν· ἐκαλοῦντο δὲ Πίερες.»

Στράβων, Γεωγραφικά 9.2.25.34

Βεβαίως, στα ιστορικά χρόνια ο Ορφεύς συχνά αποκαλείται «Θραξ». Είναι, όμως, χαρακτηριστικό ότι στις πρώιμες απεικονίσεις του, όπως π.χ. στο ανάγλυφο στους Δελφούς, στις πρώιμες αγγειογραφίες του 6ου και 5ου αι. π.Χ., αλλά και στη χαμένη σήμερα Νέκυια του Πολυγνώτου (επίσης στους Δελφούς), η εμφάνισή του ήταν ελληνική. Δεν φορούσε ενδύματα θρακικά, ούτε κάλυμμα θρακικό είχε στο κεφάλι.⁷⁰ Ο προϊστορικά «θρακικός» χαρακτήρας της Πιερίδας⁷¹ προφανώς ενίσχυσε στα ιστορικά χρόνια την παράδοση για τη θρακική καταγωγή του Ορφέα, μια καταγωγή εντελώς ασυμβίβαστη με την περιώνυμη απαιδευσία των Θρακών της ιστορικής περιόδου,⁷² αφού ο ίδιος αναφέρεται πάντοτε ανάμεσα στις κορυφαίες πολιτιστικές μορφές της Προϊστορικής Εποχής. Το γεγονός προβλημάτισε κάποιους από τους αρχαίους συγγραφείς, όπως προβληματίζει και κάποιους από εμάς σήμερα.

«Αν στρέψει κανείς το βλέμμα του στο κάτω μέρος της ζωγραφιάς (του Πολυγνώτου...), θα δει μετά τον Πάτροκλο, τον Ορφέα, καθιστό πάνω σε ένα είδος λόφου, να ακουμπάει το αριστερό χέρι σε κιθάρα. Με το άλλο αγγίζει μια ιτιά: αυτά που αγγίζει με τα χέρια του είναι τα κλωνάρια του δέντρου, ενώ στο ίδιο το δέντρο έχει στηριγμένο το σώμα του. Το άλσος μοιάζει να είναι της Περσεφόνης, όπου είναι φυτρωμένες λεύκες και ιτιές, κατά την ιδέα του Ομήρου. Το παρουσιαστικό του Ορφέα είναι ελληνικό και ούτε ενδύματα θρακικά φορεί ούτε κάλυμμα θρακικό έχει στο κεφάλι ...

Υπάρχει και ιερό της λεγόμενης ελευσίνιας Δήμητρας. Σ' αυτό λένε οι Λακεδαιμόνιοι πως είχε κρυφτεί ο Ηρακλής, όταν ο Ασκληπιός θεράπευε το τραύμα του.

Στο ιερό υπάρχει και του Ορφέα ξόανο, έργο όπως λένε των Πελασγών ...»

«... Για τους λόγους αυτούς τολμούν μερικοί να πουν πως ούτε και ο ίδιος ο Ορφέας μπορούσε να είναι σοφός, αφού ήταν Θράκας. Αυτά υποστηρίζει ο Ανδροτίων προκειμένου να τονίσει την αγραμματοσία και την απαιδευσία των Θρακών.»⁷³

Όταν η αρχαιότητα αναφέρεται στη Θράκη της προϊστορικής Ελλάδας, αναφέρεται στη γη που εποπτεύει το Αιγαίο από τον Βορρά, τη βόρεια παραλία από τον Ελλήσποντο μέχρι και τον Όλυμπο, το δυσχειμέρο ορμητήριο των βοριάδων που σαρώνουν το Αιγαίο, με τους οποίους θα ήταν ενδιαφέρον αν σχετιζόταν το όνομά της.⁷⁴ Ο όρος Μακεδονία για το δυτικό τμήμα της περιοχής αυτής, ξεκίνησε αρχικά ως όρος πολιτικός για να ορίσει την επικράτεια όπου άσκησαν εξουσία οι ηγεμόνες της Κάτω Μακεδονίας. Η επέκταση των Μακεδόνων στην προϊστορική Θράκη κατά τη διάρκεια των ιστορικών χρόνων και η εξέλιξη της ιστορίας έδωσε μοιραία στον όρο Μακεδονία το γεωγραφικό νόημα που έχει σήμερα, ευρύτερο και των ορίων της μετά από τη ρωμαϊκή κατάκτηση.

Ο όρος *Θράκη* συνέχισε να χρησιμοποιείται για την κεντρική-ανατολική Μακεδονία πολλούς αιώνες αργότερα, συνήθεια και κατάλοιπο μακράς περιόδου πριν από τη δημιουργία του μακεδονικού κράτους στην περιοχή.

Πριν πολλά χρόνια, σε μελέτη παλιών συναδέλφων είχα διαβάσει την περιέργη, όπως μου φάνηκε τότε, έκφραση «*το ελληνικό φύλο των Πιέρων Θρακών*». Θυμάμαι ότι χαμογέλασα τότε, με την υπεροπτική εκείνη ειρωνία που καλλιεργεί η σιγουριά της νεότητας και η επιπόλαιη γνώση. Ανατρέχοντας όμως σήμερα στα κείμενα και τους πανάρχαιους εκείνους λαούς, αυτό που μου προκύπτει είναι μια απλή αμηχανία. Γιατί, ακόμη και για την ελληνική αρχαιότητα των ιστορικών χρόνων, που κατέγραφε το παρελθόν της με καθυστέρηση, οι λαοί εκείνοι ήταν ήδη ένα πολύ μακρινό παρελθόν προς διερεύνηση. Επιπλέον, οι πληροφορίες που σώθηκαν σήμερα είναι ακόμη πιο αποσπασματικές, ασαφείς και συχνά αντιφατικές. Κυρίως, όμως, η αμηχανία μου προκύπτει από τη δική μας εμμονή να μεταφέρουμε, έστω και άθελα, τα νεότερα εθνολογικά (εθνικιστικά-πολιτικά) προβλήματα στο μακρινό εκείνο παρελθόν, όταν τα μεταγενέστερα έθνη βρίσκονταν ακόμη στη διαδικασία του γίνεσθαι.

Αν, βέβαια, πρέπει οπωσδήποτε να αναζητήσουμε τους προϊστορικούς «Θράκες» Πίερες που απομακρύνθηκαν από τους Μακεδόνες, πρέπει να ξεκινήσουμε από τη Νεολιθική Εποχή και να παρακολουθήσουμε την αρχαιολογική εικόνα της παραολύμπιας Πιερίας μέχρι τα ιστορικά χρόνια. Με τις ανασκαφές των τελευταίων δεκαετιών από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, η εικόνα ήδη σχηματίστηκε: εφαρμόζει απόλυτα στη συναρπαστική εικόνα της Ελλάδας γενικότερα και στον θεσσαλο-εβροϊκό κύκλο ειδικότερα. Όσον αφορά στους εσωτερικούς δεσμούς και στη γραμμή συνέχειας-συνέπειας, παρατηρούνται διαχρονίες, μεταβάσεις, διαφορές και τομές στις εναλλαγές των εποχών, οι οποίες είναι αντίστοιχες, συνεπείς και παράλληλες με εκείνες στη νοτιότερη Ελλάδα. Οι προϊστορικοί «Θράκες» Πίερες, για τους οποίους παραδίδονται τα αξιοπερίεργα κοινά με τη Βοιωτία, καθόλου δεν προκύπτει από τα ευρήματα ότι ανήκουν σε «ξένο» πολιτιστικό κύκλο και καθόλου δεν αποκλείεται να έζησαν με τους Μακεδόνες ειρηνικά, μέχρι τουλάχιστον που δρομολογήθηκε η επεκτατική πορεία των Τημενιδών προς κάθε σημείο του ορίζοντα. Άγνωστο τότε, ίσως όμως με την κινητικότητα των λαών στα τέλη της 2ης-αρχές της 1ης χιλιετίας π.Χ.

Ο Ηρόδοτος, στο πολύ γνωστό χωρίο όπου περιγράφει τις μετακινήσεις των πρωτοδωρικών-μακεδονικών φύλων στην κεντρική Ελλάδα, αναφέρει ότι πριν καταλήξουν στην Πίνδο κατοικούσαν ανάμεσα στην Όσσα και τον Όλυμπο, παράδοση από την οποία φαίνεται να αντλεί και ο Διόδωρος, καθώς εξιστορεί τα σχετικά με την Κρήτη (*Ιστορική Βιβλιοθήκη* 5.80.2).

Στο χωρίο του Ηροδότου (*Ιστορίαι* 1.56.6) υπάρχει μία ακόμη λεπτομέρεια με ενδιαφέρον:

«Ιστορέων δὲ εὗρισκε Λακεδαιμονίους τε καὶ Ἀθηναίους προέχοντας, τοὺς μὲν τοῦ Δωρικοῦ γένεος, τοὺς δὲ τοῦ Ἰωνικοῦ. Ταῦτα γὰρ ἦν τὰ προκεκριμένα, ἐόντα τὸ ἀρχαῖον τὸ μὲν Πελασγικόν, τὸ δὲ Ἑλληνικὸν ἔθνος. Καὶ τὸ μὲν οὐδαμῇ κω ἐξεχώρησε, τὸ δὲ πολυπλάνητον κάρτα. Ἐπὶ μὲν γὰρ Δευκαλίωνος βασιλείος οἴκεε γῆν τὴν φθιώτιν, ἐπὶ δὲ Δώρου τοῦ Ἑλλήνος τὴν ὑπὸ τὴν Ὀσσαν τε καὶ τὸν Ὀλυμπον χώραν,

καλεομένην δὲ (τότε) Ἰστιαϊῶτιν· ἐκ δὲ τῆς Ἰστιαϊώτιδος ὡς ἐξανέστη ὑπὸ Καδμείων, οἴκεε ἐν Πίνδῳ, Μακεδνὸν καλεόμενον· ἐνθεῦτεν δὲ αὐτὶς ἐς τὴν Δρυοπίδα μετέβη, καὶ ἐκ τῆς Δρυοπίδος οὕτως ἐς Πελοπόννησον ἐλθὼν Δωρικὸν ἐκλήθη.»

Καδμείοι είναι τα παιδιά του Κάδμου, οι κάτοικοι δηλαδή της Θήβας πριν τη θρυλική για την αρχαιότητα καταστροφή της. «Να μια πόλη που τη θυμόμαστε κυρίως χάρη στην πτώση της» θα γράψει αργότερα η ιστορία⁷⁵ για την πτώση των Θηβών, ανταγωνίστριας των Μυκηνών. Σημειώνουμε την κοινή αντιπαλότητα Καδμείων και Ηρακλειδών με τη νέα εξουσία των Μυκηνών, που σημαδεύεται και από τη θηβαϊκή καταγωγή του Ηρακλή. Αν θυμηθούμε τη γνωστή κοινή ονοματολογία Βοιωτίας και παραολύμπιας Πιερίας (Λεϊβήθρα, Πίμπλεια, Ελικών κ.λπ.) και άλλα αξιοπερίεργα κοινά, όπως την πρώιμη λατρεία των Μουσών, τόσο χαρακτηριστική και εξαιρετικά σημαντική στις δύο περιοχές, τότε αυτό το χωρίο του Ηροδότου είναι δύσκολο να το περάσει κανείς αβασάνιστα.

Είναι γνωστό, εξάλλου, ότι προϊστορικοί «Θράκες» αναφέρονται συχνά και στη νότια Ελλάδα, όπως π.χ. οι Θράκες της Αττικής, της Βοιωτίας, οι Άβαντες της Εύβοιας κ.ά. Οι τελευταίοι, μάλιστα, είχαν την τύχη να αναφέρονται από τον Όμηρο στην τρωϊκή διαπάλη ως σύμμαχοι των Μυκηνών και σύντροφοι των παιδιών του Θησέα.⁷⁶ Το γεγονός (σύμφωνα με τα τρέχοντα) έρχεται σε αντίθεση με τυχόν αλλότρια καταγωγή τους.

Μπορούμε, λοιπόν, ίσως να πούμε ότι οι προϊστορικοί «Θράκες» Πίερεις είναι προελληνικός λαός του θεσσαλο-ευβοϊκού κύκλου, με την έννοια όμως ότι όλα τα γένη που συνενυρέθησαν και δημιούργησαν το «όμαιμον» των «ελληνικών»⁷⁷ χρόνων είναι προελληνικά. Έτσι, όπως ο Πέλοψ της Πελοποννήσου είναι Λυδός επειδή κατάγεται από τη Μ. Ασία, το ίδιο και ο Ορφεύς είναι «Θραξ», επειδή κατάγεται από την προϊστορική Θράκη. Και οι δύο ανήκουν σε έναν πρώιμο πολιτιστικό κύκλο της ελληνικής αρχαιότητας. Και οι δύο συνέβαλαν μαζί με άλλους σε εκείνο που έγινε αργότερα ελληνικός πολιτισμός και ελληνικό έθνος. Δεν είναι καθόλου εύκολο να επενδυθεί εθνικό περιεχόμενο των νεότερων χρόνων στους «Θράκες» της Προϊστορίας, εποχή κατά την οποία βεβαίως και οι όροι «Έλλην» και «Ελλάς» δεν είχαν ακόμη αποκτήσει το εθνικό περιεχόμενο της πρώτης χιλιετίας και αργότερα.

«Μου φαίνεται πως ούτε το σημερινό της όνομα είχε ακόμη η Ελλάδα. Πριν από τον Έλληνα μάλιστα (τον γιο του Δευκαλίωνα) νομίζω ότι δεν υπήρχε καν ως όνομα. Κάθε τόπος ονομαζόταν από τους κατοίκους του, κυρίως από Πελασγούς. Από τότε όμως που απέκτησαν ισχυρή εξουσία στη Φθιώτιδα, ο Έλλην και τα παιδιά του άρχισαν να συμμαχούν και με τις άλλες πόλεις. Έτσι σιγά-σιγά ονομάζονταν και οι άλλοι Έλληνες, χωρίς όμως και πάλι να επικρατήσει για όλους.

Η καλύτερη απόδειξη είναι βέβαια ο Όμηρος. Μολοντί έζησε πολύ αργότερα ακόμη και από τα Τρωικά, ονομάζει Έλληνες μόνο τους πρώτους «Ελληνες», δηλαδή εκείνους που είχαν έλθει (στην Τροία) από τη Φθία με τον Αχιλλέα. Κανέναν άλλον. Όλους μαζί τους αποκαλεί Δαναούς, Αργείους και Αχαιούς. Εξάλλου, δεν αναφέρει καν ούτε τη λέξη βάρβαρος, γιατί δεν υπήρχε η ανάγκη για ένα αντίπαλο όνομα.»

Θουκυδίδης, *Ιστορίαι* 1.3.1

Ο μεγάλος έλληνας αρχαιολόγος Χρήστος Τσούντας⁷⁸ προβληματίστηκε νωρίς για τη σχέση των προϊστορικών με τους ιστορικούς «Θράκες».

«Δεν δυνάμεθα να ορίσωμεν», έλεγε, «μετά τινος ασφαλείας την εθνολογικήν σχέσιν αυτών προς τους κατοίκους των βορειοτέρων χωρών, εις τας οποίας απαντά, ως είδομεν ανωτέρω, πολιτισμός όμοιος κατά πολλά προς τον θεσσαλικόν και βοιωτικόν.

Ο H. Schmidt και άλλοι είκασαν περί εκείνων ότι ήσαν Θράκες.

Εννοούνσιν όμως τους προγόνους του ινδογερμανικού λαού των ιστορικών Θρακών, προς τους οποίους άγνωστον είναι εάν είχαν συγγένειάν τινα οι προϊστορικοί Θράκες της Ελλάδος.»

Ο αναφερόμενος διωγμός προϊστορικά «θρακικών» πληθυσμών από την Πιερία και η εγκατάστασή τους στην περιοχή του Παγγαίου, υπομνηματίζει την παράλληλη λατρεία του Ορφέα στις δύο περιοχές.

Τα Λείβηθρα του Ορφέως & των λειβηθρίδων Μουσών

Αβίαστα προκύπτει από τις πηγές ότι τα Λείβηθρα και ο εξαρτημένος ορφικός-μουσικός μύθος πρέπει να αναζητηθούν στους περικούς πρόποδες του Ολύμπου, κοντά στα δώματα όπου κατοικούσαν οι Μούσες και σε μία πηγή όπου θα σύχναζαν, σε τέτοιο ίσως περιβάλλον που θα μπορούσε να έχει θρέψει μύθους για τα πανάρχαια ξωτικά και τον Ορφέα.

Από τον Στράβωνα⁷⁹ γνωρίζουμε ότι βρισκόταν κοντά στην Πίμπλεια που, με τη σειρά της, ήταν κοντά στο Δίον. Στον Πausανία⁸⁰ η πληροφορία είναι συγκεκριμένη: ήταν κτισμένα «εν τῷ Ολύμπῳ» και, μάλιστα, στο νοτιότερο τμήμα, εκεί που το βουνό στρίβει από τη Θεσσαλία και κοιτά προς τη Μακεδονία.

Τέλος, από τον Τίτο Λίβιο⁸¹ έχουμε την ίδια πληροφορία, ότι δηλαδή βρισκόταν στον νοτιοανατολικό Όλυμπο, κοντά στο *Ηράκλειο*, δηλαδή στην περιοχή του Πλαταμώνα.

Ο L. Heuzey,⁸² τον 19ο αι., είχε υποθέσει σχεδόν με ακρίβεια τη θέση της πόλης. Η απόλυτη όμως ταύτιση έγινε από έναν δεύτερο Γάλλο, τον A. Plassart,⁸³ το 1914. Βρίσκονται αμέσως βόρεια από την Σκοτίνα και 6 χιλιόμετρα ΒΔ από το αρχαίο *Ηράκλειο*.

Τα όρη που αποκαλούνται «*Λειβήθρων άκρα κάρηνα*» στα *Αργοναυτικά* του Ορφέως, πιθανότατα ταυτίζονται με τις κορυφογραμμές των ορεινών πτυχών που ξεδιπλώνονται στη σύγκλιση Άνω και Κάτω Ολύμπου. Καταλήγουν στα υψώματα του αρχαιολογικού χώρου μπροστά στη μεγάλη πτυχή που χωρίζει τους δύο Ολύμπους, κατά μήκος του γεωλογικού ρήγματος της κοίτης του Γρίβα και της Ζηλιάνας, στη νοτιοανατολική περιφέρεια του τεκτονικού παραθύρου που απώθησε τον πρώτο Όλυμπο και ύψωσε τον νεότερο ανάμεσα στα αρχαιότερα πετρώματα της πελαγονικής ζώνης. Στη βαθιά λεκάνη της σύγκλισης των δύο Ολύμπων, οι αλληπάλληλες ορεινές πτυχές οδηγούν τις υδατορροές από τους δύο ορεινούς όγκους γύρω από τον αρχαιολογικό χώρο. Εκεί συμβάλλουν σε κοινή κοίτη και δημιουργούν τη Ζηλιάνα, τον χείμαρρο που έχει τη φήμη του πιο καταστροφικού του Ολύμπου. Η ριψοκίνδυνη επιλογή της θέσης, και μάλιστα επί του ρήγματος του χείμαρρου Γρίβα, φαίνεται πως είναι η αιτία της καταστροφής των αρχαίων *Λειβήθρων* από τον χείμαρρο Σύν που περιγράφει ο Πausανίας. Είναι, ωστόσο, και η αιτία της μοναδικής ομορφιάς του φυσικού της περιβάλλοντος.

«*Η ακρόπολις αυτή,*

θα έλεγε αργότερα ο Έφορος Αρχαιοτήτων Ν. Κοτζιάς,⁸⁴

«*παρέχει πάντα τα τοπογραφικά στοιχεία τα υπό Πausανίου και άλλων παρεχόμενα, ουδεμία δε γεννάται αμφιβολία ότι τα ερείπια τούτα ανήκουν εις την υπό του Σνός παρασυρθείσαν πόλιν, τα Λείβηθρα, το Ορφέως και Λειβηθρίδων (Μουσών) ένδοξον ενδιαίτημα.*»

Τα *Λείβηθρα*, λοιπόν, φαίνεται ότι ταυτίζονται με τον αρχαιολογικό χώρο που ταύτισε ο A. Plassart στις αρχές του 20ου αι., αφού παρά τις φιλότιμες δικές μας προσπάθειες δεν εντοπίστηκε μέχρι σήμερα άλλος χώρος που να καλύπτει με την ίδια πληρότητα τις προδιαγραφές για τα *Λείβηθρα*, που τίθενται από τις αρχαίες πηγές. Επιγραφική ένδειξη της παρουσίας τους στην περιοχή ήταν ένα μολύβδινο βάρος που είχε παραδοθεί παλιότερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Δίου. Φέρει την επιγραφή ΛΕΙ-ΒΗ και σύμβολο ένα τσαμπί σταφύλι. Ένα δεύτερο, χωρίς επιγραφή, βρέθηκε πάνω στην ακρόπολη. Η θέση τους, τέλος, προσδιορίστηκε ικανοποιητικά χάρη σε μία επιγραφή που βρέθηκε στην περιοχή της γειτονικής Καλλιπεύκης και αναφέρει τα «*όρη των Λειβηθρίων*».⁸⁵

Εξάλλου, είναι και το ίδιο το όνομα *Λείβηθρα* που μας κάνει να αισιοδοξούμε. Πρόκειται για ένα περιγραφικό της φύσης όνομα, που δηλώνει τα «*εφύδρα χωρία*» και τις «*διαρρύσεις τῶν ὑδάτων*», τα «*ρείθρα*» και τους «*υδραγωγικούς οχετούς*», ό,τι δηλαδή σημαίνει και το λατινικό *Κανάλια*, το σύγχρονο όνομα με το οποίο είναι γνωστή η περιοχή.

Από την αρχαία γραμματεία γνωρίζουμε για την περιοχή και τα ονόματα «Δώτιον» και «Λειβήθραι πύλαι».⁸⁶ Το Δώτιον ταυτίστηκε από τον N. G. L. Hammond με τον Κάτω Όλυμπο. Αφορά ίσως στην οροσειρά του Κάτω Ολύμπου, που ξεκινώντας από τον Πλαταμώνα «συγκλείει δίκην πυλών» με «όρη των Λειβηθρίων».

Οι «πύλες» των «πτυχών» του Ολύμπου είναι ορολογία ομηρική και φαίνεται να δηλώνουν τις εισόδους των αλληπάλληλων φαραγγιών που οδηγούν στον πολύκορφο, τον αλπικό του πυρήνα. Οι «λειβήθριες πύλες» προφανώς ταυτίζονται με τις πύλες των «λειβήθρων», των φαραγγιών δηλαδή που είναι σήμερα γνωστά ως Κανάλια και σημαδεύουν την έξοδο των χειμάρρων που συγκλίνουν στον αρχαιολογικό χώρο.

Αξιοπερίεργη είναι η αρχαία επιλογή να οχυρωθεί το συγκεκριμένο ύψωμα του αρχαιολογικού χώρου των Λειβήθρων που ονομάζουμε ακρόπολη, αντί για οποιοδήποτε άλλο, αφού ο υπόλοιπος χώρος έχει μεγαλύτερο υψόμετρο, είναι πιο απόκρημνος και ασφαλέστερος. Ίσως, λοιπόν, η οχύρωση είχε σκοπό να προστατεύσει κάτι που ήταν πολύτιμο και προϋπήρχε. Η αρχαία παράδοση δεν είναι σιωπηλή για το θέμα, αφού στην περιοχή αυτή αναφέρεται ο τάφος-ιερό του Ορφέα και το τελεστήριο των μυστηρίων του.

Τα Λείβηθρα (Κανάλια)

Ο χώρος μουσικών εκδηλώσεων των Λειβήθρων, δίπλα στην πηγή των λειβηθρίδων Μουσών, ακριβώς κάτω από την ακρόπολη.

Σε έναν τόπο όμως όπως αυτός,
όπου η παντοδυναμία της φύσης και η ομορφιά του περιβάλλοντος προκαλούν δέος, υποταγή και τρυφερότητα,
κάτι τέτοιο θα ήταν πραγματικά ένα περίσσιο δώρο, χωρίς το οποίο μπορούμε να ζήσουμε!
Γιατί, η ακρόπολη στα Κανάλια μπορεί -ακόμη και σήμερα- να υποβάλει (σε μερικούς τουλάχιστον από μας) τους μύθους της για τα πανάρχαια ξωτικά και τον Ορφέα.
Ακόμη και στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, ελπίζει κανείς ότι οι Μούσες της πόλης δεν μπορεί,
σαν φιλέρημα φαντάσματα πρέπει να έχουν στοιχειώσει τη μουσόληπτη πόλη, που σαν τον Ορφέα, προκάλεσε τη μοίρα της και καταστράφηκε.
Γιατί οι Μοίρες οι Ορφικές έρχονται ακόμη παυσίλυπες, με βούληση ευμενή στον τόπο αυτό, που αντιστέκεται.
Γιατί, στον τόπο του ο Μάγος του Ολύμπου επιστρέφει ακόμη και μας χαρίζεται.
Καθώς τον άφησε πίσω του μαγεμένο, ανεξίτηλο έμεινε το σφράγισμα του αρχαίου εκείνου θανάτου, όπως υλοποιείται από τη σιωπή του Ολύμπου.

Έφη Πουλάκη-Παντερμαλή, 2014.

Σημειώσεις

Για τις αρχαίες πηγές χρησιμοποιήθηκε το TLG (*Thesaurus Linguae Graecae*) και το TLL (*Thesaurus Linguae Latinae*). Για τις παραπομπές και τις συντομογραφίες ακολουθείται το σύστημα του American Journal of Archaeology (βλ. AJA 1:1, 2007, 3-24 και στο διαδίκτυο http://www.ajonline.org/pdfs/111.1/AJA1111_Editorial_Policy.pdf).

¹ *Scholia Vetera* στη Θεογονία του Ησιόδου 116β.1-2.

² Στράβων, Γεωγραφικά 10.3.10.1: «Καὶ διὰ τοῦτο μουσικὴν ἐκάλεσε Πλάτων καὶ ἔτι πρότερον οἱ Πυθαγόρειοι τὴν φιλοσοφίαν, καὶ καθ' ἁρμονίαν τὸν κόσμον συνεστάναι φασί, πᾶν τὸ μουσικὸν εἶδος θεῶν ἔργον ὑπολαμβάνοντες. οὕτω δὲ καὶ αἱ Μοῦσαι θεαὶ καὶ Ἀπόλλων μουσηγέτης καὶ ἡ ποιητικὴ πᾶσα ὑμνητικὴ. ὡσαύτως δὲ καὶ τὴν τῶν ἡθῶν κατασκευὴν τῇ μουσικῇ προσνέμουσιν, ὥς πᾶν τὸ ἐπανορθωτικὸν τοῦ νοῦ τοῖς θεοῖς ἐγγὺς ὄν». Ακόμη και η εύρεση των γραμμάτων, του επαναστατικού εργαλείου της γνώσης, φερόταν να είναι δώρο των Μουσών, βλ. π.χ. Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* (lib.1-20) 5.74.1.1: «ταῖς δὲ Μούσαις δοθῆναι παρὰ τοῦ πατρὸς τὴν τῶν γραμμάτων εὕρεσιν καὶ τὴν τῶν ἐπῶν σύνθεσιν τὴν προσαγορευομένην ποιητικὴν».

³ *Scholia Vetera* στη Θεογονία του Ησιόδου 32.4-32.6: «ὥστε κλύοιμι τὰ τ' ἐσόμενα· παρὰ τῶν Μουσῶν, φησίν, ἀκούων μανθάνω τὰ τε ἐσόμενα καὶ τὰ ὄντα καὶ προγεγονότα. τοῦτο δὲ εἶπεν, ἵνα δείξῃ ὅτι ὁμοίον τι τῆς μαντικῆς ἢ ποιήσεις» και Ευστάθιος, Σχόλια στην Ομήρου Οδύσσεια 1.62.40-1.62.41: «τοὺς ἀοιδούς καὶ μουσοτραφεῖς καὶ θεόθεν ἐμπνεομένους ᾄδειν καὶ οὕτως εἰς ταυτὸν ἤκειν τοῖς μάντεσιν. ὅτι δὲ τοιοῦτοι οἱ ἀοιδοί, ἐν τοῖς περὶ Δημοδόκου μετὰ ταῦτα φανήσεται».

⁴ Ο Όσιρις ταυτίζεται από τον Ηρόδοτο και άλλους με τον Διόνυσο. Ο γιος του Ωρος ταυτίζεται με τον Απόλλωνα, βλ. π.χ. Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* (lib.1-20) 1.18, 1.25.7.4, 2.41, 2.56, 4.1.6.7.

⁵ Βλ. π.χ. *Scholia Vetera* στο Έργα και Ημέραι του Ησιόδου, Προλεγόμενον 1.

⁶ Σκιαδάς & Καμαρέττα 1986, 263-267.

⁷ Βλ. Μπαμπινιώτης 1998, 1127, λήμμα: μούσα.

⁸ Πλάτων, Κρατύλος 406. Βλ. και Κορνούτος, *Επιδρομή των κατά την Ελληνικήν Θεολογίαν Παραδεδομένων* 14.3: «Λέγεται δ' ἐκ Μνημοσύνης γεννησάι τὰς Μούσας ὁ Ζεὺς, ἐπειδὴ καὶ τῶν κατὰ παιδείαν μαθημάτων αὐτὸς εἰσηγητὴς ἐγένετο, ἃ διὰ μελέτης καὶ κατοχῆς ἀναλαμβάνεσθαι πέφυκε ὡς ἀναγκαιότατα πρὸς τὸ εὖ ζῆν ὄντα. καλοῦνται δὲ Μοῦσαι ἀπὸ τῆς μώσεως, τουτέστι ζητήσεως, καθὸ εἴρηται». *Scholia Vetera* στο Έργα και Ημέραι του Ησιόδου, Προλεγόμενον του Πρόκλου Διαδόχου 5.1: «Τὰς Μούσας ὠνομάσθαι λέγουσιν ἀπὸ τοῦ μῶσθαι τὸ ζητεῖν· ἐπειδὴ καὶ εἰσὶ παιδείας αἰτίαι πάσης· αὕτη δὲ ζητεῖν ἠϋξήθη τοῖς ἀνθρώποις· διὰ τοῦτο Μούσας αὐτὰς ὠνόμασαν οἱ πρῶτοι τὰ ὀνόματα θέντες». *Scholia Vetera* στο Έργα και Ημέραι του Ησιόδου, Εξήγησις του Σοφωτάτου Γραμματικῷ Ιωάννου του Τζέτζου 1.28: «Μοῦσαι· Παρὰ τὸ μῶ τὸ ζητῶ αἱ πάντα ζητοῦσαι καὶ ἀνευρίσκουσαι τῇ ἑαυτῶν ἀγχινόῃ· ἢ αἱ παρὰ πάντων ζητοῦμεναι, αὗται γάρ εἰσιν αἱ γνώσεις· ἢ αἱ μαιοῦσαι ἐκτρέφουσαι τοῖς παιδεύμασιν ... Ἀλλὰ Μοῦσα μὲν ἐστὶν ἢ διὰ παιδείσεως γνώσις, οὐχ ἢ αὐτοφυῆς καὶ ἀδίδακτος φρόνησις. Μοῦσα δὲ λέγεται, παρὰ τὸ ὑπὸ πάντων ἢ τῶν πλειόνων ζητεῖσθαι, ἢ παρὰ τὸ περὶ πολλῶν ζητεῖν, καὶ πολυπραγμονεῖν. ... Αἱ γὰρ ἐν ἀνθρώποις γνώσεις, ἀμυδραὶ τε καὶ μερικώταται, καὶ οὐχ οἷα ἢ παρὰ τῷ θεῷ ἐνιαία τε καὶ ὀλόκληροι».

⁹ Βλ. Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* (lib.1-20) 4.7.4. Ησύχιος, *Λεξικόν* (μ.1794) «Μύησις: μυσταγωγία, μυστικὴ γνώσις» και Σουίδα, *Λεξικόν* (μ.1386), «Μύησις: μάθησις, κατήχησις, ἐπιστήμη».

¹⁰ Όπως και τα θηρία, βλ. π.χ. για τη μούσα των ελεφάντων (!): Κλαύδιος Αιλιανός, *Περὶ Ζῴων Ιδιότητος* 12.44.

¹¹ Πρόκλος Διάδοχος, *Εἰς τὸν Τίμαιον Πλάτωνος* 2.208.11.

¹² Πλάτων, *Νόμοι* 654.α.5.

¹³ Βλ. Πλάτων, *Νόμοι* 654.α, 664, 672. Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* (lib.1-20) 4.4. Τέσσερα είδη θεϊκής μανίας κατά τον Πλάτωνα: μαντική (Απόλλων), τελεστική (Διόνυσος), ποιητική (Μούσες), Αφροδίτης και Έρωτος.

¹⁴ *Scholia Vetera* στο Έργα και Ημέραι του Ησιόδου 1.125.

¹⁵ Βλ. π.χ. Όμηρος, *Ιλιάς* 2.484-485.

¹⁶ Βλ. Αριστοτέλης, *Περί Ποιητικής* 1449β.28: «λέγω δὲ ἡδυσμένον μὲν λόγον τὸν ἔχοντα ῥυθμὸν καὶ ἁρμονίαν (καὶ μέλος)».

¹⁷ *Scholia Vetera* στο Έργα και Ημέραι του Ησιόδου, Προλεγόμενον του Πρόκλου Διαδόχου α,β.3.

¹⁸ *Scholia Vetera* στο Έργα και Ημέραι του Ησιόδου, Προλεγόμενον Ιωάννου του Τζέτζου 13.12.

¹⁹ Πλάτων, *Επιγράμματα* 9.506.1: «Ἐννέα τὰς Μούσας φασὶν τινες· ὡς ὀλιγώρως· ἥνιδε καὶ Σαπφὼ Λεσβόθεν ἡ δεκάτη».

²⁰ Συχνά οι μέλισσες αποτελούσαν σύμβολο των Μουσών ή ήταν προσωποποιημένες οι ίδιες. Βλ. π.χ. Κλαύδιος Αιλιανός, *Ποικίλη Ιστορία* 10.21, όπου ο Πλάτων ευλογήθηκε από τις Μούσες-μέλισσες κοντά στο ιερό τους στον Υμηττό. Βλ. Φιλόστρατος (αρχ.), *Εικόνες* 2.12.1 για την ευλογία των Μουσών-μελισσών στη γέννηση του Πινδάρου και 2.8.6 για την ευλογία των Μουσών-μελισσών στον αποικισμό της Ιωνίας, πατρίδας του Ομήρου. Βλ. και Φιλόστρατος (ο νεότερος), *Εικόνες* 884 κ.εξ.

²¹ Πλάτων, *Φαίδρος* 259.γ.6-259.δ.7: «Τερψιχόρα μὲν οὖν τοὺς ἐν τοῖς χοροῖς τετιμηκότας αὐτὴν ἀπαγγέλλοντες ποιοῦσι προσφιλεστέρους, τῇ δὲ Ἐρατοῖ τοὺς ἐν τοῖς ἐρωτικοῖς, καὶ ταῖς ἄλλαις οὕτως, κατὰ τὸ εἶδος ἐκάστης τιμῆς· τῇ δὲ πρεσβυτάτῃ Καλλιόπῃ καὶ τῇ μετ' αὐτὴν Οὐρανίᾳ τοὺς ἐν φιλοσοφίᾳ διάγοντάς τε καὶ τιμῶντας τὴν ἐκείνων μουσικὴν ἀγγέλλουσιν, αἱ δὴ μάλιστα τῶν Μουσῶν περὶ τε οὐρανὸν καὶ λόγους οὔσαι θεῖους τε καὶ ἀνθρωπίνους ἰᾶσιν καλλίστην φωνήν».

²² Βλ. π.χ. Πλούταρχος, *Συμποσιακά*, Βιβλίο Θ', Πρόβλημα ΙΔ': «τοὺς φιλοφρόνως καὶ ἱλαρῶς συνόντας ἀλλήλοις ἐν οἴῳ θαλιάζειν λέγομεν, οὐ τοὺς ὑβρίζοντας καὶ παροινούντας». *Scholia Vetera* στο Έργα και Ημέραι του Ησιόδου 115β.1: «ΘΑΛΙΗΣΙ. Ἰστέον, ὅτι τὸ Θάλεια τὸ ἐπίθετον τῆς εὐωχίας καὶ ἡ Μοῦσα, διὰ τῆς εἰ διφθογγου γράφονται, οἷον ΔΑΙΤΑ ΘΑΛΕΙΑΝ, καὶ ΜΟΥΣΑΝ ΘΑΛΕΙΑΝ. Αὕτη δὲ ἡ εὐωχία, καὶ ἡ Χάρις, καὶ ἡ Νηρηΐς, διὰ τοῦ ι, Ὅς μοι τηλύγετος τρέφεται θαλίῃ ἐνὶ πολλῇ». *Scholia Vetera* στο Έργα και Ημέραι του Ησιόδου 115bis.1: «PROCLUS. ΤΕΡΠΟΝΤ' ΕΝ ΘΑΛΙΗΣΙ. Θαλία νῦν παρ' ἡμῖν, ἡ μεγάλη εὐωχία λέγεται. Ἐνταῦθα δὲ τὴν κοινὴν συνδιαίτησιν καὶ φιλόλληλον τῶν τότε ἀνθρώπων λέγει, ἣν εἶχον πρὸς συλλογὴν βαλάνων καὶ τῶν ὠραίων καὶ ἐδωδίων, τῶν λοιπῶν ἀπεχόμενοι. ΤΖΕΤΖΕΣ.» Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* (lib.1-20) 4.7.4.11: «Μελπομένην δ' ἀπὸ τῆς μελωδίας, δι' ἧς τοὺς ἀκούοντας ψυχαγωγεῖσθαι».

²³ Βλ. π.χ. *Scholia Vetera* στο Έργα και Ημέραι του Ησιόδου 1.67: «τοιαῦτά τινα. Αἱ δ' ἑννέα εὔρον, Κλειῶ ἱστορίαν, Θάλεια φυτουργίαν, Εὐτέρπη αὐλοῦς, Μελπομένη ὥδῃν, Τερψιχόρῃ χορείαν, Ἐρατῶ γαμικὰ καὶ ὄρχησιν, Πολύμνια γεωργίαν, Οὐρανία ἀστρολογίαν, Καλλιόπῃ ποίησιν. Ὅθεν καὶ διὰ τὰς τοιαύτας εὐρέσεις θεὰς αὐτὰς ἐμυθεύσαντο, καὶ Μούσας ἀπὸ τῆς γνώσεως μούσης ἐκάλεσαν. Καὶ νῦν δὲ πᾶς ἀνὴρ καὶ πᾶσα γυνὴ ζητητικοὶ τινῶν καὶ ἐφευρετικοὶ, μουσικοὶ καὶ μοῦσαι λεχθήσονται ὥσπερ καὶ πᾶς τέχνης μουσικῆς ἐπιμελούμενος. Καὶ γὰρ τῷ φιλογεώρῳ ἐκείνῳ Διονύσῳ Ὀσίριδι συνείποντο τὴν γεωργίαν διδάσκοντι αὐλητρίδες ἑννέα μουσικὸν ᾄδουσαι, ὥσπερ Μούσας ἐκάλουν. Τινὲς δ' ἕτεροι ταύτας τὰς ἑννέα φασὶ πρώτας Μούσας γεγονέναι· Καλλιχόρην, Ελίκην, Εὐνίκην, Θεξιμόνην, Τερψιχόρην, Εὐτέρπην, Εὐκελάδην, Δίαν, Ἐνόπην· ἀγνοοῦντες, ὡς εἰκεν, ὅπερ νῦν μοι ἐρρέθη· ὅτι πᾶς ἀνὴρ ἐφευρετικὸς τέχνης τινός, ὁμοίως δὲ καὶ πᾶσα γυνὴ, μουσικοὶ καὶ μοῦσαι καλοῦνται. Ὅθεν οὐ μόναι, ἅς οὔτοι φασὶν, ἀλλὰ καὶ μυρίαί ἔσονται εὐρεθήσονται». Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστο-*

ρική Βιβλιοθήκη (lib.1-20) 4.7.4.1: «Μούσας δὲ αὐτὰς ὀνομάσθαι ἀπὸ τοῦ μυεῖν τοὺς ἀνθρώπους, τοῦτο δ' ἐστὶν ἀπὸ τοῦ διδάσκειν τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα καὶ ὑπὸ τῶν ἀπαιδευτῶν ἀγνοούμενα. ἐκάστη δὲ προσηγορία τὸν οἰκεῖον λόγον ἀπονέμοντές φασι ὀνομάσθαι τὴν μὲν Κλειῶ διὰ τὸ τὸν ἐκ τῆς ποιήσεως τῶν ἐγκωμιαζομένων ἔπαινον μέγα κλέος περιποιεῖν τοῖς ἐπαινουμένοις, Εὐτέρπη δ' ἀπὸ τοῦ τέρπειν τοὺς ἀκροωμένους τοῖς ἀπὸ τῆς παιδείας ἀγαθοῖς, Θάλειαν δ' ἀπὸ τοῦ θάλλειν ἐπὶ πολλοὺς χρόνους τοὺς διὰ τῶν ποιημάτων ἐγκωμιαζομένους, Μελπομένην δ' ἀπὸ τῆς μελωδίας, δι' ἧς τοὺς ἀκούοντας ψυχαγωγείσθαι, Τερψιχόρην δ' ἀπὸ τοῦ τέρπειν τοὺς ἀκροατὰς τοῖς ἐκ παιδείας περιγινόμενοις ἀγαθοῖς, Ἐρατὴ δ' ἀπὸ τοῦ τοὺς παιδευθέντας ποθεινοὺς καὶ ἐπεράστους ἀποτελεῖν, Πολύμνιαν δ' ἀπὸ τοῦ διὰ πολλῆς ὑμνήσεως ἐπιφανεῖς κατασκευάζειν τοὺς διὰ τῶν ποιημάτων ἀπαθανατιζομένους τῇ δόξῃ, Οὐρανίαν δ' ἀπὸ τοῦ τοὺς παιδευθέντας ὑπ' αὐτῆς ἐξαίρεσθαι πρὸς οὐρανόν· τῇ γὰρ δόξῃ καὶ τοῖς φρονήμασι μετεωρίζεσθαι τὰς ψυχὰς εἰς ὕψος οὐράνιον· Καλλιόπην δ' ἀπὸ τοῦ καλὴν ὅπα προΐεσθαι, τοῦτο δ' ἐστὶ τῇ εὐεπείᾳ διάφορον οὖσαν ἀποδοχῆς τυγχάνειν ὑπὸ τῶν ἀκουόντων». Βλ. καὶ Κορνούτος, *Επιδρομή των κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Θεολογίαν Παραδεδομένων* 15.13: «σύνεισι δὲ καὶ συγχορεύουσιν ἀλλήλαις πρὸς παράστασιν τοῦ τὰς ἀρετὰς ἀχωρίστους αὐτῶν καὶ ἀδιαζεύκτους εἶναι. περὶ δὲ τοὺς τῶν θεῶν ὕμνους καὶ τὴν θεραπείαν κατασχολοῦνται μάλιστα, ἐπειδὴ στοιχεῖον παιδείας ἐστὶ τὸ ἀφορᾶν πρὸς τὸ θεῖον καὶ τοῦθ' ὑπόδειγμα τοῦ βίου ποιησαμένους ἀνὰ στόμα ἔχειν δεῖ. ἄλλως δὲ Κλειῶ μὲν μία τῶν Μουσῶν ἐστὶν ἀπὸ τοῦ κλέους τυγχάνειν τοὺς πεπαιδευμένους καὶ αὐτοὺς τε καὶ ἐτέρους κλεῖζειν, Εὐτέρπη δὲ ἀπὸ τοῦ τὰς ὁμιλίας αὐτῶν ἐπιτερπεῖς καὶ ἀγωγοὺς εἶναι, Θάλεια δὲ ἥτοι διὰ τὸ θάλλειν αὐτῶν τὸν βίον ἢ διὰ τὸ ἔχειν αὐτοὺς καὶ τὴν συμποτικὴν ἀρετὴν ἐπιδεξίως καὶ εὐμούσως ἐν ταῖς θαλαίαις ἀναστρεφομένους, Μελπομένη δὲ ἀπὸ τῆς μολπῆς γλυκείας τινὸς φωνῆς μετὰ μέλους οὔσης -μέλπονται γὰρ ὑπὸ πάντων οἱ ἀγαθοὶ καὶ μέλπουσι καὶ αὐτοὶ τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς πρὸ αὐτῶν γεγονότας-, Τερψιχόρῃ δὲ διὰ τὸ τέρπεσθαι καὶ χαίρειν αὐτοὺς τὸ πλείστον μέρος τοῦ βίου ἢ διὰ τὸ καὶ ἀπὸ τοῦ ὀράσθαι παρέχειν τέρψιν τοῖς προσπελάζουσιν αὐτοῖς, ἐνὸς στοιχείου πλεονάζοντος ἐν τῷ ὀνόματι, τάχα δὲ ἐπεὶ καὶ χόρους ἴσταςαν οἱ παλαιοὶ τοῖς θεοῖς, συντιθέντων αὐτοῖς τὰς ᾠδὰς τῶν σοφωτάτων· ἢ δὲ Ἐρατὴ πότερον ἀπὸ τοῦ ἔρωτος λαβοῦσα τὴν ὀνομασίαν τὴν περὶ πᾶν εἶδος φιλοσοφίας ἐπιστροφὴν παρίστησιν ἢ τῆς περὶ τὸ ἔρεσθαι καὶ ἀποκρίνεσθαι δυνάμεως ἐπίσκοπός ἐστιν, ὡς δὴ διαλεκτικῶν ὄντων τῶν σπουδαίων· Πολύμνια δὲ ἐστὶν ἡ πολυῦμνητος ἀρετὴ ἢ μᾶλλον ἴσως ἡ πολλοὺς ὕμνουσα καὶ ὅσα περὶ τῶν προγενεστέρων ὑμνεῖται παρειληφύια καὶ τῆς ἑκ τε ποιημάτων καὶ τῶν ἄλλων συγγραμμάτων ἱστορίας ἐπιμελουμένη. Οὐρανία δὲ ἐστὶν ἡ περὶ τὰ οὐράνια καὶ τὴν τῶν ὅλων φύσιν ἐπιστήμη -τὸν γὰρ ὅλον κόσμον οὐρανὸν ἐκάλουν οἱ παλαιοί-, Καλλιόπη δὲ ἡ καλλίφωνος καὶ καλλιεπῆς ῥητορικὴ, δι' ἧς καὶ πολιτεύονται καὶ δήμοις προσφωνοῦσιν, ἄγοντες αὐτοὺς πειθοὶ καὶ οὐ βίᾳ ἐφ' ὅτι ἂν προαιρῶνται, δι' ἣν αἰτίαν ταύτην μάλιστα φησι βασιλεῦσιν ἅμ' αἰδοίοισιν ὀπηδεῖν. ἀποδίδονται δὲ αὐταῖς ποικίλα ὄργανα, ἐμφαίνοντος ἐκάστου ὅτι ἡρμοσται καὶ σύμφωνος αὐτὸς ἑαυτῷ καὶ ὁμολογούμενος ὁ τῶν ἀγαθῶν βίος ἐστὶ. συγχορεύει δ' αὐταῖς ὁ Ἀπόλλων διὰ τὴν κοινωνίαν τῆς μουσικῆς· παραδέδοται γὰρ καὶ οὗτος κιθαριστῆς δι' ἣν εἴση μετ' ὀλίγον αἰτίαν. ἐν δὲ τοῖς ὄρεσι φασι χορεύειν, ἐπειδὴ χρεῖαν ἔχουσι τοῦ μονάζειν καὶ συνεχῶς εἰς τὴν ἐρημίαν ἀναχωρεῖν οἱ φιλομαθοῦντες. Εἰ δ' ἄγε νῦν, Ἐρατὴ λέγεται τῶν Μουσῶν ἡ μὲν». Βλ. καὶ *Scholia Vetera* στα *Αργοναυτικά* του Απολλωνίου Ρόδιου 215: «Κλειῶ εὐρηκέναι τὴν ἱστορίαν, Θάλεια δὲ γεωργίαν καὶ τὴν περὶ τὰ φυτὰ πραγματείαν, Εὐτέρπη δὲ μαθήματα, Τερψιχόρῃ δὲ παιδίαν, Ἐρατὴ δὲ ὄρχησιν, Πολυμνία δὲ λύραν, Μελπομένη δὲ ᾠδὴν, Οὐρανία δὲ ἀστρολογίαν, Καλλιόπη δὲ ποίησιν». Βλ. καὶ *Scholia Vetera* στα *Αλιευτικά* του Οππιανού 1.78.1: «μουσα. Τὰ ὀνόματα τῶν ἐννέα Μουσῶν καὶ ποιῆς τέχνης ἐκάστη ἐπιστατεῖ καὶ τίς ὁ ταύτης ἐν βίῳ ἐφευρέτης; Κλειῶ δ' ἱστορίας Ἡρόδοτος, Θάλεια κωμωδίας Μένανδρος, Μελπομένη τραγωδίας Εὐριπίδης, Εὐτέρπη αὐλῶν Στησίχορος, Τερψιχόρῃ λύρας Πίνδαρος, Ἐρατὴ κυμβάλων Ἑρμῆς, Καλλιόπη ποιήσεως Ὀμηρος, Οὐρανία ἀστρονομίας Ἄρατος, Πολυμνία γεωμετρίας».

²⁴ Πλούταρχος, Συμποσιακά, Βιβλίο Θ', Πρόβλημα ΙΔ': «τὸ φιλότιμον δ' ἡ Κλειὼ μάλιστα κυδαίνειν καὶ συνεπιγαυροῦν εἴληχεν».

²⁵ Πλούταρχος, Συμποσιακά, Βιβλίο Θ', Πρόβλημα ΙΔ' (Χρυσίππος Fr. 1099).

²⁶ *Scholia Vetera* στα Αργοναυτικά του Απολλώνιου Ρόδιου 215.

²⁷ Π.χ. *Scholia Vetera* στον Λουκιανό 43.16.4.

²⁸ *Scholia Vetera* στο Έργα και Ημέραι του Ησιόδου, Προλεγόμενον 1.130: «καὶ ἑννέα μὲν εἶναι μυθεύονται, ὡς τρεῖς τρεῖς, ἡγουν πολλάκις πολλαί, ὡς εἴρηται· ὁ γὰρ τρεῖς ἀριθμὸς, πλήθους ἀρχή».

²⁹ Βλ. π.χ. *Scholia Vetera* στο Έργα και Ημέραι του Ησιόδου, Προλεγόμενον 1.43: «Ἄλλως τε οὐδὲ ἑννέα μόνον εἰσὶν αἱ μυθικαὶ λεγόμεναι Μούσαι, καθὼς σὺ τε καὶ ἕτεροι τοῦτο δοξάζετε. ἀλλ' Εὐμηλος μὲν ὁ Κορίνθιος τρεῖς φησὶν εἶναι Μούσας, θυγατέρας Ἀπόλλωνος, Κηφισοῦν, Ἀπολλωνίδα, Βαρυσθενίδα. Ἄρατος δὲ ἐν τῇ πέμπτῃ τῶν Ἀστροφῶν, τέσσαρας λέγει, Διὸς τοῦ αἰθέρος, καὶ Πλουσίας νύμφης, Ἀρχὴν, Μελέτην, Θελξινόην, καὶ Ἀοιδὴν. Τινὲς δὲ πέντε αὐτὰς εἶναι φασί, καὶ ὀνόματα ἔχειν τῶν πέντε αἰσθήσεων. Ἐπίχαρμος δὲ ἐν τῇ τῆς Ἥβης Γάμῳ ἑπτὰ λέγει, θυγατέρας Πιέρου καὶ Πιμπληίδος νύμφης· Νειλοῦν, Τριτώνην Ἀσωποῦν, Ἑπταπόλιν, Ἀχελωῖδα, Τιπόπλουν, καὶ Ῥοδίαν. Παρὰ δὲ Ἡσιόδῳ ἐν Θεογονίᾳ ἑννέα λέγονται εἶναι Κλειὼ, Θάλεια, Εὐτέρπη, Τερψιχόρη, Ἐρατώ, Πολύμνια, Μελπομένη, Οὐρανία, καὶ Καλλιόπη. Καὶ αἱ μὲν τρεῖς εὖρον τοὺς μουσικοὺς τρεῖς τόνους, τὸν ἄδρὸν, μέσον, καὶ ἰσχνόν· τὰς τρεῖς προσωδίας, ὀξεῖαν, βαρεῖαν, καὶ περισπωμένην· τοὺς τρεῖς χρόνους, ἐνεστώτα, παρεληλυθότα, καὶ μέλλοντα· καὶ τὰ τρία πρόσωπα, πρῶτον, δεῦτερον, τρίτον· καὶ τοὺς τρεῖς ἀριθμοὺς, καὶ τὸ τρίγωνον τῶν ἀστέρων, καὶ πολλὰ τοιαῦτα, ὅσα ὑπὸ τὰ τρία ἀνάγονται. Αἱ δὲ τέσσαρες τὰς τέσσαρας διαλέκτους· Ἰάδα, Ἀτθίδα, Δωρίδα, Αἰολίδα, καὶ πολλὰ τῶν ὑπὸ τὰ τέσσαρα. Αἱ πέντε δὲ εὖρον τὰς πέντε αἰσθήσεις, καὶ τὰ ὅμοια. Αἱ δὲ γε ἑπτὰ τὴν ἑπτάχορδον λύραν καὶ τὰς ἑπτὰ ζώνας, καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας, καὶ τὰ ἑπτὰ πρὸς τούτοις φωνήεντα, καὶ ἕτερα τοιαῦτά τινα. Αἱ δ' ἑννέα εὖρον, Κλειὼ ἱστορίαν, Θάλεια φυτουργίαν, Εὐτέρπη αὐλοῦς, Μελπομένη ὥδην, Τερψιχόρη χορείαν, Ἐρατώ γαμικὰ καὶ ὄρχησιν, Πολύμνια γεωργίαν, Οὐρανία ἀστρολογίαν, Καλλιόπη ποίησιν ... Τινὲς δὲ ἕτεροι ταύτας τὰς ἑννέα φασὶ πρῶτας Μούσας γεγονέναι· Καλλιχόρην, Ἑλίκην, Εὐνίκην, Θελξινόην, Τερψιχόρην, Εὐτέρπην, Εὐκελάδην, Δίαν, Ἐνόπην· ἀγνοοῦντες, ὡς εἴκειν, ὅπερ νῦν μοι ἐρρήθη· ὅτι πᾶς ἀνὴρ ἐφευρετικὸς τέχνης τινός, ὁμοίως δὲ καὶ πᾶσα γυνή, μουσικοὶ καμοῦσαι καλοῦνται. Ὅθεν οὐ μόναι, ἄς οὗτοι φασὶν, ἀλλὰ καὶ μυρία ἕτεραι εὑρεθήσονται». Βλ. καὶ: Διόδωρος Σικελιώτης, Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη (lib.1-20) 4.7.2.7. Αλκμάν, *Fragmenta* 67. Πλούταρχος, Συμποσιακά, Βιβλίο Θ', Πρόβλημα ΙΔ'. Πausanias, *Ελλάδος Περιήγησις* 9.29.4.

³⁰ Διόδωρος Σικελιώτης, Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη (lib.1-20) 4.7.1.3 καὶ Pausanias, *Ελλάδος Περιήγησις* 9.29.4. Ἄλλοι ἀναφέρουν πὼς οἱ παλιότερες Μούσες ἦταν κόρες τοῦ Κρόνου. Βλ. *Scholia Vetera* στα Αργοναυτικά του Απολλώνιου Ρόδιου 214.20: «δύο ἱστοροῦνται γενέσεις Μουσῶν, πρεσβυτέρων μὲν κατὰ Κρόνον, νεωτέρων δὲ τῶν ἐκ Διὸς καὶ Μνημοσύνης ... λέγεται τῶν Μουσῶν ἡ μὲν Κλειὼ εὐρηκέναι τὴν ἱστορίαν, Θάλεια δὲ γεωργίαν καὶ τὴν περὶ τὰ φυτὰ πραγματεῖαν, Εὐτέρπη δὲ μαθήματα, Τερψιχόρη δὲ παιδιάν, Ἐρατώ δὲ ὄρχησιν, Πολυμνία δὲ λύραν, Μελπομένη δὲ ὥδην, Οὐρανία δὲ ἀστρολογίαν, Καλλιόπη δὲ ποίησιν. ... τινὲς μὲν οὖν, ὅτι εὐρέτις ὄρχησεως ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς (fg 39 Kern) παραδέδοται ἡ Ἐρατῶ· ἐπεὶ οὖν μέλλει διηγεῖσθαι τὸν τῆς Μηδείας γάμον, διὰ τοῦτο ἐπικέκληται τὴν εὐρέτιν τῆς ἐπιβαλλούσης τῷ γάμῳ ὄρχησεως Μοῦσαν. οἱ δὲ, ὅτι θαλιῶν εἰσι προστάτιδες αἱ Μοῦσαι· οὐκ ἀλλοτρία οὖν τοῦ γάμου ἐστὶ ἡ Μοῦσα. ὅτι δὲ θαλιῶν εἰσι προστάτιδες αἱ Μοῦσαι, ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς δεδήλωται (fg 38 Kern)· οὐδέ τι λήθονται Μουσέων βροτοί· αἱ γὰρ ἔασι κοῖρανοι, αἴσι μέμνηε χορὸς θαλῖαι τ' ἐρατειναί. Ῥιανὸς δὲ ἐν α' Ἡλιακῶν φησι μηδὲν διαφέρειν, εἰ μίαν ἐπικαλεῖται τῶν Μουσῶν τις· πάσας γὰρ σημαίνει διὰ μιᾶς. λέγει δὲ οὕτως (fg III 3 Meineke Anal. Alex. 1843, 202)· πᾶσαι δ' εἰσαῖοι, μῆς ὅτε τ' οὖνομα λέξεις».

³¹ Ευστάθιος, *Σχόλια στην Ομήρου Οδύσσεια* 1.125.36. Σε αρχαιότερους του Ομήρου χρόνους αναφέρεται ο Δημόδοκος των Φαίακων, στην Οδύσσεια. Η Μούσα του χάρισε ένα καλό δώρο μαζί με ένα κακό: την τέχνη να τραγουδά, στερώντας του το φως των ματιών του. Βλ. και Όμηρος, *Οδύσσεια* 8.487: «Δημόδοκ', ἔξοχα δὴ σε βροτῶν αἰνίζοιμ' ἀπάντων· ἢ σέ γε Μοῦσ' ἐδίδαξε, Διὸς πάις, ἢ σέ γ' Ἀπόλλων». Ευστάθιος, *Σχόλια στην Ομήρου Οδύσσεια* 1.311.7: «Τὸ δὲ ἡ Μοῦσα ἐδίδαξεν ἢ Ἀπόλλων, οὐ διὰ μόνην ποιητικὴν ἄλλως σοφίαν ἐρρέθη, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ κατ' Ἀπόλλωνα μαντικόν. τοιοῦτοι γὰρ οἱ ποιηταὶ ὡς ἐδηλώθη πολλαχοῦ, οἱ καὶ τοῖς μέλλουσι μαντικῶς ἐπιβάλλουσι. καὶ τὰ πρὸ αὐτῶν δὲ καὶ τὰ κατ' αὐτοὺς οἶδασι μήτε παρόντες αὐτοὶ μήτε ἀκούσαντες. καὶ οἴκοθεν εἰδότες ἄδουσι, θεόθεν μαθόντες. ὡς δηλοῖ καὶ τὸ, ὃ δ' ὀρμηθεὶς θεοῦ, ἤρχετο. ἤγουν ὑπὸ θεοῦ κινήθεις. θυμόσοφος γὰρ καὶ αὐτοδίδακτος, ἢ θεόσοφος».

³² Όμηρος, *Οδύσσεια* 8.472.

³³ *Scholia Vetera* στα *Αργοναυτικά* του Απολλώνιου Ρόδιου 214 κ.εξ.

³⁴ Όμηρος, *Οδύσσεια* 24.57: «ὡς ἔφαθ', οἱ δ' ἔσχοντο φόβου μεγάλθυμοι Ἀχαιοί. ἀμφὶ δέ σ' ἔστησαν κοῦραι ἁλίοιο γέροντος οἴκτρ' ὀλοφυρόμεναι, περὶ δ' ἄμβροτα εἴματα ἔσσαν. Μοῦσαι δ' ἐννέα πᾶσαι ἀμειβόμεναι ὅπῃ καλῇ θρήνεον. ἔνθα κεν οὐ τιν' ἀδάκρυτόν γ' ἐνόησας Ἀργεῖων· τοῖον γὰρ ὑπώρορε Μοῦσα λίγεια. ἐπτα δὲ καὶ δέκα μὲν σε ὁμῶς νύκτας τε καὶ ἡμᾶρ κλαίονεν ἀθάνατοί τε θεοὶ θνητοὶ τ' ἀνθρωποὶ ὀκτωκαιδεκάτῃ δ' ἔδομεν πυρί».

³⁵ Προϊστορικός «Θραξ» αοιδός που καυχήθηκε ότι μπορεί να ξεπεράσει στο τραγούδι τις Μούσες. Όταν τον συνάντησαν στο Δώριον της Μεσσηνίας, τον τύφλωσαν και του αφαίρεσαν την ικανότητα να τραγουδά και να παίζει κιθάρα. Βλ. Όμηρος, *Ιλιάς* 2.594 κ.εξ.: «καὶ Πτελεὸν καὶ Ἑλος καὶ Δώριον, ἐνθά τε Μοῦσαι ἀντόμεναι Θάμυριν τὸν Θρήϊκα παῦσαν ἀοιδῆς Οἰχαλίηθεν ἰόντα παρ' Εὐρύτου Οἰχαλῆος· στεῦτο γὰρ εὐχόμενος νικησέμεν εἴ περ ἂν αὐταὶ Μοῦσαι ἀείδοιεν κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο· αἱ δὲ χολωσάμεναι πηρὸν θέσαν, αὐτὰρ ἀοιδὴν θεσπεσίην ἀφέλονται καὶ ἐκλέλαθον κιθαριστύν».

³⁶ Ησίοδος, *Θεογονία* 25, 52, 966, 1022 και στα *Fragments* 1.2, 129.5, 252.2.

³⁷ Ησίοδος, *Θεογονία* 53 και *Εργα και Ημέραι* 1. *Scholia Vetera* στο *Εργα και Ημέραι* του Ησιόδου 1.1: «Μοῦσαι Πιερίθεν· ὧ Μοῦσαι, αἱ ἐκ τῆς Πιερίας ὀρμώμεναι καὶ ταῖς ὑμετέραις ᾠδαῖς καὶ φωναῖς τὰ πάντα δοξάζουσιν δι' ἡμᾶς τοὺς ποιητάς».

³⁸ *Scholia Vetera* στη *Θεογονία* του Ησιόδου 56.4: «Ζεὺς δὲ ἐννέα ἡμερῶν ἐδεήθη ὅτε χρεῖαν ἔσχε Μνημοσύνη συγγενέσθαι πρὸς σύλληψιν τῶν Μουσῶν εἰδὼς ὅτι ὁ πρὸς τὰς Μούσας ἔρωσ καὶ ἡ ἡδονὴ βραδέως ἀνύεται».

³⁹ Ησίοδος, *Θεογονία* 1 και *Εργα και Ημέραι* 658.

⁴⁰ Βλ. π.χ. Πανσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις* 9.29.1: «ταῦτα μὲν δὴ ἔχοντά ἐστιν οὗτω, θῦσαι δὲ ἐν Ἑλικῶνι Μοῦσαις πρώτους καὶ ἐπονομάσαι τὸ ὄρος ἱερὸν εἶναι Μουσῶν Ἐφιάλτην καὶ Ὠτον λέγουσιν, οἰκίσαι δὲ αὐτοὺς καὶ Ἀσκλην (πατρὶδα Ησιόδου)· καὶ δὴ καὶ Ἠγησίνους ἐπὶ τῷδε ἐν τῇ Ἀτθίδι ἐποίησεν ἐν Ἑλικῶνι δὲ πρὸς τὸ ἄλσος ἰόντι τῶν Μουσῶν ἐν ἀριστερᾷ μὲν ἡ Ἀγανίππη πηγή –θυγατέρα δὲ εἶναι τὴν Ἀγανίππην τοῦ Τερμησσοῦ λέγουσι, ρεῖ δὲ καὶ οὗτος ὁ Τερμησσός περὶ τὸν Ἑλικῶνα–, τὴν δὲ εὐθείαν ἐρχομένην πρὸς τὸ ἄλσος ἔστιν εἰκὼν Εὐφῆμης ἐπειργασμένη λίθω· τροφὸν δὲ εἶναι τὴν Εὐφῆμην λέγουσι τῶν Μουσῶν».

⁴¹ *Scholia Vetera* στο *Εργα και Ημέραι* του Ησιόδου, Προλεγόμενον Πρόκλου Διαδόχου 4.13: «καὶ γὰρ τὰς Μούσας τετέχθαι μὲν ἐν τῇ Πιερίᾳ φασίν, ἐν δὲ τῷ Ἑλικῶνι χορεύειν, τῆς μὲν Πιερίας τὴν ὑπὲρ τὸν κόσμον τάξιν δηλούσης, ἀφ' ἧς εἰς τὸν κόσμον προήλθε, τοῦ δὲ Ἑλικῶνος τὴν ἐγκόσμιον, ἐν γὰρ τούτῳ χορεύουσιν ταῖς σφαίραις ἐννέα οὔσαις ἐπιβεβηκυῖαι».

⁴² Ιωάννου του Τζέτζου, *Βιβλίον ιστορικής της δια στίχων πολιτικῶν, ἄλφα δε καλουμένης* (Λειψία 1826): «Περὶ Πιερίας» 234-235, στ. 931-944.

⁴³ Για τις ανασκαφές στον αρχαιολογικό χώρο του Δίου από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, βλ. αναλυτικότερα σειρά δημοσιεύσεων στη βιβλιογραφία της παρούσας έκδοσης.

⁴⁴ Πιερία ή Πιέρεια. Το παραφραστικό «πιερικός τένων», «πιερικός αυχήν» και «Μακεδών Πιερίας σκόπελος» θα μπορούσε να δηλώνει ολόκληρο τον Όλυμπο.

⁴⁵ Βλ. π.χ.: Ευριπίδης, *Βάκχαι* 410. Πανσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις* 9.30.7.1-3 και 10.13.5.1. Ευστάθιος, *Σχόλια στην Ομήρου Ιλιάδα* 3.623.23. *Scholia Vetera* στην Ομήρου *Ιλιάδα* 14.226α.2.

⁴⁶ Οι Θεοί περνούν από την Πιερία προκειμένου να προχωρήσουν βόρεια προς τα όρη της Θράκης, νότια προς τη Θεσσαλία, ανατολικά προς τη θάλασσα. Στα λειβάδια της βόσκουν τα κοπάδια των θεών. Αναλυτικότερα βλ. και Παράρτημα της παρούσας έκδοσης.

⁴⁷ Πίων, πείρα, πίων. Βλ. Hofmann 1966: «πίαρ ... πίων, πείρα = ai. (altindisch) pīvan-, pīvari schwellend, strotzend, feist, fett (aus dem Fem. umgebildet) πιερός, πιαρός fett = ai. pīvarah. ...Vgl. πιδύω, πίτυς, πίσσα, πόα». Στον Όμηρο: «πίων-πίερα-πίον: παχύς, εύφορος, πλούσιος» (*Ιλιάς* 1.40, 2.549, 5.710, 12.283, 12.319, 18.541, 23.750, 23.832 και *Οδύσσεια* 4.764, 12.346, 13.322, 19.173, 24.66). Το όνομα σχολιάζεται και από τον Πλίνιο (*Naturalis Historia* 4.33.7): "et in regione quae Pieria appellatur a nemore". "Nemus (-oris)" είναι το αρχαίο ελληνικό «νέμος (-εος)». Βλ. Ησύχιος, *Λεξικόν* (νι.289): «νέμος, σύνδενδρος τόπος, και νομήν έχων» και Σουίδα, *Λεξικόν* (νι.172): «νέμος επάκτιον: το άλσος, το όρος το παράλιον». Σοφοκλής, *Αίας* 413: «πάραλά τ' άντρα και νέμος επάκτιον. οι δε αγχού της χηλής του όρους ηυλίζοντο, ως την ύλην και το εκ ταύτης νέμος πρόβλημα είναι».

⁴⁸ ΜΥ Οε 103. Βλ. Docs2, 540: "perhaps ethnic, also used as Pi we ri di MN Piweriatas".

⁴⁹ Βλ. Στέφανος Βυζάντιος, *Εθνικά* 522.11: Πιερία. Σουίδα, *Λεξικόν* (κάππα.2453.1): Κρίτων Πιεριώτης. Στράβων, *Γεωγραφικά* 9.5.22.25: «... Μακεδόνων τοίς Πιεριώταις όμόρους τοίς έχουσι την του Πηνειού περαιάν μέχρι της θαλάττης».

⁵⁰ Για το θέμα βλ. και Πουλάκη-Παντερμαλή 2001, 153 κ.εξ., 190 κ.εξ.

⁵¹ Βλ. και σχέση Ορφέα-Καδμείων (Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* (lib.1-20) 1.23.2.3), αλλά και αναφορά για Καδμείους στον Όλυμπο από τον Ηρόδοτο (*Ιστορίαι* 1.56.11).

⁵² Η ορολογία από τον Ευριπίδη (*Ιφιγένεια εν Αυλίδι* 798).

⁵³ Ψευδο-Πλούταρχος, *Περί Μουσικής* 1132.A.4: «κατά δέ την αὐτήν ηλικίαν καὶ Λίνον τὸν ἐξ Εὐβοίας θρήνους πεποιηκέναι λέγει, καὶ Ἄνθην τὸν ἐξ Ἀνθηδόνας τῆς Βοιωτίας ὕμνους, καὶ Πίερον τὸν ἐκ Πιερίας τὰ περὶ τὰς Μούσας ποιήματα».

⁵⁴ Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* (lib.1-20) 17.16.4.2.

⁵⁵ Π.χ. Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* (lib.1-20) 4.7.3.4: «παρθένους δ' αὐτὰς οἱ πλείστοι (γεγονέναι) μυθολογοῦσι διὰ τὸ τὰς κατὰ τὴν παιδείαν ἀρετὰς ἀφθόρους δοκεῖν εἶναι».

⁵⁶ Πανσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις* 9.29.5.5: «τὴν δὲ εὐθεῖαν ἐρχομένῳ πρὸς τὸ ἄλσος ἔστιν εἰκὼν Εὐφήμες ἐπειρασμένη λίθῳ· τροφὸν δὲ εἶναι τὴν Εὐφήμην λέγουσι τῶν Μουσῶν. ταύτης τε οὖν εἰκὼν καὶ μετ' αὐτὴν Λίνος ἔστιν ἐν πέτρᾳ μικρᾷ σπηλαίου τρόπον εἰργασμένη· τούτῳ κατὰ ἔτος ἕκαστον πρὸ τῆς θυσίας τῶν Μουσῶν ἐναγίζουσι. λέγεται δὲ ὡς ὁ Λίνος οὗτος παῖς μὲν Οὐρανίας εἶη καὶ Ἀμφιμάρου τοῦ Ποσειδῶνος, μεγίστην δὲ τῶν τε ἐφ' αὐτοῦ καὶ ὅσοι πρότερον ἐγένοντο λάβοι δόξαν ἐπὶ μουσικῇ, καὶ ὡς Ἀπόλλων ἀποκτείνειεν αὐτὸν ἐξισοῦμενον κατὰ τὴν ᾠδὴν. ἀποθανόντος δὲ τοῦ Λίνου τὸ ἐπ' αὐτῷ πένθος διήλθεν ἄρα καὶ ἄχρι τῆς βαρβάρου πάσης, ὡς καὶ Αἰγυπτίοις ἄσμα γενέσθαι Λίνον· καλοῦσι δὲ τὸ ἄσμα Αἰγύπτιοι τῇ ἐπιχωρίῳ φωνῇ Μανέρων. οἱ δὲ Ἕλλησιν ἔπη ποιήσαντες, Ὅμηρος μὲν, ἅτε ἄσμα Ἕλλησιν ὃν ἐπιστάμενος τοῦ Λίνου τὰ παθήματα, ἐπὶ τοῦ Ἀχιλλέως ἔφη τῇ ἀσπίδι ἄλλα τε ἐργάσασθαι τὸν Ἥφαιστον καὶ κιθαρωδὸν παῖδα ἄδοντα τὰ ἐς Λίνον· τοῖσι δ' ἐνὶ μέσσοισι παῖς φόρμιγγι λιγείῃ ἡμερόεν κιθάριζε, Λίνον δ' ὑπὸ καλὸν ἄειδεν».

⁵⁷ Απολλώνιος Ρόδιος, *Αργοναυτικά* 1.23: «Πρώτᾳ νυν Ὀρφήος μνησώμεθα, τὸν ῥά ποτ' αὐτὴ Καλλιόπη Θρήικι φατίζεται εὐνηθεῖσα Οἰάγρῳ σκοπιῆς Πιμπληίδος ἄγχι τεκέσθαι. αὐτὰρ τὸν γ' ἐνέπουσιν ἀτειρέας οὖρεσι πέτρας θέλξει ἀοιδάων ἐνοπῇ ποταμῶν τε ῥέεθρα· φηγοὶ δ' ἀγριάδες κείνης ἔτι σήματα μολπῆς ἀκτὴ Θρηικήῃ Ζώνῃς ἐπι

τηλεθώσαι ἐξείης στιχόωσιν ἐπήτριμοι, ἅς ὄγ' ἐπιπρό θελγομένας φόρμιγγι κατήγαγε Πιερίθην. Ὀρφέα μὲν δὴ τοῖον ἑὼν ἐπαρωγὸν ἀέθλων Αἰσονίδης Χείρωνος ἐφημοσύνησι πιθήσας δέξατο, Πιερίη Βιστωνίδι κοιρανέοντα».

⁵⁸ Εφεξής βλ. και Πουλάκη-Παντερμαλή 2008.

⁵⁹ Βλ. Πανσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις* 9.30.6 κ.εξ.

⁶⁰ Πανσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις* 9.30.4.9 και Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων* 1.5.7: «τοῦτον δὲ ὁ μὲν μῦθος ὑπὸ γυναικῶν ἀπολέσθαι φησὶ τὸ δ' ἐν Δίῳ τῆς Μακεδονίας ἐπίγραμμα, κεραυνωθῆναι αὐτόν, λέγον οὕτως· Ὀρηῖκα χρυσολύρην τῇδ' Ὀρφέα Μοῦσαι ἔθαψαν, ὃν κτάνεν ὑψιμέδων Ζεὺς ψολόεντι βέλει».

⁶¹ Φώτιος, *Βιβλιοθήκη* 186.140α.20.

⁶² Πλούταρχος, *Αλέξανδρος* 14.8-14.9.

⁶³ Ἴβυκος, *Fragmenta* 22β.1: «ἄμος ἄυπνος κλυτὸς ὄρθρος ἐγείρησιν ἀηδόνας ὀνομάκλυτον Ὀρφήν δέδοικα μὴ τι πὰρ θεοῖς ἀμβλακῶν τιμὰν πρὸς ἀνθρώπων ἀμείψω».

⁶⁴ *Anthologiae Graecae Appendix*, *Επιγράμματα* 148.1: «Μουσάων πρόπολον τῇδ' Ὀρφέα Ὀρηῖκες ἔθηκαν, ὃν κτάνεν ὑψιμέδων Ζεὺς ψολόεντι βέλει, Οἰάγρου φίλον υἱόν, ὃς Ἥρακλῆν ἐδίδαξεν, εὐρὼν ἀνθρώποις γράμματα και σοφίην».

⁶⁵ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, *Περὶ Ἀρετῆς και Κακίας* 1.208.17.

⁶⁶ Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* (lib.1-20) 3.65.

⁶⁷ Χασάπης 1965, 44.

⁶⁸ *FGrHist* II B, 239, 995, 14. Βλ. και Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* (lib.1-20) 7.1.1.1: «Και ὁ Ὀρφεὺς ἰσόχρονος τῷ Ἡρακλεῖ ὑπῆρχε, πρὸ χρόνων ὄντες ἑκατὸν τοῦ Τρωικοῦ πολέμου, ὡς δὲ Ὀρφεὺς ἐν Λιθικοῖς περὶ αὐτοῦ μοι λέγει, Ἐλένου τι βραχύτερον ὕστερον εἶναι λέγει, τούτου μὲν δὲ γενεᾷ Ὅμηρος ὕστερίζει, ὁ κατὰ Διονύσιον ἄνδρα τὸν κυκλογράφον ἐπὶ τῶν δύο στρατειῶν λεγόμενος ὑπάρχειν, Θηβαϊκῆς Ἑλλήνων τε τῆς διὰ τὴν Ἑλένην. Διόδωρός τε σύντροχα λέγει Διονυσίῳ, και ἔτεροι μυρίοι δέ. Διόδωρος ἀποδείκνυσι τοῦτον πρὸ τῆς Ἡρακλειδῶν καθόδου τετελευτηκότα».

⁶⁹ Ἰάμβλιχος, *Περὶ τοῦ Πυθαγορικοῦ Βίου* 34.242.8: «ἐν δὲ τοῖς Βαβυλωνίων ἀκούειν ἱεροῖς Ἑλλήνα γεγονέναι Διός, τοῦ δὲ Δῶρον και Ξοῦθον και Αἰόλον, αἷς ὑφηγήσεσιν ἀκολουθήσαι και αὐτὸν Ἡσίοδον. ὁποτέρως μὲν οὖν ἔχει, περὶ τῶν ἀρχαίων οὐκ εὐμαρὲς δέχεσθαι τὰκριβὲς τοῖς νεωτέροις ἢ καταμαθεῖν, ὁμολογούμενον δὲ δι' ἑκατέρας τῶν ἱστοριῶν συνάγεσθαι τὸ πρεσβυτάτην εἶναι τῶν διαλέκτων τὴν Δωρίδα, μετὰ δὲ ταύτην γενέσθαι τὴν Αἰολίδα, λαχοῦσαν ἀπὸ Αἰόλου τοῦνομα, τρίτην δὲ τὴν Ἀτθίδα, κληθεῖσαν ἀπὸ Ἀτθίδος τῆς Κρاناοῦ, τετάρτην δὲ τὴν Ἰάδα, λεγομένην ἀπὸ Ἰωνος τοῦ Ξοῦθου και Κρεούσης τῆς Ἐρεχθέως, τεθειμένην δὲ τρισὶ γενεαῖς ὕστερον τῶν πρότερον κατὰ Θρᾷκας και τὴν Ὠρειθυίας ἀρπαγὴν, ὡς οἱ πλείους τῶν ἱστορικῶν ἀποφαίνουσι. κεκρῆσθαι δὲ τῇ Δωρικῇ διαλέκτῳ και τὸν Ὀρφέα, πρεσβυτάτον ὄντα τῶν ποιητῶν. τῆς δὲ ἱατρικῆς μάλιστα φασιν αὐτοῦς ἀποδέχεσθαι τὸ διαιτητικὸν εἶδος».

⁷⁰ Αναφέρεται ὅτι μιλοῦσε τὴ δωρικὴ διάλεκτο, βλ. π.χ. ὁ.π. Ἰάμβλιχος, *Περὶ τοῦ Πυθαγορικοῦ Βίου* 34.242 κ.εξ.

⁷¹ Βλ. π.χ. Στράβων, *Γεωγραφικά* 7α.1.17 και *Anthologia Graeca*, *Δαμάγητον* 7.9.

⁷² Βλ. π.χ. και Σουίδα, *Λεξικόν* φι.433.2: «Ὀρηῖκία χελιδῶν, ἀντί τοῦ ἀπαιδευσία».

⁷³ Βλ. Πανσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις* 10.30.6: Περιγραφή τῆς Νέκυας τοῦ Πολυγνώτου στους Δελφούς, και Πανσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις* 3.20.5.3: Περιγραφή πανάρχαιας λακωνικῆς πόλης με ναὸ τοῦ Διονύσου. Βλ. ἐπίσης: Παπαχατζῆς 1981, 410. Παπαχατζῆς 1976, 398. Κλαύδιος Αἰλιανός, *Ποικίλη Ἱστορία* 8.6. Σουίδα, *Λεξικόν* φι.433.2 «Ὀρηῖκία χελιδῶν, ἀντί τοῦ ἀπαιδευσία».

⁷⁴ Ησύχιος, *Λεξικόν* θήτα.699: «θράττειν· ἐνοχλεῖν, ταραττειν». Σουίδα, *Λεξικόν* θήτα.465: «Θράττειν· ταρασσειν, ἐνοχλεῖν, νύσσειν, κινεῖν, δυσωπεῖσθαι και ὑφορᾶσθαι. ὥστε μὴ θράττεσθαι τὴν ἀκοὴν ἐκ τῶν ἀπεμφαινόντων

θρήνων». *Scholia Vetera* στον Προμηθέα Δεσμώτη του Αισχύλου 628β PPd: «θράξαι ἦγουν ταραῖσαι, τροπή τοῦ τ εἰς θ και ἐκβολή τοῦ α».

⁷⁵ Edwards, Gadd, Hammond & Sollberger 1975, 167.

⁷⁶ *Scholia Vetera* στην Εκάβη του Ευριπίδη 123.13 κ.εξ.

⁷⁷ Πελασγοί, Δαναοί και Ηρακλείδες, πρώιμοι Θράκες, πρώιμοι Φοίνικες, γενιά του Δευκαλίωνα κ.ά. κατά την παράδοση. Τοπικοί, ανατολικοί και άλλοι πιθανόν αρχαιολογικοί κύκλοι.

⁷⁸ Τσούντας 1908, 396-404.

⁷⁹ Στράβων, Γεωγραφικά 7α.1.17.

⁸⁰ Πausanίας, Ελλάδος Περιήγησις 9.30.9.2.

⁸¹ Titus Livius, *Ab Urbe Condita* 44.5.12.3: "*degressi in campos inter Heracleum et Libethrum possuerunt castra (positum) quorum pars maior tumulos tenebat*".

⁸² Heuzey 1860, 94, 96.

⁸³ Plassart 1923, 163-189.

⁸⁴ Κοτζιάς 1951, 25-40.

⁸⁵ Helly 1973, II, 2, 2.

⁸⁶ Λυκόφρων, Αλεξάνδρα 408 και Τζέτζης, Σχόλια στην Αλεξάνδρα του Λυκόφρονος 409.3.

Παράρτημα

Αρχαία παράδοση

Τα πρώιμα χρόνια

Η επίκληση του Ποιητή

Ομηρος, *Ιλιάς* 1.1

Μῆνιν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος.

Ομηρος, *Ιλιάς* 2.484 κ.εξ.

Ἔσπετε νῦν μοι Μοῦσαι Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι· ὑμεῖς γὰρ θεαί ἐστε πάρεστε τε ἴστε τε πάντα, ἡμεῖς δὲ κλέος οἶον ἀκούομεν οὐδέ τι ἴδμεν· οἳ τινες ἡγεμόνες Δαναῶν καὶ κοίρανοι ἦσαν· πληθὺν δ' οὐκ ἂν ἐγὼ μυθήσομαι οὐδ' ὀνομήνω, οὐδ' εἴ μοι δέκα μὲν γλῶσσαι, δέκα δὲ στόματ' εἴην, φωνὴ δ' ἄρρηκτος, χάλκεον δέ μοι ἦτορ ἐνείη, εἰ μὴ Ὀλυμπιάδες Μοῦσαι Διὸς αἰγιόχοιο θυγατέρες μνησαίαθ' ὅσοι ὑπὸ Ἴλιον ἦλθον· ἀρχοὺς αὖ νηῶν ἐρέω νῆάς τε προπάσας.

Ομηρος, *Ιλιάς* 2.760 κ.εξ.

Οὔτοι ἄρ' ἡγεμόνες Δαναῶν καὶ κοίρανοι ἦσαν· τίς τὰρ τῶν ὄχ' ἄριστος ἔην σύ μοι ἐννεπε Μοῦσα αὐτῶν ἡδ' ἵππων, οἳ ἅμ' Ἀτρεΐδῃσιν ἔποντο.

Ομηρος, *Ιλιάς* 11.218

Ἔσπετε νῦν μοι Μοῦσαι Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι ὅς τις δὴ πρῶτος Ἀγαμέμνωνος ἀντίον ἦλθεν ἢ αὐτῶν Τρώων ἡὲ κλειτῶν ἐπικούρων.

Ομηρος, *Ιλιάς* 16.112

Ἔσπετε νῦν μοι Μοῦσαι Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι, ὅπως δὴ πρῶτον πῦρ ἔμπεσε νηυσὶν Ἀχαιῶν.

Ομηρος, *Οδύσσεια* 1.1-1.2

Ἄνδρα μοι ἐννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσε.

ΗΣΙΟΔΟΣ, *Θεογονία* 104 κ.εξ.

χαίρετε τέκνα Διός, δότε δ' ἱμερόεσσαν ἀοιδὴν· κλείετε δ' ἀθανάτων ἱερὸν γένος αἰὲν ἐόντων, οἳ Γῆς ἐξεγένοντο καὶ Οὐρανοῦ ἀστερόεντος ... ἡδὲ καὶ ὥς τὰ πρῶτα πολύπτυχον ἔσχον Ὀλυμπον. ταῦτά μοι ἔσπετε Μοῦσαι Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι ἐξ ἀρχῆς, καὶ εἴπαθ', ὅτι πρῶτον γένετ' αὐτῶν.

Οἱ ἐννέα Μούσες καὶ ὁ θρήνος γιὰ τὸν Ἀχιλλεῦ

Ομηρος, *Οδύσσεια* 24.57-24.65

ὥς ἔφαθ', οἳ δ' ἔσχοντο φόβου μεγάθυμοι Ἀχαιοί. ἀμφὶ δέ σ' ἔστησαν κοῦραι ἁλίοιο γέροντος οἴκτρ' ὀλοφυρόμεναι, περὶ δ' ἄμβροτα εἶματα ἔσσαν. Μοῦσαι δ' ἐννέα πᾶσαι ἀμειβόμεναι ὅπῃ καλῇ θρήνεον· ἐνθα κεν οὐ τιν' ἀδάκρυτόν γ' ἐνόησας Ἀργείων· τοῖον γὰρ ὑπώρορε Μοῦσα λίγεια. ἐπτὰ δὲ καὶ δέκα μὲν σε ὁμῶς νύκτας τε καὶ ἡμᾶρ κλαίομεν ἀθάνατοί τε θεοὶ θνητοί τ' ἄνθρωποι· ὀκτωκαίδεκάτῃ δ' ἔδομεν πυρί.

Τὸ τραγούδι τοὺς καὶ ὁ Ἀπόλλων

Ομηρος, *Ιλιάς* 1.601 κ.εξ.

Ὡς τότε μὲν πρόπαν ἡμᾶρ ἐς ἡέλιον καταδύντα δαίνυντ', οὐδέ τι θυμὸς ἐδεύετο δαιτὸς εἵσης, οὐ μὲν φόρμιγγος περικαλλέος ἦν ἔχ' Ἀπόλλων, Μουσάων θ' αἰ ἄειδον ἀμειβόμεναι ὅπῃ καλῇ.

Ολυμπιάδες

Ομηρος, *Ιλιάς* 2.484 κ.εξ. (βλ. παραπάνω στο: ἡ ἐπίκληση τοῦ Ποιητή)

ΗΣΙΟΔΟΣ, *Θεογονία* 52

Μοῦσαι Ὀλυμπιάδες, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο. τὰς ἐν Πιερίῃ Κρονίδῃ τέκε πατρὶ μιγεῖσα Μνημοσύνη, γουνοῖσιν Ἐλευθήρῳ μεδέουσα, λησμοσύνην τε κακῶν ἄμπαυμά τε μερμηράων. ἐννέα γάρ οἱ νύκτας ἐμίσγετο μητιέτα Ζεὺς νόσφιν ἀπ' ἀθανάτων ἱερὸν λέχος εἰσαναβαίνων· ἀλλ' ὅτε δὴ ῥ' ἐνιαυτὸς ἔην, περὶ δ' ἔτραπον ὦραι μηνῶν φθινόντων, περὶ δ' ἡμᾶτα πόλλ' ἐτελέεσθη, ἡ δ' ἔτεκ' ἐννέα κούρας, ὁμόφρονας, ἥσιν ἀοιδὴ μέμβλεται ἐν στήθεσσι, ἀκηδέα θυμὸν

ἐχούσαις, τυτθὸν ἀπ' ἀκροτάτης κορυφῆς νιφόεντος Ὀλύμπου· ἐνθά σφιν λιπαροί τε χοροὶ καὶ δώματα καλά.

Scholia Vetera στην Ομήρου *Ιλιάδα* 2.484.1

Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσιν· ὅτι Ζηνόδοτος γράφει Ολυμπιάδες βαθύκολποι. οὐδέποτε δὲ τὰς Ἑλληνίδας γυναῖκας βαθυκόλπους εἶρηκεν, ὥστε οὐδὲ τὰς Μούσας. ὑμεῖς γὰρ θεαὶ ἐστε οὐδέ τι ἴδμεν· ὁ νοῦς· ὑμεῖς γὰρ θεαὶ ἐστε καὶ αἰεὶ ἐνυπάρχετε τοῖς ζῶσι καὶ ἐπίστασθε πάντα ἀκριβῆ. ἡμεῖς δὲ μόνα τὰ ἐν τῷ βίῳ εὐκλεῖ ἀκούομεν.

Δημόδοκος

Ὀμηρος, *Οδύσσεια* 8.62 κ.εξ.

κῆρυξ δ' ἐγγύθεν ἦλθεν ἄγων ἐρίηρον αἰοδόν, τὸν περὶ Μοῦσ' ἐφίλησε, δίδου δ' ἀγαθὸν τε κακὸν τε· ὀφθαλμῶν μὲν ἄμערσε, δίδου δ' ἠδεῖαν αἰοιδήν. ... Μοῦσ' ἄρ' αἰοδὸν ἀνήκεν αἰεδόμεναι κλέα ἀνδρῶν.

Ὀμηρος, *Οδύσσεια* 8.486 κ.εξ.

Δημόδοκον προσέφη πολύμητις Ὀδυσσεύς·

Δημόδοκ', ἐξοχα δὴ σε βροτῶν αἰνίζομ' ἀπάντων· ἢ σέ γε Μοῦσ' ἐδίδαξε, Διὸς πάϊς, ἢ σέ γ' Ἀπόλλων· λίην γὰρ κατὰ κόσμον Ἀχαιῶν οἶτον αἰεῖεις, ὅσσ' ἔρξαν τ' ἔπαθόν τε καὶ ὅσσ' ἐμόγησαν Ἀχαιοί, ὥς τέ που ἢ αὐτὸς παρεῶν ἢ ἄλλου ἀκούσας.

Θάμυρις

Ὀμηρος, *Ιλιάς* 2.594

καὶ Πτελεὸν καὶ Ἑλος καὶ Δώριον, ἐνθά τε Μοῦσαι ἀντόμεναι Θάμυριν τὸν Θρήϊκα παῦσαν αἰοιδῆς Οἰχαλίηθεν ἰόντα παρ' Εὐρύτου Οἰχαλίου· στεῦτο γὰρ εὐχόμενος νικησέμεν εἴ περ ἂν αὐταὶ Μοῦσαι αἰεδοῖεν κούραι Διὸς αἰγιόχοιο· αἶ δὲ χολωσάμεναι πηρὸν θέσαν, αὐτὰρ αἰοιδὴν θεσπεσίην ἀφέλοντο καὶ ἐκλέλαθον κιθαριστύν.

Ἡ γέννηση στην Πιερία - Μούσαι Πιερίδες

Ἡσίοδος, *Θεογονία* 53

τὰς ἐν Πιερίῃ Κρονίδῃ τέκε πατρὶ μιγεῖσα Μνημοσύνη, γουνοῖσιν Ἑλευθῆρος μεδέουσα, ληημοσύνην τε κακῶν ἄμπαυμά τε μερμηράων. ἐννέα γάρ οἱ νύκτας ἐμίσγετο μητίετα Ζεὺς νόσφιν ἀπ' ἀθανάτων ἱερὸν λέχος εἰσαναβαίνων ἀλλ' ὅτε δὴ ῥ' ἐνιαυτὸς ἔην, περὶ δ' ἔτραπον ὥραι μηνῶν φθινόντων, περὶ δ' ἤματα πόλλ' ἐτελέσθη, ἢ δ' ἔτεκ' ἐννέα κούρας, ὁμόφρονας, ἧσιν αἰοιδὴ μέμβλεται ἐν στήθεσσι, ἀκηδέα θυμὸν ἐχούσαις, τυτθὸν ἀπ' ἀκροτάτης κορυφῆς νιφόεντος Ὀλύμπου· ἐνθά σφιν λιπαροί τε χοροὶ καὶ δώματα καλά, πὰρ δ' αὐτῆς Χάριτές τε καὶ Ἱμερος οἰκί' ἔχουσιν ἐν θαλίῃ· ἐρατὴν δὲ διὰ στόμα ὅσσαν ἰεῖσαι μέλπονται, πάντων τε νόμους καὶ ἡθεα κεδνὰ ἀθανάτων κλείουσιν, ἐπήρατον ὅσσαν ἰεῖσαι.

Scholia Vetera στη *Θεογονία* του Ἡσιόδου 53.1 κ.εξ.

τὰς ἐν Πιερίῃ· Πιερία ὄρος Μακεδονίας, ἐν ᾧ ἐγεννήθησαν αἱ Μοῦσαι, παρατεῖνον ἕως τῆς Θράκης. [Κρόνος τέκε τυτθὸν ἀπ' ἀκροτάτης κορυφῆς· λείπει τὸ οὖσαν, τὴν Πιερίαν δηλονότι.]

ταύτας τὰς Μούσας τῷ ἰδίῳ πατρὶ μιγεῖσα τῷ Διὶ ἡ Μνημοσύνη ἐγέννησεν, ἡ τοῦ λιπαρωτάτου τόπου τοῦ Ἑλευθῆρος ἄρχουσα· σὺν αἷς καὶ τὴν λήθην, τὴν τῶν πολυλύπων μεριμνῶν ἀνάπαυσιν.

τὰς ἐν Πιερίῃ· δείκνυσιν ὅτι Βοιωτία μὲν ἦν· ἡ Μνημοσύνη, ἐμίγη δὲ τῷ Διὶ ἐν Πιερίᾳ, ὅρει Μακεδονίας παρατείνοντι ἕως θαλάσσης.

Μνημοσύνη· δεῖ γὰρ τὸν συγγραφεὰ ἔχειν νοῦν καὶ μνήμην, ἵνα γεννᾷ λόγον· καὶ ὅτι ἐν ταῖς ἀναγνώσεσι χρῆσθαι δεῖ προσοχῇ τὸν συγγραφεὰ.

Ἡσίοδος, *Ἀσπίς* 201

Ἐν δ' ἦν ἀθανάτων ἱερὸς χορός· ἐν δ' ἄρα μέσσω ἱμερόεν κιθάριζε Διὸς καὶ Λητοῦς υἱὸς χρυσεῖη φόρμιγγι· [θεῶν δ' ἔδος ἄγνός Ὀλυμπος· ἐν δ' ἀγορῇ, περὶ δ' ὄλβος ἀπείριτος ἐστεφάνωτο ἀθανάτων ἐν ἀγῶνι·] θεαὶ δ' ἐξήρχον αἰοιδῆς Μοῦσαι Πιερίδες, λιγὺ μελπομένης ἐικυῖαι.

Ἡσίοδος, *Ἔργα καὶ Ημέραι* 1-8

Μοῦσαι Πιερίηθεν αἰοιδῆσι κλείουσιν, δεῦτε Δι' ἐννέπετε σφέτερον πατέρ' ὑμνεῖσαι, ὄντε διὰ βροτοὶ ἄνδρες ὁμῶς ἄφατοί τε φατοί τε ῥητοί τ' ἄρρητοί τε, Διὸς μέγαλοιο ἔκτητιρέα μὲν γὰρ βριάει, ῥέα δὲ βριάοντα χαλέπτει, ῥεῖα δ' ἀρίζηλον

μινύθει και ἄδηλον ἀέξει, ρεῖα δέ τ' ἰθύνει σκολιὸν και ἀγήνορα κάρφει Ζεὺς ὑψιβρεμέτης, ὃς ὑπέρτατα δώματα ναίει.

Scholía Vetera στο Ἔργα και Ημέραι του Ησιόδου 1.1

Μούσαι Πιερίθεν· ὦ Μούσαι, αἱ ἐκ τῆς Πιερίας ὀρμώμεναι και ταῖς ὑμετέραις ᾠδαῖς και φωναῖς τὰ πάντα δοξάζουσαι δι' ἡμᾶς τοὺς ποιητάς, και τὸν ὑμέτερον πατέρα ὑμνοῦσαι, δεῦτε τὸν Δία προσεῖπατε και ἐν ἡμῖν τὸν ὑμέτερον πατέρα. Μούσαι Πιερίθεν· ὦ Μούσαι, αἱ ἀπὸ τῆς Πιερίας τὴν γένεσιν ἔχουσαι, ἐν δὲ τῷ Ἑλικῶνι χορεύουσαι, ταῖς ᾠδαῖς ὑμῶν δοξάζουσαι και ὑμνοῦσαι τὸν ἴδιον ὑμῶν πατέρα Δία ὡς προνοητὴν τοῦ παρόντος.

Μούσαι· γνώσεις.

Scholía Vetera στο Ἔργα και Ημέραι του Ησιόδου 1.50 κ.εξ.

Ἐπίχαρμος δὲ ἐν τῷ τῆς Ἥβης Γάμῳ ἐπτά λέγει, θυγατέρας Πιέρου και Πιμπληΐδος νύμφης Νειλοῦν, Τριτώνην Ἀσωποῦν, Ἑπταπόλην, Ἀχελωΐδα, Τιπόπλουν, και Ῥοδιάν. Παρὰ δὲ Ἡσιόδῳ ἐν Θεογονίᾳ ἐννέα λέγονται εἶναι Κλειῶ, Θάλεια, Εὐτέρπη, Τερψιχόρη, Ἐρατὼ, Πολύμνια, Μελπομένη, Οὐρανία, και Καλλιόπη. Καὶ αἱ μὲν τρεῖς εὖρον τοὺς μουσικοὺς τρεῖς τόνους, τὸν ἄδρὸν, μέσον, και ἰσχνόν, τὰς τρεῖς προσωδίας, ὀξεῖαν, βαρεῖαν, και περισπωμένην, τοὺς τρεῖς χρόνους, ἐνεστώτα, παρεληλυθότα, και μέλλοντα, και τὰ τρία πρόσωπα, πρῶτον, δεύτερον, τρίτον· και τοὺς τρεῖς ἀριθμούς, και τὸ τρίγωνον τῶν ἀστέρων, και πολλὰ τοιαῦτα, ὅσα ὑπὸ τὰ τρία ἀνάγονται. Αἱ δὲ τέσσαρες τὰς τέσσαρας διαλέκτους Ἰάδα, Ἀτθίδα, Δωρίδα, Αἰολίδα, και πολλὰ τῶν ὑπὸ τὰ τέσσαρα. Αἱ πέντε δὲ εὖρον τὰς πέντε αἰσθήσεις, και τὰ ὅμοια. Αἱ δὲ γε ἐπτά τὴν ἐπτάχορδον λύραν και τὰς ἐπτά ζώνας, και τοὺς ἐπτά ἀστέρας, και τὰ ἐπτά πρὸς τούτοις φωνήεντα, και ἕτερα τοιαῦτά τινα. Αἱ δ' ἐννέα εὖρον, Κλειῶ ἱστορίαν, Θάλεια φυτουργίαν, Εὐτέρπη αὐλοὺς, Μελπομένη ᾠδὴν, Τερψιχόρη χορείαν, Ἐρατὼ γαμικὰ και ὄρχησιν, Πολύμνια γεωργίαν, Οὐρανία ἀστρολογίαν, Καλλιόπη ποιήσιν. Ὅθεν και διὰ τὰς τοιαύτας εὐρέσεις θεὰς αὐτὰς ἐμυθεύσαντο, και Μούσας ἀπὸ τῆς γνώσεως μούσης ἐκάλεσαν. Καὶ νῦν δὲ πᾶς ἀνὴρ και πᾶσα γυνὴ ζητητικοὶ τινῶν και ἐφευρετικοὶ, μουσικοὶ και μούσαι λεχθήσονται ὥσπερ και πᾶς τέχνης μουσικῆς ἐπιμελούμενος.

Scholía Vetera στο Ἔργα και Ημέραι του Ησιόδου 1.134

Αἱ γὰρ ἐν ἀνθρώποις γνώσεις, ἀμυδραὶ τε και μερικώταται, και οὐχ οἷα ἢ παρὰ τῷ θεῷ ἐνιαῖα τε και ὀλόκληρος. Γεννῶνται δὲ αἱ παρ' ἡμῖν αὗται γνώσεις αἱ Μούσαι ἐν τῇ Πιερίᾳ, τῷ τοῦ Διὸς, ἡγουν τοῦ νοὸς οἰκητηρίῳ, τῷ περὶ τὴν κεφαλὴν ἡμῶν τόπῳ, ἐνθα τὰ πίονα και πιμελῆ, και ἀγχινοῦστατα ρέουσι, τοῦ Διὸς ἐννέα ἡμέρας μιγέντος τῇ Μνημοσύνῃ τουτέστι τοῦ νοὸς πολλάκις ἀναπολήσαντος, και μνημονεύσαντος, ἃ ἀνέγνω. Γεννηθεῖσαι δ' αἱ γνώσεις αὗται ἐν τῇ τοιαύτῃ Πιερίᾳ, οὐκ ἐν τῷ ὄρει, χορεύουσιν ἐν τῷ Ἑλικῶνι τὸν αὐτῶν πατέρα Δία ὑμνοῦσαι. Τουτέστιν, ἐγγραφεῖσαι ταῖς βίβλοις ἐλίσσονται, και περιφέρονται πανταχοῦ, δίκην χορείας κηρύττουσαι τὸν αὐτὰς γεννησάμενον νοῦν. Οὕτω τὸ τοῦ νοὸς οἰκητήριον ἐγὼ Πιερίαν καλῶ, τὰς βίβλους δὲ Ἑλικῶνα, ἐν αἷς περιχορεύουσιν αἱ Μούσαι γνώσεις και τὰ συγγράμματα. Οὐ γὰρ Ἑλικῶνα ὄρη καλεῖν ἐνθάδε γινώσκω. Καὶ σφαίρας ἐννέα, ἐν αἷς αἱ Μούσαι κατὰ τὸν Πρόκλον βαδίζουσιν, οὐ δεδοικῖαι τὸν ὄλισθον. Ἀλλ' ἐπεὶ διεξήλθομεν περὶ Διὸς και Μουσῶν και Πιερίας και Ἑλικῶνος, εἰπώμεν και πῶς Μουσῶν ἔφασαν παῖδας τοὺς, οὕσπερ εἰρήκαμεν.

Scholía Vetera στο Ἔργα και Ημέραι του Ησιόδου 1.187

Ἡμεῖς δὲ μικρόν τι μακρολογήσαντες διαλευκάνωμεν τὴν ἀλήθειαν, τίνος ἔνεκα ἐν τῷ παρόντι συγγράμματι τὰς Μούσας ἐκ Πιερίας καλεῖ, ἐν δὲ τῇ Θεογονίᾳ ἐξ Ἑλικῶνος. Διπλᾶς ἐγὼ τὰς Πιερίας και τοὺς Ἑλικῶνας γινώσκω, πραγματικῶς τε λεγομένας, και κατὰ τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας. Καὶ τὸ Μούσης δὲ ὄνομα, τριχῶς οἶδα νοοῦμενον πραγματικῶς, ψυχικῶς, και στοιχειακῶς. Καὶ πραγματικῶς μὲν Πιερία και Ἑλικῶν, ὄρη και πόλεις Βοιωτίας. Καὶ ἢ μὲν Πιερία πρότερον ὑπὸ Πιέρου κτισθεῖσα τοῦ Μεθώνης ἀδελφοῦ, πατὴρ δὲ Λίνου, Πιερία ἐκέκλητο, ὕστερον δὲ Λύγκος ἐκλήθη, ἥς και τὴν ἀρχὴν ἔσχεν Ἀέροπος, ὁ πρεσβύτατος τῶν Ἡμαθίωνος παιδων, καθὰ Μελισσεύς φησιν ὁ τὰ Δελφικὰ συνταξάμενος. Ἑλικῶν δὲ και Κιθαιρῶν ἀπὸ Ἑλικῶνος και Κιθαιρῶνος τῶν ἀδελφῶν ἐκλήθησαν, οἱ τινες πρὸς ἀλλήλους ἐπολέμησαν καθὼς ὁ Κυρηναιὸς Λυσίμαχος ἐν τῷ πρώτῳ περὶ ποιητῶν ἱστορεῖ. Οὕτω πραγματικῶς ὄρη γινώσκω τὸν Ἑλικῶνα και Πιερίαν. Κατὰ τὰς ψυχικὰς δὲ δυνάμεις Πιερία ἐστὶ τὸ τοῦ νοὸς οἰκητήριον, ἡγουν τὸ λογιστικόν, ἐξ οὗ, ὡς και πρὶν ἔφην, τὰ πίονα και ἀγχινοῦστατα ρέουσι. Ἑλικῶν δὲ, τὸ τὰ νοηθέντα και γνωσθέντα και λογισθέντα γραφῆναι βιβλίους, και περιελίσσεσθαι πανταχοῦ.

Scholia Vetera στο Έργα και Ημέραι του Ησιόδου 1.238

Ὁ νοῦς τοῦ προοιμίου τοιοῦτος· ὦ Μοῦσαι καὶ γνώσεις, αἱ κλείουσαι καὶ δοξάζουσαι τὸν σφέτερον καὶ ὑμέτερον πατέρα (ἐλλειπτικῶς δὲ καὶ συντόμως λέγει τὸν Δία, ἤγουν τὸν νοῦν) δεῦτε δὴ Πιερίθην, ἤγουν ἐκ τῆς Πιερίας, ἤγουν τοῦ ἐμοῦ λογιστικοῦ αἰσθητηρίου. Ἐννέπετε καὶ εἶπατε.

Scholia Vetera (Πρόκλου Διαδόχου) στο Έργα και Ημέραι του Ησιόδου 4.13

μειζόνως ἀγαθὰ, προτιμότερα τῶν οἰκείων τίθεσθαι καὶ γὰρ τὰς Μοῦσας τετέχθαι μὲν ἐν τῇ Πιερίᾳ φασίν, ἐν δὲ τῷ Ἑλικῶνι χορεύειν, τῆς μὲν Πιερίας τὴν ὑπὲρ τὸν κόσμον τάξιν δηλούσης, ἀφ' ἧς εἰς τὸν κόσμον προήλθε, τοῦ δὲ Ἑλικῶνος τὴν ἐγκόσμιον, ἐν γὰρ τούτῳ χορεύουσιν ταῖς σφαίραις ἐννέα οὔσαις ἐπιβεβηκυῖαι. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ ἐν ἄλλοις εἴρηται.

Μνημοσύνην καλέω ... (θυμίαμα λίβανον)**Ορφικά, Ὕμνοι 77 στη Μνημοσύνη, μητέρα των Μουσών**

Μνημοσύνην καλέω, Ζηνὸς σύλλεκτρον, ἄνασσαν, ἡ Μοῦσας τέκνωσ' ἱεράς, ὁσίας, λιγυφώνους, ἐκτὸς ἐοῦσα κακῆς λήθης βλαψίφρονος αἰεὶ, πάντα νόον συνέχουσα βροτῶν ψυχαῖσι σύνοικον, εὐδύνατον κρατερὸν θνητῶν αὖξουσα λογισμόν, ἡδυτάτη, φιλάγρυπνος ὑπομνήσκουσα τε πάντα, ὧν ἂν ἕκαστος ἀεὶ στέρνοις γνώμην κατ' ἀ< >θῆται, οὔτι παρεκβαίνουσ', ἐπεγείρουσα φρένα πάσιν. ἀλλὰ, μάκαιρα θεά, μύσταις μνήμην ἐπέγειρε εὐτέρου τελετῆς, λήθην δ' ἀπὸ τῶνδ' ἀπόπεμπε.

Scholia Vetera στο Έργα και Ημέραι του Ησιόδου, Προλεγόμενον 2.1

ΜΟΥΣΑΙ. ... Πατέρα δὲ τῶν Μουσῶν τὸν Δία εἰρήκασι, καὶ μητέρα τὴν Μνημοσύνην, διότι νοητικὸν εἶναι δεῖ, καὶ μνημονικὸν τὸν παιδευθησόμενον· ὧν τὸ μὲν μνημονευτικὸν δίδωσιν ἡ Μνημοσύνη, τὸ δὲ νοητικὸν ὁ Ζεὺς. PROCLUS. (Τροφός ἡ Ευφήμη, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τον Πανσανία (Ελλάδος Περιήγησις 9.29.5.6) καὶ το ἀγαλμὰ της στον Ελικῶνα).

Οι Πιερίδες μετά τον Ησίοδο**Ευριπίδης, Βάκχαι 410**

Πιερία μούσειος ἔδρα, σεμνὰ κλιτὺς Ὀλύμπου, ἐκεῖσ' ἄγε με, Βρόμιε Βρόμιε, πρόβακχ' εὖνι δαῖμον. ἐκεῖ Χάριτες, ἐκεῖ δὲ Πόθος· ἐκεῖ δὲ βάκχαις θέμις ὀργιάζειν. ὁ δαίμων ὁ Διὸς παῖς χαίρει μὲν θαλίαισιν.

Ορφικά, Ὕμνοι 76

Μουσῶν, θυμίαμα λίβανον.

Μνημοσύνης καὶ Ζηνὸς ἐριγδούποιο θύγατρεις, Μοῦσαι Πιερίδες, μεγαλῶνυμοι, ἀγλαόφημοι, θνητοῖς, οἷς κε παρήτε, ποθεινόταται, πολύμορφοι, πάσης παιδείης ἀρετὴν γεννῶσαι ἄμεμπτον, θρέπεται ψυχῆς, διανοίας ὀρθοδοτεται, καὶ νόου εὐδυνάτοιο καθηγήται ἄνασσαι, αἱ τελετὰς θνητοῖς ἀνεδείξατε μυστιπολεύτους, Κλειῶ τ' Εὐτέρπη τε Θάλεια τε Μελπομένη τε Τερψιχόρη τ' Ἐρατώ τε Πολύμνιά τ' Οὐρανίη τε Καλλιόπη σὺν μητρὶ καὶ εὐδυνάτη θεᾷ Ἀγνή. ἀλλὰ μόλοιτε, θεαί, μύσταις, πολυποίκιλοι, ἀγναί, εὐκλειαν ζῆλόν τ' ἐρατὸν πολὺνμον ἄγουσαι.

Πίνδαρος, Ολύμπια 10.95

τρέφοντι δ' εὐρὺ κλέος κόραι Πιερίδες Διός.

Πίνδαρος, Πύθια 1.12

κῆλα δὲ καὶ δαιμόνων θέλγει φρένας ἀμφὶ τε Λατοίδα σοφία βαθυκόλων τε Μοισᾶν. ὅσσα δὲ μὴ πεφίληκε Ζεὺς, ἀτύζονται βοᾶν Πιερίδων ἄϊοντα, γὰν τε καὶ πόντον κατ' ἀμαιμάκετον, ὅς τ' ἐν αἰνᾷ Ταρτάρῳ κεῖται, θεῶν πολέμιος.

Πίνδαρος, Πύθια 6.49

σοφίαν δ' ἐν μυχοῖσι Πιερίδων.

Πίνδαρος, Πύθια 10.65

τόδ' ἔξευξεν ἄρμα Πιερίδων τετράορον.

Πίνδαρος, Νέμεα 6.32

ἴδια ναυστολέοντες ἐπικώμια, Πιερίδων ἀρόταις δυνατοὶ παρέχειν πολὺν ὕμνον ἀγερώχων ἐργμάτων ἔνεκεν.

Πίνδαρος, Ισθμία 1.64

εἴη νιν εὐφώνων πτερύγεσσιν ἀερθέντ' ἀγλααῖς Πιερίδων.

Ευριπίδης, Μήδεια 830

ἐνθα ποθ' ἀγνάς ἐννέα Πιερίδας Μούσας λέγουσι ξανθὰν Ἀρμονίαν φυτεῦσαι.

Ευριπίδης, Ιφιγένεια εν Αυλίδι 791

Τίς ἄρα μ' εὐπλοκάμου κόμας ῥῦμα δακρυόεν τανύσας πατρίδος ὀλλυμένας ἀπολωτιεῖ; διὰ σέ, τὰν κύκνου δολιχαύχενος γόνον, εἰ δὴ φάτις ἔτυμος ὥς ἔτυχεν, [Λήδα] ὄρνιθι πταμένῳ Διὸς ὅτ' ἠλλάχθη δέμας, εἴτ' ἐν δέλτοις Πιερίσιν μῦθοι τάδ' ἐς ἀνθρώπους ἤνεγκαν παρὰ καιρὸν ἄλλως.

Θεόκριτος, Ειδύλλια 10.24

Μοῖσαι Πιερίδες, συναείσατε τὰν ῥαδινὰν μοι παῖδ'· ὦν γάρ χ' ἄψησθε, θεαί, καλὰ πάντα ποεῖτε Βομβύκα χαρίεσσα, Σύραν καλέοντί τυ πάντες.

Θεόκριτος, Ειδύλλια 11.1

Οὐδὲν ποττὸν ἔρωτα πεφύκει φάρμακον ἄλλο, Νικία, οὐτ' ἔγχριστον, ἐμὶν δοκεῖ, οὐτ' ἐπίπαστον, ἢ ται Πιερίδες· κούφον δέ τι τοῦτο καὶ ἀδύ.

Ευριπίδης, Ιφιγένεια εν Αυλίδι 1040

ὅτ' ἀνὰ Πήλιον αἱ καλλιπλόκαμοι δαιτὶ θεῶν ἐν Πιερίδες χρυσεοσάνδαλον ἵχνος ἐν γὰ κρούουσαι Πηλέως ἐς γάμον ἦλθον.

Ευριπίδης, Ρήσος 348

ἐπεὶ σε χρόνῳ Πιερίς μάτηρ ὅ τε καλλιγέφυρος ποταμὸς πορεύει Στρυμών.

Βακχυλίδης, Διθύραμβοι 5.3u

Πάρεστι μυρία κέλευθος ἀμβροσίων μελέων, ὅς ἂν παρὰ Πιερίδων λάχῃσι δῶρα Μουσᾶν.

Βακχυλίδης, Διθύραμβοι 5.33

ἢ ῥα καὶ ἄσπετοι μέριμναι· ἢ Πιερίδες φύτευσαν καδέων ἀνάπαυσιν ἐμοὶ μὲν οὖν ἀσφαλέστατον ἅ προ ἐπεὶ παρ' ἀνθεμώδεα Νεῖλον ἀφίκετ' οἴστρο...

Anthologia Graeca

ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΣ (4.2.1) Ἀνθεὰ σοι δρέψας Ἑλικώνια καὶ κλυτοδένδρου Πιερίης κείρας πρωτοφύτους κάλυκας καὶ σελίδος νεαρῆς θερίσας στάχυν ἀντανέπλεξα τοῖς Μελεαγρείοις ὥς ἵκελον στεφάνοις. ἀλλὰ παλαιότερων εἰδῶς κλέος, ἐσθλὲ Κάμιλλε, γνῶθι καὶ ὀπλοτέρων τὴν ὀλιγοστιχίην.

ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΥ ΣΙΔΩΝΙΟΥ (7.34) Πιερικὰν σάλπιγγα, τὸν εὐαγέων βαρὺν ὕμνων χαλκευτὰν, κατέχει Πίνδαρον ἄδε κόνις, οὗ μέλος εἰσαῖων φθέγγαιό κεν, ὥς ἀπὸ Μουσῶν ἐν Κάδμου θαλάμοις σμήνος ἀπεπλάσατο.

ΔΙΟΣΚΟΡΙΔΟΥ (7.407.1) Ἦδιστον φιλέουσι νέοις προσανάκλιμ' ἐρώτων, Σαπφῶ, σὺν Μούσαις, ἢ ῥα σε Πιερίη ἢ Ἑλικὼν εὐκισσος ἴσα πνεύουσιν ἐκείναις κοσμεῖ, τὴν Ἐρέσῳ Μοῦσαν ἐν Αἰολίδι· ἢ καὶ Ὑμὴν Ὑμέναιος ἔχων εὐφεγγέα πεύκην σὺν σοὶ νυμφιδίων ἴσταθ' ὑπὲρ θαλάμων. ἢ Κινύρεω νέον ἔρνος ὀδυρομένη Ἀφροδίτῃ σύνθρηνος μακάρων ἱερὸν ἄλσος ὀρῆς. πάντη, πότνια, χαῖρε θεοῖς ἴσα· σὰς γὰρ αἰοιδᾶς ἀθανάτας ἔχομεν νῦν ἐτι θυγατέρας.

ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΣ (9.26.1) Τάσδε θεογλώσσους Ἑλικῶν ἔθρεψε γυναῖκας ὕμνοις καὶ Μακεδῶν Πιερίας σκόπελος, Πρῆξιλλαν, Μοιρώ, Ἀνύτης στόμα, θῆλυν Ὅμηρον, Λεσβιάδων Σαπφῶ κόσμον εὐπλοκάμων, Ἥρινναν, Τελέσιλλαν ἀγακλέα καὶ σέ, Κόριννα, θοῦρην Ἀθηναίης ἀσπίδα μελψαμέναν, Νοσσίδα θηλύγλωσσον ἰδὲ γλυκυαχέα Μῦρτιν, πάσας ἀενάων ἐργάτιδας σελίδων. ἐννέα μὲν Μούσας μέγας Οὐρανός, ἐννέα δ' αὐτὰς Γαῖα τέκεν θνατοῖς ἄφθιτον εὐφροσύναν.

ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΥ [ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΣ] (7.409.1) Ὁβριμον ἀκαμάτου στίχον αἶνεσον Ἀντιμάχοιο, ἄξιον ἀρχαίων ὀφρύος ἡμιθέων, Πιερίδων χαλκευτὸν ἐπ' ἄκμοσιν, εἰ τορὸν οὕας ἔλλαχες, εἰ ζαλοῖς τὰν ἀγέλαστον ὄπα, εἰ τὰν ἄτριπτον καὶ ἀνέμβατον ἀτραπὸν ἄλλοις μαιεῖαι· εἰ δ' ὕμνων σκάπτρον Ὅμηρος ἔχει, καὶ Ζεὺς τοι κρέσσων Ἐνοσίχθονος, ἀλλ' Ἐνοσίχθωντοῦ μὲν ἔφω μείων, ἀθανάτων δ' ὕπατος· καὶ ναετὴρ Κολοφῶνος ὑπέξευκται μὲν Ομήρῳ, ἀγείται δ' ἄλλων πλάθεος ὕμνοπόλων.

ΧΡΙΣΤΟΔΩΡΟΥ (2.1) ποιητοῦ Θηβαίου Κοπτίτου ΕΚΦΡΑΣΙΣ Πιερίκη δὲ μέλισσα, λιγύθροος ἔζετο Σαπφῷ Λεσβιάς ἡρεμέουσα, μέλος δ' εὐμνον ὑφαίνειν σιγαλαῖς δοκέσκεν ἀναψαμένη φρένα Μούσαις. .. Παρθενική δ' Ἥριννα λιγύθροος ἔζετο κούρη, οὐ μίτον ἀμφοφόωσα πολύπλοκον, ἀλλ' ἐνὶ σιγῇ Πιερίκῃς ραθάμιγγας ἀποσταλάουσα μελίσσης. .. Πιερίκη δὲ μέλισσα περὶ στόμα θεῖον ἀλάτο, κηρίον ὠδίνουσα μελισταγές. ἀμφοτέρας δὲ χεῖρας ἐπ' ἀλλήλῃσι τιθεῖς ἐπερείδετο ράβδῳ οἷά περ ἐν ζωοῖσιν· ἐὴν δ' ἔκλινεν ἀκουὴν δεξιτερὴν, δόκεεν δὲ καὶ Ἀπόλλωνος ἀκούειν ἢ καὶ Πιερίδων τινὸς ἐγγύθεν. ἐν δ' ἄρα θυμῷ σκεπτομένῳ μὲν ἔικτο· νόος δὲ οἱ ἔνθα καὶ ἔνθα ἐξ ἀδύτων πεφόρητο πολυστρέπτοιο μενοινῆς, Πιερίκῃς Σειρήνος ἀρήιον ἔργον ὑφαίνων.

ΦΙΛΟΔΗΜΟΥ (5.107.1) Γινώσκω, χαρίεσσα, φιλεῖν πάνυ τὸν φιλέοντα, καὶ πάλι γινώσκω τὸν με δακόντα δακεῖν· μὴ λύπει με λίην στέργοντά σε μὴδ' ἐρεθίζειν τὰς βαρυοργήτους σοὶ θέλε Πιερίδας.

ΑΓΑΘΙΟΥ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΥ (6.80.1) Δαφνιακῶν βιβλίων Ἀγαθιὰς ἐννεάς εἰμι· ἀλλὰ μ' ὁ τεκτὴνας ἄνθετο σοί, Παφίη. οὐ γὰρ Πιερίδεςσι τόσον μέλω ὅσσον Ἔρωτι, ὄργια τοσσατίων ἀμφιέπουσα πόθων. αἰτεῖ δ' ἀντὶ πόνων, ἵνα οἱ διὰ σείο παρεῖη ἢ τινα μὴ φιλεῖν ἢ ταχὺ πειθομένην.

ΦΑΝΙΟΥ (6.295.1) Σμίλαν Ἀκεστώνδας δονακογλύφον ὃν τ' ἐπὶ μισθῷ σπόγγον ἔχεν καλάμων ψαίστορ' ἀπὸ Κνιδίων καὶ σελίδων κανόνισμα φιλόρθιον ἔργμα τε λείας σαμοθέτω καὶ τὰν εὐμέλανον βροχίδα κάρκινά τε σπειροῦχα λεάντειράν τε κίσσηριν καὶ τὰν ἀδυσφαῖ πλινθίδα καλλασίναν, μάζας ἀνίκ' ἔκυρσε τελωνιάδος φιλολίχνω, Πιερίσιν πενίας ἄρμεν' ἀνεκρέμασεν.

ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΥ ΣΙΔΩΝΙΟΥ (7.2.1) Τὰν μερόπων Πειθῷ, τὸ μέγα στόμα, τὰν ἴσα Μούσαις φθεγξαμένην κεφαλάν, ὧ ἔξενε, Μαιονίδεω ἅδ' ἔλαχον νασίτις Ἰου σπιλᾶς· οὐ γὰρ ἐν ἄλλῃ ἱερόν, ἀλλ' ἐν ἐμοὶ πνεῦμα θανῶν ἔλιπεν, ὧ νεῦμα Κρονίδαο τὸ παγκρατές, ὧ καὶ Ὀλυμπον καὶ τὰν Αἴαντος ναύμαχον εἶπε βίαν καὶ τὸν Ἀχιλλεῖος Φαρσαλίσιν Ἐκτορα πῶλοις ὅστέα Δαρδανικῷ δρυπτόμενον πεδίῳ. εἰ δ' ὀλίγα κρύπτω τὸν ταλίκον, ἴσθ', ὅτι κεῖθι καὶ Θέτιδος γαμέταν ἅ βραχύβωλος Ἴκος. Εἰ καὶ βαιὸς ὁ τύμβος, ὁδοιπόρε, μὴ με παρέλθῃς, ἀλλὰ καταστέψας ἴσα θεοῖσι σέβον· τὸν γὰρ Πιερίσιν τιμώμενον ἔξοχα Μούσαις ποιητὴν ἐπέων θεῖον Ὅμηρον ἔχω. Ἐνθάδε τὴν ἱερὴν κεφαλὴν κατὰ γαῖα καλύπτει ἀνδρῶν ἠρώων κοσμήτορα, θεῖον Ὅμηρον.

ΠΑΥΛΟΥ ΣΙΛΕΝΤΙΑΡΙΟΥ (7.4.1) Ἐνθάδε Πιερίδων τὸ σοφὸν στόμα, θεῖον Ὅμηρον, κλεινὸς ἐπ' ἀγχιάλῳ τύμβος ἔχει σκοπέλῳ. εἰ δ' ὀλίγη γεγαυῖα τόσον χάδεν ἀνέρα νήσος, μὴ τόδε θαμβήσης, ὧ ἔξενε, δερκόμενος· καὶ γὰρ ἀλητεύουσα κασιγνήτη ποτὲ Δήλος μητρὸς ἀπ' ὠδίνων δέξατο Λητοῖδην.

ΑΔΗΛΟΝ (7.12.1) Ἄρτι λοχευομένην σε μελισσοτόκων ἔαρ ὕμνων, ἄρτι δὲ κυκνεῖ φθεγγομένην στόματι ἤλασεν εἰς Ἀχέροντα διὰ πλατὺ κύμα καμόντων Μοῖρα, λινοκλώστου δεσπότις ἤλακάτης· σὸς δ' ἐπέων, Ἥριννα, καλὸς πόνος οὐ σε γεγωνεῖ φθίσθαι, ἔχειν δὲ χοροὺς ἄμμιγα Πιερίσιν.

ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΥ ΣΙΔΩΝΙΟΥ (7.14.1) Σαπφῷ τοι κεύθεις, χθὼν Αἰολί, τὰν μετὰ Μούσαις ἀθανάταις θανατὰν Μοῦσαν ἀειδομένην, ἂν Κύπρις καὶ Ἔρως συνάμ' ἔτραφον, ἅς μετὰ Πειθῷ ἐπλεκ' ἀείζων Πιερίδων στέφανον, Ἑλλάδι μὲν τέρψιν, σοὶ δὲ κλέος. ὧ τριέλικτον Μοῖραι δινεῦσαι νῆμα κατ' ἤλακάτας, πῶς οὐκ ἐκλώσασθε πανάφθιτον ἡμαρ ἀοιδῷ ἄφθιτα μῆσαμένα δῶρ' Ἑλικωνιάδων;

ΛΕΩΝΙΔΟΥ (7.35.1) Ἄρμενος ἦν ξείνοισιν ἀνὴρ ὃδε καὶ φίλος ἀστοῖς, Πίνδαρος, εὐφώνων Πιερίδων πρόπολος.

ΔΙΟΔΩΡΟΥ (7.40.1) Αἰσχύλον ἦδε λέγει ταφὴ λίθος ἐνθάδε κεῖσθαι τὸν μέγαν, οἰκείης τῇλ' ἀπὸ Κεκροπίης, λευκὰ Γέλα Σικελοῖο παρ' ὕδατα. τίς φθόνος, αἰαῖ, Θησεΐδας ἀγαθὸν ἔγκοτος αἰὲν ἔχει; Ἀ μάκαρ, ἀμβροσίῃσι συνέστιε φίλτατε Μούσαις, χαῖρε καὶ εἰν Αἰδεῷ δόμασι, Καλλιμάχε. Ἀ μέγα Βαττιάδαο σοφοῦ περίπυστον ὄνειαρ, ἣ ῥ' ἐτέδον κεράων οὐδ' ἐλέφαντος ἔης. τοῖα γὰρ ἄμμιν ἔφηνας, ἅτ' οὐ πάρος ἀνέρες ἴδμεν ἀμφὶ τε ἀθανάτους ἀμφὶ τε ἡμιθέους, εὐτέ μιν ἐκ Λιβύης ἀναείρας εἰς Ἑλικῶνα ἦγαγες ἐν μέσσαις Πιερίδεςσι φέρων· αἱ δὲ οἱ εἰρομένῳ ἀμφ' ὠγγύϊον ἠρώων Αἴτια καὶ μακάρων εἶρον ἀμειβόμεναι.

ΙΩΝΟΣ (7.43.1) Χαῖρε μελαμπετάλοις, Εὐριπίδη, ἐν γυάλοισι Πιερίας τὸν αἰὲν νυκτὸς ἔχων θάλαμον· ἴσθι δ' ὑπὸ χθονὸς ὦν, ὅτι σοὶ κλέος ἀφθιτον ἔσται ἴσον Ὀμηρείαις ἀενάοις χάρισιν. Εἰ καὶ δακρυόεις, Εὐριπίδη, εἰλέ σε πότμος, καὶ σε λυκορραῖστα δειπνον ἔθεντο κύνες, τὸν σκηνῇ μελίγηρνον ἀηδόνα, κόσμον Ἀθηνῶν, τὸν σοφὴ Μουσέων μιζάμενον χάριτα, ἀλλ' ἔμολες Πελλαῖον ὑπ' ἥριον, ὥς ἂν ὁ λάτρις Πιερίδων ναίῃς ἀγχόθι Πιερίδων.

ΑΔΕΣΠΟΤΟΝ, οἱ δὲ ΜΕΛΕΑΓΡΟΥ (7.352.1) Δεξιτερὴν Ἀίδαο θεοῦ χέρα καὶ τὰ κελαινὰ ὄμνυμεν ἀρρήτου δέμνια Περσεφόνης, παρθένοι ὥς ἔτυμον καὶ ὑπὸ χθονί· πολλὰ δ' ὁ πικρὸς αἰσχροὶ καθ' ἡμετέρης ἔβλυσε παρθενίης Ἀρχίλοχος· ἐπέων δὲ καλὴν φάτιν οὐκ ἐπὶ καλὰ ἔργα, γυναικεῖον δ' ἔτραπεν ἐς πόλεμον. Πιερίδες, τί κόρησιν ἐφ' ὕβριστήρας ἰάμβους ἐτράπετ', οὐχ ὁσίῳ φωτὶ χαριζόμεναι;

ΕΡΥΚΙΟΥ (7.377.1) Εἰ καὶ ὑπὸ χθονὶ κεῖται, ὅμως ἔτι καὶ κατὰ πίσσαν τοῦ μιαιογλώσσου χεύατε Παρθενίου, οὐνεκα Πιερίδεςσιν ἐνήμεσε μυρία κείνα φλέγματα καὶ μυσαρῶν ἀπλυσίην ἐλέγων. ἤλασε καὶ μανίης ἐπὶ δὴ τόσον, ὥστ' ἀγορεύσαι πηλὸν Ὀδυσσεῖν καὶ πάτον Ἰλιάδα. τοιγὰρ ὑπὸ ζοφίαισιν Ἐρινύσιν ἀμμέσον ἦπται Κωκυτοῦ κλοιῷ λαιμὸν ἀπαγχόμενος.

ΚΥΡΟΥ (9.136.1) Αἶθε πατήρ μ' ἐδίδαξε δασύτριχα μῆλα νομεύειν, ὥς κεν ὑπὸ πτελέσσι καθήμενος ἢ ὑπὸ πέτρης συρίσδων καλάμοισιν ἐμὰς τέρπεσκον ἀνίας. Πιερίδες, φεύγωμεν ἐνκτιμένην πόλιν, ἄλλην πατρίδα μαστεύσασμεν ἀπαγγελέω δ' ἄρα πᾶσιν, ὥς ὅλοοι κηφήνες ἐδηλήσαντο μελίσσας.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΠΑΛΛΑΔΑ (9.171.1) Ὅργανα Μουσάων, τὰ πολύστονα βιβλία πωλῶ εἰς ἑτέρας τέχνης ἔργα μετερχόμενος. Πιερίδες, σφῶσισθε· λόγοι, συντάσσομαι ὑμῖν· σύνταξις γὰρ ἐμοὶ καὶ θάνατον παρέχει.

ΑΝΤΙΦΙΛΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ (9.192.1) Αἱ βίβλοι, τίνες ἐστέ; τί κεύθετε; «Θυγατέρες μὲν Μαιονίδου, μύθων δ' ἱστορες Ἰλιακῶν· ἡ μία μὲν μνησθὲν Ἀχιλλέος ἔργα τε χειρὸς Ἐκτορέας δεκέτους τ' ἄθλα λέγει πολέμου· ἡ δ' ἑτέρα μόχθον τὸν Ὀδυσσεὺς ἀμφὶ τε λέκτροις χηρείσις ἀγαθὰς δάκρυα Πηνελόπας.» -Ἰλατε σὺν Μούσαισι μεθ' ὑμετέρας γὰρ ἀοιδὰς εἶπεν ἔχειν αἰὼν ἔνδεκα Πιερίδας.

ΟΝΕΣΤΟΥ (9.230.1) Ἀμβαίνων Ἑλικῶνα μέγαν κάμες, ἀλλ' ἐκορέσθης Πηγασίδος κρήνης νεκταρέων λιβάδων· οὕτως καὶ σοφίης πόρος ὄρθιος· ἦν δ' ἄρ' ἐπ' ἄκρον τέρμα μόλης, ἀρῶση Πιερίδων χάριτας.

ΛΕΟΝΤΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ (9.581.1) Τοξότα, Πιερίδων μεδέων, ἐκατηβόλε Φοῖβε, εἰπὲ κασιγνήτη, κρατεροὺς ἴνα θήρας ἐγείρη, ὅσσον ἐπιψαῦσαι μερόπων δέμας, ὅσσον αὔσαι λαῶν τερπομένων ἱερὸν στόμα, μηδὲ νοήσω Ζηνὸς Μειλιχίοιο λαχὼν θρόνον ἀνέρος οἶτον. Ἀρμενίων τάδε φύλα καὶ ἄλκιμον ἔθνος Ἰβήρων Χριστοῦ ζῆλον ἔχοντες ἐκούσιον ἐς ζυγὸν ἦλθον θεσμῷ ὑποδρήσοντες ἀνικῆτων βασιλῶν.

ΑΡΓΕΝΤΑΡΙΟΥ (10.18.1) Γῶβρυ, Διώνυσός σε καὶ ἡ φιλεράστρια Κύπρις τέρποι καὶ γλυκεραὶ γράμμασι Πιερίδες· ὦν μὲν γὰρ σοφίην ἀποδρέπτεο· τῆς δ' ἐς ἔρωτας ἔρχεο· τοῦ δὲ φίλας λαβροπότει κύλικας.

ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ (14.1.1) Ὀλβιε Πυθαγόρη, Μουσέων Ἑλικῶνιον ἔρνος, εἰπέ μοι εἰρομένω, ὅπόσοι σοφίης κατ' ἀγῶνα σοῖσι δόμοισιν ἔασιν ἀεθλεύοντες ἄριστα. -Τοιγὰρ ἐγὼν εἵπομι, Πολύκρατες· ἡμίσεες μὲν ἀμφὶ καλὰ σπεύδουσι μαθήματα· τέτρατοι αὖτε ἀθανάτου φύσεως πεπονθήται· ἐβδομάτοις δὲ σιγὴ πᾶσα μέμηλε καὶ ἄφθοιτο ἔνδοθι μῦθοι· τρεῖς δὲ γυναικες ἔασι, Θεανὼ δ' ἔξοχος ἄλλων. τόσσους Πιερίδων ὑποφήτορας αὐτὸς ἀγινῶ.

ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΑ ΚΑΙ ΓΡΙΦΟΙ ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ (14.2.1) Παλλὰς ἐγὼ χρυσοῦ σφυρήλατος· αὐτὰρ ὁ χρυσὸς αἰζῶν πέλεται δῶρον ἀοιδοπόλων. ἡμῖς μὲν χρυσοῖο Χαρίσιος, ὀγδοάτην δὲ Θέσπις καὶ δεκάτην μοῖραν ἔδωκε Σόλων, αὐτὰρ ἑικοστήν Θεμίσων· τὰ δὲ λοιπὰ τάλαντα ἑννέα καὶ τέχνη δῶρον Ἀριστοδίκου. Ἄ Κύπρις τὸν Ἐρωτα κατηφιόοντα προσηύδα· Τίπτε τοι, ὦ τέκος, ἄλγος ἐπέχραεν; ὅς δ' ἀπάμειπτο· Πιερίδες μοι μῆλα διήρπασαν ἄλλυδις ἄλλη αἰνύμεναι κόλλοιο, τὰ δὴ φέρον ἐξ Ἑλικῶνος. Κλειὼ μὲν μῆλων πέμπτον λάβε, δωδέκατον δὲ Εὐτέρπη· ἀτὰρ ὀγδοάτην λάχε δῖα Θάλεια· Μελομένη δ' εἰκοστὸν ἀπαίνυτο, Τερψιχόρη δὲ τέτρατον· ἐβδομάτην δ' Ἐρατὴ μετεκίαθε μοῖρην· ἡ δὲ τριηκόντων με Πολύμνια νόσφισε μῆλων, Οὐρανὴ δ' ἑκατὸν τε καὶ εἴκοσι· Καλλιόπη δὲ βριθομένη μῆλοισι τριηκοσίοισι βέβηκε. σοὶ δ' ἄρα κουφοτέρησιν ἐγὼ σὺν χερσὶν ἰκάνω πεντήκοντα φέρων τάδε λείψανα μῆλα θεῶν.

ΣΙΜΙΟΥ ΡΟΔΙΟΥ ΩΙΟΝ ΧΕΛΙΔΟΝΟΣ (15.27.1) Κωτίλας ματέρος τῇ τόδ' ἄτριον νέον Δωρίας ἀηδόνο· πρόφρων δὲ θυμῷ δέξο· δὴ γὰρ ἀγνᾶς λίγεια μιν κάμ' ἴφι ματρός ὠδὶς· τὸ μὲν θεῶν ἐριβόας Ἑρμᾶς ἔκειξε κᾶρυξ φύλ' ἐς βροτῶν ὑπὸ φίλας ἐλὼν πτεροῖσι ματρός, ἄνωγε δ' ἐκ μέτρου μονοβάμονος μέγαν πάροιθ' ἀέξειν ἀριθμὸν εἰς ἄκραν δεκάδ' ἰχνίων, κόσμον νέμοντα ρυθμῶν, θοῶς δ' ὑπερθεν ὠκυλέχριον φέρων νεῦμα ποδῶν σποράδων πίφαισκεν ἴχνει θεῶν ταν παναίολον Πιερίδων μονόδουπον αὐδάν.

ΑΣΚΛΗΠΙΑΔΟΥ, οἱ δὲ ΠΟΣΕΙΔΙΠΠΟΥ (16.68.1) Κύπριδος ἅδ' εἰκῶν· φέρ' ἰδόμεθα, μὴ Βερενίκας· διστάζω, ποτέρᾳ φῆ τις ὁμοιότεραν. Ζήνωννα πτολιάρχος Ἰουλιανὸς βασιλεῖα. Ζήνωνος παράκοιτιν Ἰουλιανὸς Ἀριάδην. Οἶκον Ἄναξ Ἑλικῶνος ἀνηβήσαντα νοήσας κυδαλίμοις καμάτοισιν Ἰουλιανοῦ πολιάρχου, Πιερικῶν προπάροιθε δόμων

παγχρύσεος ἔσση. Κύδος Ἰουλιανοῦ παναοίδιμον, ὃς μετὰ κόσμον Πιερίδων χρυσέην στήσεν Ἀναστασίου.

ΑΔΕΣΠΟΤΟΝ (16.151.1) Ἀρχέτυπον Διδούς ἐρικυδέος, ᾧ ξένη, λεύσσεις, εἰκόνα θεσπεσίῳ κάλλει λαμπομένην. τοίη καὶ γενόμην, ἀλλ' οὐ νόον, οἷον ἀκούεις, ἔσχον ἐπ' εὐφήμοις δόξαν ἐνεγκαμένη. οὐδὲ γὰρ Αἰνείαν ποτ' ἐσέδρακον, οὐδὲ χρόνοισι Τροίης περθομένης ἤλυθον ἐς Λιβύην· ἀλλὰ βίας φεύγουσα Ἰαρβαίων ὑμεναίων πῆξα κατὰ κραδίης φάσανον ἀμφίτομον. Πιερίδες, τί μοι αἰνὸν ἐφωπλίσσασθε Μάρωνα; οἷα καθ' ἡμετέρης ψεύσατο σωφροσύνης.

ΔΑΜΟΧΑΡΙΔΟΣ (16.310.1) Αὐτὴ σοι πλάστειρα Φύσις παρέδωκε τυπῶσαι τὴν Μιτυληναίαν, ζωγράφε, Πιερίδα. πηγάζει τὸ διαυγὲς ἐν ὄμμασι· τοῦτο δ' ἐναργῶς δηλοῖ φαντασίην ἐμπλεον εὐστοχίης. αὐτομάτως δ' ὁμαλὴ τε καὶ οὐ περιέργα κομῶσα σὰρξ ὑποδεικνυμένην τὴν ἀφέλειαν ἔχει. ἄμμιγα δ' ἐξ ἰλαροῖο καὶ ἐκ νοεροῖο προσώπου Μοῦσαν ἀπαγγέλλει Κύπριδι μίγνυμένην. Ὀππιανὸς σελίδεσσιν ἀλίπλοα φύλα συνάψας θήκατο πᾶσι νέοις ὄψον ἀπειρέσιον. Καλλιόπη βασίλεια Γεώργιον εἶπεν ἰδοῦσα· Οὗτος ἐμὸς γενέτης γνήσιος, οὐ Κρονίδης.

Οἱ παλιότερες καὶ οἱ ἑννέα Μοῦσες

Διόδωρος Σικελιώτης, Ιστορική Βιβλιοθήκη 4.7.1.1-4.7.3.6

Περὶ δὲ τῶν Μουσῶν, ἐπειδήπερ ἐμνήσθημεν ἐν ταῖς τοῦ Διονύσου πράξεσιν, οἰκεῖον ἂν εἴη διελθεῖν ἐν κεφαλαίοις. ταύτας γὰρ οἱ πλεῖστοι τῶν μυθογράφων καὶ μάλιστα δεδοκιμασμένοι φασι θυγατέρας εἶναι Διὸς καὶ Μνημοσύνης· ὀλίγοι δὲ τῶν ποιητῶν, ἐν οἷς ἐστὶ καὶ Ἀλκμάν, θυγατέρας ἀποφαίνονται Οὐρανοῦ καὶ Γῆς. ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν διαφωνοῦσιν, οἱ μὲν γὰρ τρεῖς λέγουσιν, οἱ δ' ἑννέα, καὶ κεκράτηκεν ὁ τῶν ἑννέα ἀριθμὸς ὑπὸ τῶν ἐπιφανεστάτων ἀνδρῶν βεβαιούμενος, λέγω δὲ Ὀμήρου τε καὶ Ἡσιόδου καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων. Ὀμηρος μὲν γὰρ λέγει Μοῦσαι δ' ἑννέα πᾶσαι ἀμειβόμεναι ὅπῃ καλῇ, Ἡσίοδος δὲ καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἀποφαίνεται λέγων Κλειὸν τ' Εὐτέρπη τε Θάλειά τε Μελομένην τε Τερψιχόρην τ' Ἑρατὴν τε Πολύμνιαν τ' Οὐρανίην τε Καλλιόπην θ', ἣ σφειον προφερεστάτη ἐστὶν ἀπασέων. τούτων δ' ἐκάστη προσάπτουσι τὰς οἰκείας διαθέσεις τῶν περὶ μουσικὴν ἐπιτηδευμάτων, οἷον ποιητικὴν, μελωδίαν, ὀρχήσεις καὶ χορείας, ἀστρολογίαν τε καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἐπιτηδευμάτων. παρθένους δ' αὐτὰς οἱ πλεῖστοι [γεγονέναι] μυθολογοῦσι διὰ τὸ τὰς κατὰ τὴν παιδείαν ἀρετὰς ἀφθόρους δοκεῖν εἶναι.

Ἡ μούσα τῶν ... ελεφάντων

Κλαύδιος Αἰλιανός, Περί Ζώων Ιδιότητος 12.44.1

Λόγῳ δὲ ἄρα τῷδε Ἰνδὸς καὶ Λίβυς τὸ γένος διαφόρων· ἐρεῖ δὲ ὁ μὲν Ἰνδὸς τὰ ἐπιχώρια, ὁ δὲ Λίβυς ὅσα οἶδε καὶ ἐκείνος· ἃ δ' οὖν ἄδετον ἄμφω τῷ λόγῳ ἐστὶν ἐκεῖνα. ἐν Ἰνδοῖς ἐὰν ἀλῶ τέλειος ἐλέφας, ἡμερωθῆναι χαλεπὸς ἐστὶ, καὶ τὴν ἐλευθερίαν ποθῶν φονᾷ. ἐὰν δὲ αὐτὸν καὶ δεσμοῖς διαλάβῃς, ἔτι καὶ μᾶλλον ἐς θυμὸν ἐξάπτεται, καὶ δοῦλος εἶναι καὶ δεσμώτης οὐχ ὑπομένει. ἀλλ' οἱ Ἰνδοὶ καὶ ταῖς τροφαῖς κολακεύουσιν αὐτόν, καὶ ποικίλοις καὶ ἐφολκοῖς δελέασι πραῦνεν πειρῶνται, παρατιθέντες ὅσα πληροὶ τὴν γαστέρα καὶ θέλγει τὸν θυμόν. ὁ δὲ ἄχθεται αὐτοῖς καὶ ὑπερορᾷ. τί οὖν ἐκεῖνοι κατασοφίζονται; μοῦσαν αὐτοῖς προσάγουσιν ἐπιχώριον, καὶ κατὰδουσιν αὐτοὺς ὀργάνῳ τινὶ καὶ τούτῳ συνήθει· καλεῖται δὲ σκινδαψὸς τὸ ὄργανον. ὁ δὲ ὑπέχει τὰ ὦτα καὶ θέλγεται, καὶ ἡ μὲν ὀργὴ πραῦνεται, ὁ δὲ θυμὸς ὑποστέλλεται τε καὶ στόρνυται, κατὰ μικρὰ δὲ καὶ ἐς τὴν τροφὴν ὀρᾷ. εἴτα ἀφείται μὲν τῶν δεσμῶν, μένει δὲ τῇ μούσῃ δεδεμένος, καὶ δειπνεῖ προθύμως ἀβρὸς δαιτυμῶν· πόθῳ γὰρ τοῦ μέλους οὐκ ἂν ἐτι ἀποσταίῃ.

Μοῦσες ... μέλισσες

Κλαύδιος Αἰλιανός, Ποικίλη Ιστορία 10.21.1

Ὅτι τὸν Πλάτωνα ἡ Περικτιόνη ἔφερεν ἐν ταῖς ἀγκάλαις· θύοντος δὲ τοῦ Ἀρίστωνος ἐν Ὑμηττῷ ταῖς Μοῦσαις ἡ ταῖς νύμφαις, οἱ μὲν πρὸς τὴν ἱεουργίαν ἦσαν, ἡ δὲ κατέκλινε Πλάτωνα ἐν ταῖς πλησίον μυρρίναις δασεῖαις οὖσαις καὶ πυκναῖς. καθεῦδοντι δὲ ἐσμός μελιττῶν ἐν τοῖς χεῖλεσιν αὐτοῦ καθίσασαι ὑπῆδον, τὴν τοῦ Πλάτωνος εὐγλωττίαν μαντευόμεναι ἐντεῦθεν.

Φιλόστρατος (αρχ.), Εἰκόνες 2.8.6.2

αἱ Μοῦσαι δεῦρο; τί δὲ ἐπὶ ταῖς πηγαῖς τοῦ Μέλητος; Ἀθηναῖοι τὴν Ἰωνίαν ὅτε ἀπώκιζον, Μοῦσαι ἡγούντο τοῦ ναυτικοῦ ἐν εἶδει μελιττῶν.

Φιλόστρατος (αρχ.), Εἰκόνες 2.12.1.1

Οἶμαι θαυμά σοι εἶναι τὰς μελίττας οὕτω γλίσχρως γεγραμμένας, ὧν γε καὶ προνομαία δῆλη καὶ πόδες καὶ πτερὰ

καὶ τὸ χρῶμα τῆς στολῆς οὐκ ἀτακτοῦσιν, ἴσα τῇ φύσει διαποικιλλούσης αὐτὰ τῆς γραφῆς. τί οὖν οὐκ ἐν σίμβλοις αἰ σοφαί; τί δὲ ἐν ἄστει; κωμάζουσιν ἐπὶ τὰς τοῦ Δαϊφάντου θύρας –γέγονε δὲ ἡδὴ Πίνδαρος, ὡς ὀρᾷς– πλάττειν κάκ νηπίου αὐτόν, ἵν' ἐμμελὴς ἦδὴ καὶ ἔμμουσος ᾦ, καὶ ποιοῦσι ταῦτα. τὸ μὲν γὰρ παιδίον εἰς δάφνην ἀπόκειται καὶ κλῶνας μυρρίνης ξυμβαλλομένου τοῦ πατρὸς ἱεροῦ τεύξεσθαι τοῦ παιδός, ἅψ' ὧν κύμβαλά τε κατήχει τῆς οἰκίας, ὅτε ἐτίκτετο, καὶ τύμπανα ἤκουετο ἐκ Ῥέας, ἐλέγοντο δὲ καὶ αἱ Νύμφαι χορεῦσαι οἱ καὶ ἀνασκιρτῆσαι τὸν Πᾶνα· φασὶ δὲ αὐτόν, ὅτε Πίνδαρος ἐς τὸ ποιεῖν ἀφίκετο, ἀμελήσαντα τοῦ σκιρτᾶν ἄδειν τὰ τοῦ Πινδάρου. ἡ Ῥέα δὲ ἄγαλμα ἐκπεπνύηται καὶ καθίδρυται μὲν αὐτοῦ καὶ περὶ θύρας, οἶμαι δὲ καὶ λίθου τὸ ἄγαλμα φαίνεσθαι κατεσκληκυίας ἐνταῦθα τῆς γραφῆς καὶ τί γὰρ ἄλλο ἢ ἐξεσμένης; ἄγει καὶ τὰς Νύμφας ἐνδρόσους καὶ οἶας ἐκ πηγῶν, ὁ δὲ Πᾶν ἐξορχεῖται μὲν ῥυθμὸν δὴ τινα, φαιδρὸν δὲ αὐτῷ τὸ εἶδος καὶ τῆς ῥίνος οὐδὲν χολῶδες. αἱ δὲ εἴσω μέλιττα περιεργάζονται τὸ παιδίον ἐπιβάλλουσαι τὸ μέλι καὶ τὰ κέντρα ἀνέλκουσαι δέει τοῦ ἐγχρίσαι. ἐξ Ὑμηττοῦ τάχα ἤκουσι καὶ ἀπὸ τῶν λιπαρῶν καὶ ἀοιδίμων· καὶ γὰρ τοῦτο οἶμαι αὐτὰς ἐνστάζει Πινδάρῳ.

Φιλόστρατος (νεότ.), Εἰκόνες 884.14

Τί δὴ μέλλεις, ὦ θεῖε Σοφόκλεις, τὰ τῆς Μελομένης δέχεσθαι δῶρα; τί δ' ἐς γῆν ὀρᾷς; ὡς ἔγωγ' οὐκ οἶδα, εἴτε ἀθροίζων ἐννοίας ἦδη, εἴθ' ὑπὸ τῆς πρὸς τὴν θεὸν ἐκπλήξεως. ἀλλὰ θάρσει, ὦ γαθέ, καὶ δέχου τὰ διδόμενα. ἀπόβλητα γὰρ οὐκ εἶναι τὰ θεῶν δῶρα οἰσθᾶ που ἐξ ἐνός τῶν Καλλιόπης θιασωτῶν ἀκούσας. ὀρᾷς γὰρ καὶ τὰς μελίττας, ὡς ὑπερπέτονται σου καὶ βομβοῦσιν ἡδὺ τι καὶ θεῖον ἐπιλείβουσαι σταγόνας ἀπορρήτους τῆς οἰκίας δρόσου· τουτὶ γὰρ καὶ τῆς σῆς ποιήσεως διαφύσεται παντός μᾶλλον. ἢ ποῦ τις καὶ ἀναφθέγγεται μικρὸν ὕστερον ἐπὶ σοὶ Μουσῶν εὐκόλων ἀνθρώπιον λέγων καὶ δεδοικέναι τῷ παρεγγύησει, μὴ πη λάθῃ τις ἐκπτάσα τοῦ σοῦ στόματος μέλιττα καὶ τὸ κέντρον ἀφυλάκτως ἐγχρίσασα. ὀρᾷς δὲ που καὶ τὴν θεὸν αὐτὴν τὸ μὲν ὑψήγορον καὶ ἐπὶ ῥυθμὸν τῆς γνῶμης ἀπόθετον ἔχουσιν ἐς σὲ νῦν καὶ μειδιάματι εὐμενεῖ τὸ δῶρον μετροῦσαν. Ἀσκηλιὸς δέ, οἶμαι, οὗτος ἐγγὺς παιᾶνα που παρεγγυῶν γράφειν καὶ κλυτομήτης οὐκ ἀπαξιῶν παρὰ σοῦ ἀκοῦσαι βλέμμα τε αὐτοῦ πρὸς σὲ φαιδρότητι μεμιγμένον τὰς [παρὰ] μικρὸν ὕστερον ἐπιξενώσεις αἰνίττεται.

Οἱ θυγατέρες τοῦ Πιέρου

Πανσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις* 9.29.3.1 (βλ. σελ. 26)

Πανσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις* 9.30.4.4

πολλὰ μὲν δὴ καὶ ἄλλα πιστεύουσιν οὐκ ὄντα Ἑλληνες καὶ δὴ καὶ Ὀρφέα Καλλιόπης τε εἶναι Μούσης καὶ οὐ τῆς Πιέρου.

Scholía Vetera (Πρόκλου Διαδόχου) στο *Ἔργα καὶ Ἡμέραι τοῦ Ησίοδου* 1.50

Ἐπίχαρμος δὲ ἐν τῷ τῆς Ἥβης Γάμῳ ἐπτά λέγει, θυγατέρας Πιέρου καὶ Πιμπληΐδος νύμφης· Νειλοῦν, Τριτώνην Ἀσωποῦν, Ἑπταπόλιν, Ἀχελωΐδα, Τιπόπλουν, καὶ Ῥοδιαν.

Ψευδο-Πλούταρχος, *Περὶ Μουσικῆς* (1131β-1147α) 1131.F.6 (βλ. παρακάτω στο: τα «Περὶ τας Μούσας» τοῦ Πιέρου ποιήματα κ.ά.)

Scholía Vetera στο *Ἔργα καὶ Ἡμέραι τοῦ Ησίοδου* 1.193

Καὶ πραγματικῶς μὲν Πιερία καὶ Ἑλικὼν, ὄρη καὶ πόλεις Βοιωτίας. Καὶ ἡ μὲν Πιερία πρότερον ὑπὸ Πιέρου κτισθεῖσα τοῦ Μεθώνης ἀδελφοῦ, πατρὸς δὲ Λίνου, Πιερία ἐκέκλητο· ὕστερον δὲ Λύγκος ἐκλήθη, ἧς καὶ τὴν ἀρχὴν ἔσχεν Ἀέροπος, ὁ πρεσβύτατος τῶν Ἡμαθίωνος παίδων, καθὰ Μελισσεὺς φησιν ὁ τὰ Δελφικὰ συνταξάμενος.

τα «Περὶ τας Μούσας» τοῦ Πιέρου ποιήματα, κ.ά.

Ψευδο-Πλούταρχος, *Περὶ Μουσικῆς* (1131β-1147α) 1131.F.6

Ηρακλείδης δ' ἐν τῇ Συναγωγῇ τῶν ἐν μουσικῇ εὐδοκιμησάντων τὴν κιθαρωδίαν καὶ τὴν κιθαρωδικὴν ποίησιν πρῶτόν φησιν Ἀμφίονα ἐπινοῆσαι τὸν Διὸς καὶ Ἀντιόπης, τοῦ πατρὸς δηλονότι διδάξαντος αὐτόν. πιστοῦται δὲ τοῦτο ἐκ τῆς ἀναγραφῆς τῆς ἐν Σικυῶνι ἀποκειμένης, δι' ἧς τὰς τε ἱερείας τὰς ἐν Ἀργεὶ καὶ τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς μουσικοὺς ὀνομάζει. κατὰ δὲ τὴν αὐτὴν ἡλικίαν καὶ Λίνον τὸν ἐξ Εὐβοίας θρήνους πεποικέναι λέγει, καὶ Ἀνθὴν τὸν ἐξ Ἀνθηδόνης τῆς Βοιωτίας ὕμνους, καὶ Πίερον τὸν ἐκ Πιερίας τὰ περὶ τὰς Μούσας ποιήματα· ἀλλὰ καὶ Φιλάμμωνα τὸν Δελφὸν Λητοῦς τε πλάνας καὶ Ἀρτέμιδος καὶ Ἀπόλλωνος γένεσιν δηλῶσαι ἐν μέλεσι, καὶ χοροὺς πρῶτον περὶ

τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν στήσαι· Θάμυριν δὲ τὸ γένος Θοῤῥα εὐφρονότερον καὶ ἐμμελέστερον πάντων τῶν τότε ᾄσαι, ὡς ταῖς Μούσαις κατὰ τοὺς ποιητὰς εἰς ἀγῶνα καταστήναι· πεποικέναι δὲ τοῦτον ἱστορεῖται Τιτάνων πρὸς τοὺς θεοὺς πόλεμον.

Ευριπίδης, Ιφιγένεια ἐν Αυλίδι 791

Τὶς ἄρα μ' εὐπλοκάμου κόμας ῥῦμα δακρυόεν τανύσας πατρίδος ὀλλυμένας ἀπολωτιεῖ; διὰ σέ, τὰν κύκνου δολιχαύχενος γόνον, εἰ δὴ φάτις ἔτυμος ὡς ἔτυχεν, [Λήδα] ὄρνιθι πταμένῳ Διὸς ὅτ' ἠλλάχθη δέμας, εἴτ' ἐν δέλτοις Πιερίσιν μῦθοι τάδ' ἐς ἀνθρώπους ἤνεγκαν παρὰ καιρὸν ἄλλως.

Οἱ Μούσες τοῦ Δίου

Διόδωρος Σικελιώτης, Ιστορική Βιβλιοθήκη 17.16.1.1

Μετὰ δὲ ταῦτα ὁ μὲν βασιλεὺς ἐπανελθὼν μετὰ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν Μακεδονίαν συνήγαγε τοὺς ἡγεμόνας τῶν στρατιωτῶν καὶ τοὺς ἀξιολογωτάτους τῶν φίλων καὶ προσέθηκε βουλὴν περὶ τῆς εἰς τὴν Ἀσίαν διαβάσεως, πότε χρὴ στρατεῦν καὶ τίνι τρόπῳ χειριστέον τὸν πόλεμον. τῶν δὲ περὶ τὸν Ἀντίπατρον καὶ Παρμενίωνα συμβουλευόντων πρότερον παιδοποιήσασθαι καὶ τότε τοῖς τηλικούτοις ἐγχειρεῖν ἔργοις, δραστικός ὢν καὶ πρὸς πᾶσαν πράξεως ἀναβολὴν ἀλλοτρίως διακείμενος ἀντεῖπε τοῦτοις· αἰσχρὸν γὰρ ὑπάρχειν ἀπεφαίνετο τὸν ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος ἡγεμόνα καθεσταμένον τοῦ πολέμου καὶ πατρικὰς ἀνικήτους δυνάμεις παρειληφότα καθῆσθαι γάμους ἐπιτελοῦντα καὶ τέκνων γενέσεις ἀναμένοντα. διδάξας οὖν αὐτοὺς περὶ τοῦ συμφέροντος καὶ παρορμήσας διὰ τῶν λόγων πρὸς τοὺς ἀγῶνας θυσίας μεγαλοπρεπεῖς τοῖς θεοῖς συνετέλεσεν ἐν Δίῳ τῆς Μακεδονίας καὶ σκηνικοὺς ἀγῶνας Διὶ καὶ Μούσαις, οὓς Ἀρχέλαος ὁ προβασιλεύσας πρῶτος κατέδειξε. τὴν δὲ πανήγυριν ἐφ' ἡμέρας ἑννέα συνετέλεσεν, ἐκάστη τῶν Μουσῶν ἐπώνυμον ἡμέραν ἀναδείξας. σκηνὴν δὲ κατασκευασάμενος ἑκατοντάκλινον τοὺς τε φίλους καὶ τοὺς ἡγεμόνας, ἔτι δὲ τοὺς ἀπὸ τῶν πόλεων πρέσβεις παρέλαβεν ἐπὶ τὴν εὐωχίαν. λαμπραῖς δὲ παρασκευαῖς χρησάμενος καὶ πολλοὺς μὲν ἐστιάσας, πάσῃ δὲ τῇ δυνάμει διαδοὺς ἱερεῖα καὶ τᾶλλα τὰ πρὸς τὴν εὐωχίαν ἀνήκοντα προσανέλαβε τὸ στρατόπεδον.

Ορφεῖς δύο

Ευστάθιος, Σχόλια στὴν Ομήρου Ιλιάδα 1.564.4

βαρύνεται δὲ τὸ Κίκων κατὰ δύο κανόνας, οὓς ἐκτίθενται οἱ παλαιοί, οἱ καὶ δύο φασὶ γενέσθαι Ὀρφέας Κίκονας, ὃν ὁ εἷς τοῦ Οἰάγρου παλαιὸς καὶ πολλῶ προγενέστερος τοῦ ὑστέρου καί, ὡς αὐτοὶ φασιν, ἑνδεκα γενεαῖς.

Scholia Vetera στα Ἀργοναυτικά τοῦ Απολλώνιου Ρόδιου 8.22

πρῶτά νυν Ὀρφηος· Ἡρόδωρος δύο εἶναι Ὀρφεῖς φησιν, ὃν τὸν ἕτερον συμπλεῦσαι τοῖς Ἀργοναύταις. φερεκύδης ἐν τῇ Φιλάμμωνά φησι καὶ οὐκ Ὀρφέα συμπεπλευκέναι. ἔστι δέ, ὡς Ἀσκληπιάδης, Ἀπόλλωνος καὶ Καλλιόπης· ἐνιοὶ δὲ ἀπὸ Οἰάγρου καὶ Πολυμνίας. ζητεῖται δέ, διὰ τί Ὀρφεὺς ἀσθενὴς ὢν συνέπλει τοῖς ἥρωσιν· ὅτι μάντις ὢν ὁ Χείρων ἔχρησε δύνασθαι καὶ τὰς Σειρήνας παρελθεῖν αὐτοὺς Ὀρφέως συμπλέοντος.

Ορφεύς & Ἑλληνικὴ πολιτιστικὴ παράδοση

Ευριπίδης, Βάκχαι 560

τάχα δ' ἐν ταῖς πολυδένδροισιν Ὀλύμπου θαλάμαις, ἔνθα ποτ' Ὀρφεὺς κιθαρίζων σύναγεν δένδρεα μούσαις, σύναγεν θήρας ἀγρώτας. μάκαρ ὦ Πιερία, σέβεται σ' Εὐβιος, ἤξει τε χορεύσων ἅμα βακχεύμασι, τὸν τ' ὠκυρόαν διαβὰς Ἀξίον εἰλισσομένας Μαινάδας ἄξει, Λυδίαν πατέρα τε, τὸν τὰς εὐδαιμονίας βροτοῖς ὀλβοδόταν, τὸν ἔκλυον εὐπιπον χώραν ὕδασιν καλλίστοισι λιπαίνειν.

Ευριπίδης, Ρήσος 943

μυστηρίων τε τῶν ἀπορρήτων φανὰς ἔδειξεν Ὀρφεύς.

Αριστοφάνης, Βάτραχοι 1030

Ταῦτα γὰρ ἄνδρας χρὴ ποιητὰς ἀσκεῖν. Σκέψαι γὰρ ἀπ' ἀρχῆς ὡς ὠφέλιμοι τῶν ποιητῶν οἱ γενναῖοι γεγνήνται. Ὀρφεὺς μὲν γὰρ τελετὰς θ' ἡμῖν κατέδειξε φόνων τ' ἀπέχεσθαι, Μουσαῖος δ' ἐξακέσεις τε νόσων καὶ χρησμούς, Ἡσίοδος δὲ γῆς ἐργασίας, καρπῶν ὥρας, ἀρότους· ὁ δὲ θεῖος Ὅμηρος ἀπὸ τοῦ τιμῆν καὶ κλέος ἔσχεν πλὴν τοῦδ' ὅτι χρήστ' ἐδίδασκεν, τάξεις, ἀρετάς, ὀπλίσεις ἀνδρῶν;

Πλάτων, *Ἴων* 536.β.1

ἐκ δὲ τούτων τῶν πρώτων δακτυλίων, τῶν ποιητῶν, ἄλλοι ἐξ ἄλλου αὐτῶν ἡρτημένοι εἰσὶ καὶ ἐνθουσιάζουσιν, οἳ μὲν ἐξ Ὀρφέως, οἳ δ' ἐκ Μουσαίου, οἳ δὲ πολλοὶ ἐξ Ὀμήρου κατέχονται τε καὶ ἔχονται.

Πλάτων, *Κρατύλος* 402.β.4

ῥευμάτων ὀνόματα θεσθαί, ὥσπερ αὐτὸς Ὀμηρος Ὠκεανὸν τε θεῶν γένεσιν φησιν καὶ μητέρα Τηθύν· οἶμαι δὲ καὶ Ἡσίοδος. λέγει δὲ πού τις καὶ Ὀρφεὺς ὅτι Ὠκεανὸς πρῶτος καλλίρροος ἦρξε γάμοιο, ὃς ῥα κασιγνήτην ὁμομήτορα Τηθύν ὄπνιεν. ταῦτ' οὖν σκόπει ὅτι καὶ ἀλλήλοις συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὰ τοῦ Ἡρακλείτου πάντα τείνει.

Αριστοτέλης, *Περὶ Ζῴων Γενέσεως* 734α.16

Τὰ οὖν ἄλλα πῶς; ἡ γάρ τοι ἅμα πάντα γίγνεται τὰ μόρια οἷον καρδία πνεύμων ἥπαρ ὀφθαλμοὶ καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον, ἡ ἐφεξῆς ὥσπερ ἐν τοῖς καλουμένοις Ὀρφείοις ἔπεσιν· ἐκεῖ γὰρ ὁμοίως φησὶ γίγνεσθαι τὸ ζῶον τῇ τοῦ δικτύου πλοκῇ.

Πανσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις* 10.30.6.1

ἀποβλέψαντι δὲ αὐθις ἐς τὰ κάτω τῆς γραφῆς ἔστιν ἐφεξῆς μετὰ τὸν Πάτροκλον οἷα ἐπὶ λόφου τινὸς Ὀρφεὺς καθεζόμενος, ἐφάπτεται δὲ καὶ τῇ ἀριστερᾷ κιθάρας, τῇ δὲ ἐτέρᾳ χειρὶ ἰτέας κλώνες εἰσὶν ὧν ψαύει, προσανακέκλιται δὲ τῷ δένδρῳ· τὸ δὲ ἄλσος ἔοικεν εἶναι τῆς Περσεφόνης, ἐνθα αἶγριοι καὶ ἰτέαι δόξῃ τῇ Ὀμήρου [κ 509] πεφύκασιν. Ἑλληνικὸν δὲ τὸ σχῆμά ἐστι τῷ Ὀρφεῖ καὶ οὔτε ἡ ἐσθὴς οὔτε ἐπίθημά ἐστιν ἐπὶ τῇ κεφαλῇ Θράκιον.

Πανσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις* 3.20.5.6

καὶ Ὀρφέως ἔστιν ἐν αὐτῷ ξόανον, Πελασγῶν ὧς φασιν ἔργον.

Πανσανίας, *Ελλάδος Περιήγησις* 9.30.4.9-9.30.7.1

ὁ δὲ Ὀρφεὺς ἐμοὶ δοκεῖν ὑπερεβάλετο ἐπὶ τὸν κόσμον τοὺς πρὸ αὐτοῦ καὶ ἐπὶ μέγα ἦλθεν ἰσχύος οἷα πιστευόμενος εὐρηκέναι τελετὰς θεῶν καὶ ἔργων ἀνοσιῶν καθαρμούς νόσων τε ἰάματα καὶ τροπὰς μνημάτων θεῶν. τὰς δὲ γυναικὰς φασὶ τῶν Θρακῶν ἐπιβουλεῦν μὲν αὐτῷ θάνατον, ὅτι σφῶν τοὺς ἄνδρας ἀκολουθεῖν ἔπεισεν αὐτῷ πλανωμένων, φόβῳ δὲ τῶν ἀνδρῶν οὐ τολμᾶν· ὥς δὲ ἐνεφορήσαντο οἶνου, ἐξεργάζονται τὸ τόλμημα, καὶ τοῖς ἀνδράσιν ἀπὸ τούτου κατέστη μεθυσκομένους ἐς τὰς μάχας χωρεῖν. εἰσὶ δὲ οἱ φασὶ κεραυνωθέντι ὑπὸ τοῦ θεοῦ συμβῆναι τὴν τελευτήν· Ὀρφεὺς κεραυνωθῆναι δὲ αὐτὸν τῶν λόγων ἕνεκα ὧν ἐδίδασκεν ἐν τοῖς μυστηρίοις οὐ πρότερον ἀκηκοτάς ἀνθρώπους. ἄλλοις δὲ εἰρημένον ἔστιν ὡς προαποθανούσης οἱ τῆς γυναικὸς ἐπὶ τὸ Ἄορνον δι' αὐτὴν τὸ ἐν τῇ Θεσπρωτίδι ἀφίκετο· εἶναι γὰρ πάλαι νεκυομαντεῖον αὐτόθι· νομίζοντα δὲ οἱ ἔπεσθαι τῆς Εὐρυδίκης τὴν ψυχὴν καὶ ἀμαρτόντα ὡς ἐπεστράφη, αὐτόχειρα αὐτὸν ὑπὸ λύπης αὐτοῦ γενέσθαι. λέγουσι δὲ οἱ Θράκες, ὅσαι τῶν ἀηδόνων ἔχουσι νεοσιὰς ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ Ὀρφέως, ταύτας ἡδίων καὶ μεῖζόν τι ἄδειν.

Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* 1.23.6.5

Σεμέλη τέτοκεν ἐκ Διὸς Ὅσιριν. ἐν δὲ τοῖς ὕστερον χρόνοις Ὀρφέα, μεγάλην ἔχοντα δόξαν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐπὶ μελωδίᾳ καὶ τελεταῖς καὶ θεολογίαις, ἐπιξενωθῆναι τοῖς Καδμείοις καὶ διαφερόντως ἐν ταῖς Θήβαις τιμηθῆναι.

Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* 5.64.4.8

καὶ τὸν Ὀρφέα, φύσει διαφόρῳ κεχορηγημένον πρὸς ποίησιν καὶ μελωδίαν, μαθητὴν γενέσθαι τούτων, καὶ πρῶτον εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐξενεγκεῖν τελετὰς καὶ μυστήρια.

Διόδωρος Σικελιώτης, *Ιστορική Βιβλιοθήκη* 5.77.3.6

τὴν τε γὰρ παρ' Ἀθηναίοις ἐν Ἐλευσίνι γινομένην τελετὴν, ἐπιφανεστάτην σχεδὸν οὖσαν ἀπασῶν, καὶ τὴν ἐν Σαμοθράκῃ καὶ τὴν ἐν Θράκῃ ἐν τοῖς Κίκοσιν, ὅθεν ὁ καταδείξας Ὀρφεὺς ἦν, μυστικῶς παραδίδοσθαι.

Ψευδο-Απολλόδωρος, *Βιβλιοθήκη* 1.15.5

εὗρε δὲ Ὀρφεὺς καὶ τὰ Διονύσου μυστήρια, καὶ τέθραπται περὶ τὴν Πιερίαν διασπασθεὶς ὑπὸ τῶν μαινάδων. Κλειῶ δὲ Πιέρου τοῦ Μάγνητος ἠράσθη κατὰ μῆνιν Ἀφροδίτης (ὠνείδισε γὰρ αὐτὴ τὸν τοῦ Ἀδωνίδος ἔρωτα), συνελθοῦσα δὲ ἐγέννησεν ἐξ αὐτοῦ παῖδα Ὑάκινθον, οὗ Θάμυρις ὁ Φιλάμμωνος καὶ Ἀργιόπης νύμφης ἴσχει ἔρωτα, πρῶτος ἀρξάμενος ἐρᾶν ἀρρένων.

Αλκιδάμας, *Fragmenta* (Οδυσσεύς) 16.24.1

Γράμματα πρώτος ἐξήνεγκε παρὰ μουσῶν μαθὼν.

Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 14.32.6

τὸ δ' ὅλον ἔοικεν ἢ παλαιὰ τῶν Ἑλλήνων σοφία τῇ μουσικῇ μάλιστ' εἶναι δεδομένη. καὶ διὰ τοῦτο τῶν μὲν θεῶν Ἀπόλλωνα, τῶν δὲ ἡμιθέων Ὀρφέα μουσικώτατον καὶ σοφώτατον ἔκρινον.

Λουκιανός, *Περὶ τῆς Ἀστρολογίας* 10.1

Ἑλληνες δὲ οὔτε παρ' Αἰθίοπων οὔτε παρ' Αἰγυπτίων ἀστρολογίης πέρι οὐδὲν ἤκουσαν, ἀλλὰ σφίσιιν Ὀρφεὺς ὁ Οἰάγρου καὶ Καλλιόπης πρώτος τάδε ἀπηγήσατο, οὐ μάλᾳ ἐμφανέως, οὐδὲ ἐς φάος τὸν λόγον προήνεγκεν, ἀλλ' ἐς γοητείην καὶ ἱερολογίην, οἷα διανοίῃ ἐκείνου. πηξάμενος γὰρ λύρην ὄργιά τε ἐποιέετο καὶ τὰ ἱερὰ ᾗιδεν· ἡ δὲ λύρη ἐπτάμιτος ἐοῦσα τὴν τῶν κινεομένων ἀστέρων ἀρμονίην συνεβάλλετο. ταῦτα Ὀρφεὺς διζήμενος καὶ ταῦτα ἀνακινέων πάντα ἔθελεγεν καὶ πάντων ἐκράτεεν, οὐ γὰρ ἐκείνην τὴν λύρην ἐβλεπεν οὐδέ οἱ ἄλλης ἔμελε μουσουργίης, ἀλλ' αὕτη Ὀρφείος ἡ μεγάλη λύρη, Ἑλληνέες τε τάδε τιμέοντες μοίρην ἐν τῷ οὐρανῷ ἀπέκριναν καὶ ἀστέρες πολλοὶ καλέονται λύρη Ὀρφείος.

Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων* 8.8.1

φησὶ δὲ καὶ Ἀριστόξενος τὰ πλεῖστα τῶν ἠθικῶν δογμάτων λαβεῖν τὸν Πυθαγόραν παρὰ Θεμιστοκλείας τῆς ἐν Δελφοῖς. Ἴων δὲ ὁ Χίος ἐν τοῖς Τριαγμοῖς φησιν αὐτὸν ἔνια ποιήσαντα ἀνενεγκεῖν εἰς Ὀρφέα.

Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι Φιλοσόφων* 1.42.7

Ἰππόβοτος δὲ ἐν τῇ Τῶν φιλοσόφων ἀναγραφῇ· Ὀρφέα, Λίνον, Σόλωνα, Περίανδρον, Ἀνάχαρσιν, Κλεόβουλον, Μύσωνα, Θαλῆν, Βίαντα, Πιττακόν, Ἐπίχαρμον, Πυθαγόραν.

Ιάμβλιχος, *Περὶ τοῦ Πυθαγορικοῦ Βίου* 28.145.14

εἴ τις βούλοιτο μαθεῖν, ῥητέον ὡς τῆς Πυθαγορικῆς κατ' ἀριθμὸν θεολογίας παράδειγμα ἐναργὲς ἔκειτο παρὰ Ὀρφεῖ. οὐκέτι δὴ οὖν ἀμφίβολον γέγονε τὸ τὰς ἀφορμὰς παρὰ Ὀρφείως λαβόντα Πυθαγόραν συντάξαι τὸν περὶ θεῶν λόγον, ὃν καὶ ἱερὸν διὰ τοῦτο ἐπέγραψεν, ὡς ἂν ἐκ τοῦ μυστικωτάτου ἀπληθισμένον παρὰ Ὀρφεῖ τόπου, εἴτε ὄντως τοῦ ἀνδρός, ὡς οἱ πλεῖστοι λέγουσι, σύγγραμμά ἐστιν.

Ορφικά, *Testimonia* 12α.2

πρώτος ποικιλόμουσος Ὀρφεὺς χέλυν ἐτέκνωσεν υἱὸς Καλλιόπας Πιερίας ἐπι. Τέρπανδρος δ' ἐπὶ τῷ δέκα τεῦξε μούσαν ἐν ᾧδαϊς.

Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, *Προτρεπτικός πρὸς Ἑλληνας* 2.21.1.1

Ταῦτ' ἔστι τὰ κρύφια τῶν Ἀθηναίων μυστήρια. Ταῦτά τοι καὶ Ὀρφεὺς ἀναγράφει. Παραθήσομαι δέ σοι αὐτὰ τοῦ Ὀρφείως τὰ ἔπη.

Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, *Στρώματα* 1.21.131.1.1

Ναὶ μὴν Ὀνομάκριτος ὁ Ἀθηναῖος, οὗ τὰ εἰς Ὀρφέα φερόμενα ποιήματα λέγεται εἶναι, κατὰ τὴν τῶν Πεισιστρατιδῶν ἀρχὴν περὶ τὴν πεντηκοστὴν ὀλυμπιάδα εὐρίσκεται, Ὀρφεὺς δὲ, ὁ συμπλεύσας Ἡρακλεῖ, Μουσαίου διδάσκαλος· Ἀμφίων γὰρ δυσὶ προάγει γενεαῖς τῶν Ἰλιακῶν, Δημόδοκος δὲ καὶ Φῆμιος μετὰ τὴν Ἰλίου ἄλωσιν ὁ μὲν γὰρ παρὰ τοῖς Φαίαξιν, ὁ δὲ παρὰ τοῖς μνηστήρεσι κατὰ τὸ κιθαρίζειν εὐδοκίμουν. καὶ τοὺς μὲν ἀναφερομένους εἰς Μουσαῖον χρησμούς Ὀνομακρίτου εἶναι λέγουσι, τὸν Κρατῆρα δὲ τὸν Ὀρφείως Ζωπύρου τοῦ Ἡρακλεώτου τὴν τε Εἰς Ἄιδου κατάβασιν Προδίκου τοῦ Σαμίου. Ἴων δὲ ὁ Χίος ἐν τοῖς Τριαγμοῖς καὶ Πυθαγόραν εἰς Ὀρφέα ἀνενεγκεῖν τινα ἱστορεῖ. Ἐπιγένης δὲ ἐν τοῖς Περὶ τῆς εἰς Ὀρφέα ποιήσεως Κέρκωπος εἶναι λέγει τοῦ Πυθαγορείου τὴν Εἰς Ἄιδου κατάβασιν καὶ τὸν Ἰερὸν λόγον, τὸν δὲ Πέπλον καὶ τὰ Φυσικὰ Βροντίνου. ναὶ μὴν καὶ Τέρπανδρον ἀρχαῖζουσί τινες· Ἑλλάνικος γοῦν τοῦτον ἱστορεῖ κατὰ Μίδαν γεγονέναι, Φανίας δὲ πρὸ Τερπάνδρου τιθεὶς Λέσχην τὸν Λέσβιον Ἀρχιλόχου νεώτερον φέρει τὸν Τέρπανδρον, διημιλλήσθαι δὲ τὸν Λέσχην Ἀρκτίνῳ καὶ νενικηκέναι.

Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, *Στρώματα* 1.14.59.1.1

Φασὶ δὲ Ἑλληνες μετὰ γε Ὀρφέα καὶ Λίνον καὶ τοὺς παλαιωτάτους παρὰ σφίσι ποιητὰς ἐπὶ σοφία πρώτους θαυμασθῆναι τοὺς ἐπτά τοὺς ἐπικληθέντας σοφούς, ὧν τέσσαρες μὲν ἀπὸ Ἀσίας.

Κλήμης Αλεξανδρεύς, Στρώματα 5.4.24.1

Ἀλλὰ καὶ οἱ παρὰ τούτων τῶν προφητῶν τὴν θεολογίαν δεδιδαγμένοι ποιηταὶ δι' ὑπονοίας πολλὰ φιλοσοφοῦσι, τὸν Ὀρφέα λέγω, τὸν Λίνον, τὸν Μουσαῖον, τὸν Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον καὶ τοὺς ταύτη σοφοῦς. παραπέτασμα δὲ αὐτοῖς πρὸς τοὺς πολλοὺς ἡ ποιητικὴ ψυχαγωγία· ὄνειροί τε καὶ σύμβολα ἀφανέστερα πάντα τοῖς ἀνθρώποις οὐ φθόνῃ (οὐ γὰρ θέμις ἐμπαθεῖ νοεῖν τὸν θεόν), ἀλλ' ὅπως εἰς τὴν τῶν αἰνιγμάτων ἔννοιαν ἢ ζήτησις παρεισδύουσα ἐπὶ τὴν εὐρεσιν τῆς ἀληθείας ἀναδράμῃ. ταύτη τοι Σοφοκλῆς, ὁ τῆς τραγωδίας ποιητής, φησὶ πού· καὶ τὸν θεὸν τοιοῦτον ἐξεπίσταμαι σοφοῖς μὲν αἰνικτῆρα θεσφάτων ἀεὶ, σκαιοῖς δὲ φαῦλον κἂν βραχεὶ διδάσκαλον.

Αγών Ομήρου και Ησίοδου 44

ἐνιοὶ μὲν οὖν αὐτὸν προγενέστερον Ἡσίοδου φασὶν εἶναι, τινὲς δὲ νεώτερον καὶ συγγενῇ. γενεαλογοῦσι δὲ οὕτως· Ἀπόλλωνός φασι καὶ Θωώσης τῆς Ποσειδῶνος γενέσθαι Λίνον, Λίνου δὲ Πίερον, Πιέρου δὲ καὶ νύμφης Μεθώνης Οἶαγρον, Οἰάγρου δὲ καὶ Καλλιόπης Ὀρφέα, Ὀρφέως δὲ Ὀρτην, τοῦ δὲ Ἀρμονίδην, τοῦ δὲ Φιλοτέρπην, τοῦ δὲ Εὐφημον, τοῦ δὲ Ἐπιφράδην, τοῦ δὲ Μελάνωπον, τούτου δὲ Δίον καὶ Ἀπέλλαιον, Δίου δὲ καὶ Πυκμῆδης τῆς Απόλλωνος θυγατρὸς Ἡσίοδον καὶ Πέρσιν· Πέρσου δὲ Μαίονα, Μαίονος δὲ θυγατρὸς καὶ Μέλητος τοῦ ποταμοῦ Ὀμηρον.

Vitae Homeri, Sudaе vita 1

Ὅμηρος ὁ ποιητής ἦν υἱὸς Μέλητος τοῦ ἐν Σμύρνῃ ποταμοῦ καὶ Κριθίδος νύμφης ὣς φησι Καστρίκιος ὁ Νικαεὺς, ὡς δ' ἄλλοι φασὶν Ἀπόλλωνος καὶ Καλλιόπης τῆς Μούσης, ὡς δὲ Χάραξ φησιν ὁ ἱστορικός ... Μαίονος ἢ Μητίου καὶ Εὐμήτιδος μητρός, κατὰ δ' ἄλλους ἦν υἱὸς Τηλεμάχου τοῦ υἱοῦ Ὀδυσσεὺς καὶ Πολυκάστης τῆς Νέστορος. ἔστι δ' ἡ τοῦ γένους τάξις κατὰ τὸν ἱστορικὸν Χάρακα αὕτη. Αἰθούσης Θράσσης Λίνος, τοῦ δὲ Πιέρου, τοῦ δ' Οἰάγρου, τοῦ δ' Ὀρφέως, τοῦ δὲ Δρῆς, τοῦ δ' Εὐκλέης, τοῦ δ' Ἰδμονίδης, τοῦ δὲ Φιλοέρπης, τοῦ δ' Εὐφημος, τοῦ δ' Ἐπιφράδης, τοῦ δὲ Μελάνωπος, τοῦ δ' Ἀπελλῆς, τοῦ δὲ Μαίονος, ὃς ἦλθεν ἅμα ταῖς Ἀμαζόσιν ἐν Σμύρνῃ καὶ γήμας Εὐμητὴν τὴν Εὐέπους τοῦ Μνησιγένοῦς ἐποίησεν Ὅμηρον. ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὴν πατρίδα ἀμφίβολος διὰ τὸ ἀπιστηθῆναι ὅλως εἶναι θνητὸν τῷ μεγέθει τῆς φύσεως. οἱ μὲν γὰρ ἔφασαν γενέσθαι Σμυρναῖον, οἱ δὲ Χίον, οἱ δὲ Κολοφώνιον, οἱ δ' Ἰήτην, οἱ δὲ Κυμαῖον, οἱ δ' ἐκ Τροίας ἀπὸ χωρίου Κεγχρεῶν, οἱ δὲ Λυδόν, οἱ δ' Ἀθηναῖον, οἱ δ' Ἰθακήσιον, οἱ δὲ Κύπριον, οἱ δὲ Σαλαμίνιον, οἱ δὲ Κνωσσιον, οἱ δὲ Μυκηναῖον, οἱ δ' Αἰγύπτιον, οἱ δὲ Θετταλόν, οἱ δ' Ἰταλιώτην, οἱ δὲ Λευκανόν, οἱ δὲ Γρύνιον, οἱ δὲ Ρωμαῖον, οἱ δὲ Ρόδιον. καὶ προσηγορεῖτο μὲν κυρίως Μελησιγένης· καὶ γὰρ ἐτέχθη παρὰ τῷ Μέλῃτι ποταμῷ κατὰ τοὺς Σμυρναῖον αὐτὸν γενεαλογοῦντας. ἐκλήθη δ' Ὅμηρος διὰ τὸ πολέμου ἐνισταμένου Σμυρναίοις πρὸς Κολοφωνίους ὄμηρον δοθῆναι, ἢ τὸ βουλευομένων.

Vitae Homeri, Vita septima (Eustathii vita, Od. 1713.17) 1

Ἀλέξανδρος δὲ ὁ Πάφιος ἱστορεῖ τὸν Ὅμηρον υἱὸν Αἰγυπτίων Δμασαγόρου καὶ Αἰθρας· τροφὸν δὲ αὐτοῦ προφήτιν τινα θυγατέρα Ὠρου ἱερέως Ἰσιδος, ἧς ἐκ τῶν μαστῶν μέλι ρεῦσαι ποτε εἰς τὸ στόμα τοῦ παιδίου. καὶ τὸ βρέφος ἐν νυκτὶ φωνᾷς ἐννέα προέσθαι χελιδόνος, ταῶνος, περιστερᾶς, κορώνης, πέρδικος, πορφυρίωνος, ψαρός, ἀηδόνης καὶ κοττύφου. εὐρεθῆναι τε τὸ παιδίον μετὰ περιστερῶν ἐννέα παίζον ἐπὶ τῆς κλίνης, εὐωχομένην δὲ παρὰ τοῖς τοῦ παιδὸς τὴν Σίβυλλαν ἐμμανῆ γεγονυῖαν ἐπη σχεδιάσαι, ὣν ἀρχὴ Δμασαγόρα πολύνικε, ἐν οἷς καὶ μεγακλεῖ καὶ στεφανίτῃν αὐτὸν προσεπεῖν, καὶ ναὸν κτίσαι κελεύσαι ἐννέα Πιερίδων· ἐδήλου δὲ τὰς μούσας. τὸν δὲ καὶ τοῦτο ποιῆσαι καὶ τῷ παιδί ἀνδρωθέντι ἐξεπεῖν τὸ πρᾶγμα. καὶ τὸν ποιητὴν οὕτω σεμνῦναι τὰ ζῶα οἷς βρέφος ὦν συνέπαιζε, καὶ ποιῆσαι αὐτὰ τῷ Διὶ τὴν ἀμβροσίαν κομίζοντα.

Scholía Vetera (Πρόκλου Διαδόχου) στο Ἔργα και Ημέραι του Ησίοδου 631.2

Ἑλλάνικος δ' ἐν Φορωνίδι δέκατον ἀπὸ Ὀρφέως φησὶν εἶναι τὸν Ἡσίοδον.

Scholía Vetera στο Ἔργα και Ημέραι του Ησίοδου 633β.2

Ἑλλάνικος δὲ ἐν Φορωνίδι ἀπὸ Ὀρφέως φησὶν εἶναι τὸν Ἡσίοδον. ὃς ποτε καὶ τῇδε· λέγουσι τὸν πατέρα Ἡσίοδου πένητα ὄντα δανειστάς πολλοὺς ἐσχηκέναι διὸ καὶ πέφευγε τὴν πατρίδα. Ἐφορος δὲ φησι τοῦτον εἰς Ἄσκλην ἐλθεῖν, οὐ δι' ἐμπορίαν, ἀλλὰ φόνον ἐμφύλιον ἐργασάμενον. οὐκ ἄφενος φεύγων· ἐπειδὴ τινες φεύγουσι τὴν πατρίδα μηδενὸς δεόμενοι οὗτος δὲ πένης ὦν διέφυγε.

Scholia Vetera στον Πίνδαρο 4.313α.12

φησιν ὠνομάσθαι τοὺς ἐκ θεῶν γεγονότας, οἷον Διοσκούρους καὶ Ἡρακλέα, οὕτω δὴ καὶ Ὀρφέα, διὰ τὸ Ἀπόλλωνος εἶναι υἱὸν γόνω. παρατίθεται δὲ καὶ χρησμόν τινα, ὃν φησι Μέναιχμον ἀναγράφειν ἐν τῷ Πυθικῷ ἔχει δὲ οὕτως·

Πιέρης αἰνοπαθεῖς, στυγνὴν ἀποτίσετε λῶβην
Ὀρφέ' ἀποκτείναντες Ἀπόλλωνος φίλον υἱόν.

Ορφεύς Πιερίας - Λειβήθρων**Anthologia Graeca, Δαμάγητου 7.9.1**

Ὀρφέα Ὀρηκίῃσι παρὰ προμολῇσιν Ὀλύμπου τύμβος ἔχει, Μούσης υἱέα Καλλιόπης, ᾧ δρῦες οὐκ ἀπίθησαν, ὅτῳ συνάμ' ἔσπετο πέτρη ἄψυχος θηρῶν θ' ὑλονόμων ἀγέλα, ὃς ποτε καὶ τελετὰς μυστηρίδας εὔρετο Βάκχου καὶ στίχον ἠρώφ' ζευκτὸν ἔτευξε ποδί, ὃς καὶ ἀμειλίκτοιο βαρὺ Κλυμένοιο νόημα καὶ τὸν ἀκήλητον θυμὸν ἔθελξε λύρα. Καλλιόπης Ὀρφήα καὶ Οἰάγροιο θανόντα ἔκλαυσαν ξανθαὶ μυρία Βιστονίδες, στικτοὺς δ' ἡμάξαντο βραχίονας, ἀμφὶ μελαίνῃ δευόμεναι σποδιῇ Ὀρηκίον πλόκαμον· καὶ δ' αὐταὶ στοναχεῦντι σὺν εὐφόρμιγγι Λυκείῳ ἔρρηξαν Μοῦσαι δάκρυα Πιερίδες μυρόμεναι τὸν αἰοδόν· ἐπωδύραντο δὲ πέτραι καὶ δρῦες, ἃς ἔρατῇ τὸ πρὶν ἔθελγε λύρῃ.

Στράβων, Γεωγραφικά 7α.1.17.1

Ὅτι τὸ Δῖον ἢ πόλις οὐκ ἐν τῷ αἰγιαλῷ τοῦ Θερμαίου κόλπου ἐστὶν ἐν ταῖς ὑπωρείαις τοῦ Ὀλύμπου, ἀλλ' ὅσον ἐπτά ἀπέχει σταδίου· ἔχει δ' ἡ πόλις τὸ Δῖον κώμην πλησίον Πίμπλειαν, ἐνθα Ὀρφεὺς διέτριβεν. Ὅτι ὑπὸ τῷ Ὀλύμπῳ πόλις Δῖον. ἔχει δὲ κώμην πλησίον Πίμπλειαν· ἐνταῦθα τὸν Ὀρφέα διατρίψαι φησι τὸν Κίκονα, ἄνδρα γόητα, ἀπὸ μουσικῆς ἅμα καὶ μαντικῆς καὶ τῶν περὶ τὰς τελετὰς ὀργιασμῶν ἀγυρτεύοντα τὸ πρῶτον, εἴτ' ἤδη καὶ μειζόνων ἀξιοῦντα ἑαυτὸν καὶ ὄχλον καὶ δύναμιν κατασκευαζόμενον· τοὺς μὲν οὖν ἐκουσίως ἀποδέχεσθαι, τινὰς δ' ὑπιδομένους ἐπιβουλήν καὶ βίαν ἐπισυστάντας διαφθεῖραι αὐτόν. ἐνταῦθα πλησίον καὶ τὰ Λειβήθρα. Ὅτι τὸ παλαιὸν οἱ μάντις καὶ μουσικὴν εἰργάζοντο.

Τζέτζης, Σχόλια στον Λυκόφρονα 409.5

Ὀρφεὺς σαφέστερον παραδείκνυσι. Λειβήθριος γάρ ὢν φησί. Νυν δ' ἄγε μοι κούρη Λειβηθριάς ἔνεπε Μοῦσα.

Ευστάθιος, Σχόλια στην Ομήρου Ιλιάδα 1.564.4

βαρύνεται δὲ τὸ Κίκων κατὰ δύο κανόνας, οὓς ἐκτίθενται οἱ παλαιοί, οἱ καὶ δύο φασὶ γενέσθαι Ὀρφέας Κίκονας, ὧν ὁ εἷς τοῦ Οἰάγρου παλαιὸς καὶ πολλῷ προγενέστερος τοῦ ὑστέρου καί, ὡς αὐτοὶ φασιν, ἔνδεκα γενεαῖς.

Σουίδα, Λεξικὸν ὁμικρον.654

Ὀρφεὺς Λειβήθρων τῶν ἐν Θράκῃ (πόλις δὲ ἐστὶν ὑπὸ τῇ Πιερίαι), υἱὸς Οἰάγρου καὶ Καλλιόπης· ὁ δὲ Οἰάγρος πέμπτος ἦν ἀπὸ Ἀτλαντος, κατὰ Ἀλκυνόνην μίαν τῶν θυγατέρων αὐτοῦ. γέγονε δὲ πρὸ ἰα γενεῶν τῶν Τρωικῶν· καὶ φασὶ μαθητὴν γενέσθαι αὐτὸν Λίνου, βιώναι δὲ γενεὰς θ, οἱ δὲ ἰα φασίν. ἔγραψε· Τριαγμούς (λέγονται δὲ εἶναι Ἴωνος τοῦ τραγικοῦ ἐν δὲ τούτοις τὰ Ἱεροστολικά καλούμενα), κλήσεις κοσμικαί. Νεωτευκτικά. Ἱεροὺς λόγου ἐν ῥαψωιδίαις κδ (λέγονται δὲ εἶναι Θεογνήτου τοῦ Θεσσαλοῦ), οἱ δὲ Κέρκωπος τοῦ Πυθαγορεί. Χρησμούς, οἱ ἀναφέρονται εἰς Ὀνομάκριτον. Τελετὰς (ὁμοίως δὲ φασὶ καὶ ταύτας Ὀνομακρίτου). Λιθικά· ἐν τούτοις δ' ἐστὶ περὶ λίθων γλυφῆς, ἣτις Ὀγδοηκοντάλιθος ἐπιγράφεται. Σωτήρια· ταῦτα Τιμοκλέους τοῦ Συρακουσίου λέγεται ἢ Περσίνου τοῦ Μιλησίου. Κρατήρας ταῦτα Ζωπύρου φασίν. Θρονισμούς μητρώιους καὶ Βακχικά· ταῦτα Νικίου τοῦ Ἐλεάτου φασίν εἶναι. Εἰς Αἰδου κατάβασιν· ταῦτα Ἡροδίκου τοῦ Περινήθου Πέπλον καὶ Δίκτυον καὶ ταῦτα Ζωπύρου τοῦ Ἡρακλεώτου, οἱ δὲ Βροτίνου Ὀνομαστικόν, ἔπη ας. Θεογονίαν, ἔπη ας. Ἀστρονομίαν, Ἀμμοσκοπίαν [;], Θυηπολικόν, Ὠιοθυτικά ἢ Ὠιοσκοπικά, ἐπικῶς. Καταζωστικόν, Ὑμνους, Κορυβαντικόν, καὶ Φυσικά, ἃ Βροτίνου φασίν.

Scholia Vetera στα Αργοναυτικά του Απολλώνιου Ρόδιου 8.22

πρώτῃ νυν Ὀρφήος· Ἡρόδωρος δύο εἶναι Ὀρφεῖς φησιν, ὧν τὸν ἕτερον συμπλεῦσαι τοῖς Ἀργοναύταις. φερεκῦδης ἐν τῇ ς Φιλάμμωνά φησι καὶ οὐκ Ὀρφέα συμπεπλευκέναι. ἐστὶ δέ, ὡς Ἀσκληπιάδης, Ἀπόλλωνος καὶ Καλλιόπης· ἐνιοὶ δὲ ἀπὸ Οἰάγρου καὶ Πολυμνίας. ζητεῖται δέ, διὰ τί Ὀρφεὺς ἀσθενὴς ὧν συνέπλει τοῖς ἥρωσιν· ὅτι μάντις ὧν ὁ Χείρων ἔχρησε δύνασθαι καὶ τὰς Σειρήνας παρελθεῖν αὐτοὺς Ὀρφέως συμπλέοντος.

Φώτιος, Βιβλιοθήκη 186.140α.20

Ἡ μὲ' ὡς Ὀρφεὺς ὁ Οἰάγρου καὶ Καλλιόπης μιᾶς τῶν Μουσῶν, ἐβασίλευε Μακεδόνων καὶ τῆς Ὀδρυσίδος, ἐπετήδευε δὲ μουσικὴν, καὶ μάλιστα κιθαρωδίαν. Καὶ (φιλόμουσον γὰρ τὸ Θρακῶν καὶ Μακεδόνων γένος) ἤρεσκεν ἐν τούτοις διαφερόντως τῷ πλήθει. Κατέσχε δὲ δόξα ὡς εἰς Ἄιδου κατάβοι ἔρωτι τῆς γυναικὸς Εὐρυδίκης, καὶ ὡς τὸν Πλούτωνα καὶ τὴν Κόρην ᾠδαῖς γοητεύσας, δῶρον λάβοι τὴν γυναῖκα· ἀλλ' οὐ γὰρ ὄνασθαι τῆς χάριτος ἀναβιωσκομένης, λαθόμενον τῶν περὶ αὐτῆς ἐντολῶν. Οὕτω δὲ θέλγειν καὶ κατακληῖν αὐτὸν ᾠδαῖς εἶναι σοφόν, ὡς καὶ θηρία καὶ οἰωνοὺς καὶ δὴ καὶ ξύλα καὶ λίθους συμπερινοστεῖν ὑφ' ἡδονῆς. Τελευτᾷ δὲ διασπασαμένων αὐτὸν τῶν Θρακίων καὶ Μακεδόνων γυναικῶν, ὅτι οὐ μετεδίδου αὐταῖς τῶν ὀργίων, τάχα μὲν καὶ κατ' ἄλλας προφάσεις. Φασὶ δ' οὖν αὐτὸν δυστυχήσαντα περὶ γυναῖκα πᾶν ἐχθῆραι τὸ γένος. Ἐφοῖτα μὲν οὖν τακταῖς ἡμέραις ὀπλισμένων πλήθους Θρακῶν καὶ Μακεδόνων ἐν Λιβήθροις, εἰς οἶκημα ἐν συνερχόμενον μέγα τε καὶ πρὸς τελετὰς εὖ πεποιημένον. Ὅποτε δ' ὀργιάζειν εἰσίασι, πρὸ τῶν πυλῶν ἀπετίθεσαν τὰ ὄπλα. Ὁ αἱ γυναῖκες ἐπιτηρήσασαι καὶ τὰ ὄπλα ἀρπασάμεναι, ὑπ' ὀργῆς τῆς διὰ τὴν ἀτιμίαν τούς τε προσπίπτοντας κατειργάσαντο, καὶ τὸν Ὀρφέα κατὰ μέλη ἔρριψαν εἰς τὴν θάλασσαν σποράδην.

Πανσανίας, Ελλάδος Περιήγησις 9.30.4.9

ὁ δὲ Ὀρφεὺς ἐμοὶ δοκεῖν ὑπερεβάλετο ἐπὶ κόσμῳ τοὺς πρὸ αὐτοῦ καὶ ἐπὶ μέγα ἦλθεν ἰσχύος οἷα πιστευόμενος εὐρηκέναι τελετὰς θεῶν καὶ ἔργων ἀνοσιῶν καθαρμούς νόσων τε ἰάματα καὶ τροπὰς μνημάτων θείων. τὰς δὲ γυναικάς φασὶ τῶν Θρακῶν ἐπιβουλεῖν μὲν αὐτῷ θάνατον, ὅτι σφῶν τοὺς ἄνδρας ἀκολουθεῖν ἐπεισεν αὐτῷ πλανωμένῳ, φόβῳ δὲ τῶν ἀνδρῶν οὐ τολμᾶν· ὡς δὲ ἐνεφορήσαντο οἶνου, ἐξεργάζονται τὸ τόλμημα, καὶ τοῖς ἀνδράσιν ἀπὸ τούτου κατέστη μεθυσκομένους ἐς τὰς μάχας χωρεῖν. εἰσὶ δὲ οἱ φασὶ κεραυνωθέντι ὑπὸ τοῦ θεοῦ συμβῆναι τὴν τελευτὴν Ὀρφεῖ· κεραυνωθῆναι δὲ αὐτὸν τῶν λόγων ἔνεκα ὧν ἐδίδασκεν ἐν τοῖς μυστηρίοις οὐ πρότερον ἀκηκοότας ἀνθρώπους. ἄλλοις δὲ εἰρημένον ἐστὶν ὡς προαποθανούσης οἱ τῆς γυναικὸς ἐπὶ τὸ Ἄορνον δι' αὐτὴν τὸ ἐν τῇ Θεσπρωτίδι ἀφίκετο· εἶναι γὰρ πάλαι νεκυομαντεῖον αὐτόθι· νομίζοντα δὲ οἱ ἔπεσθαι τῆς Εὐρυδίκης τὴν ψυχὴν καὶ ἀμαρτόντα ὡς ἐπεστράφη, αὐτόχειρα αὐτὸν ὑπὸ λύπης αὐτοῦ γενέσθαι. λέγουσι δὲ οἱ Θράκες, ὅσαι τῶν ἀηδόνων ἔχουσι νεοσσιὰς ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ Ὀρφέως, ταύτας ἡδίων καὶ μεῖζόν τι ἄδειν.

Πανσανίας, Ελλάδος Περιήγησις 9.30.6.7

λέγουσι δὲ οἱ Θράκες, ὅσαι τῶν ἀηδόνων ἔχουσι νεοσσιὰς ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ Ὀρφέως, ταύτας ἡδίων καὶ μεῖζόν τι ἄδειν. Μακεδόνων δὲ οἱ χώραν τὴν ὑπὸ τὸ ὄρος τὴν Πιερίαν ἔχοντες καὶ πόλιν Δίον, φασὶν ὑπὸ τῶν γυναικῶν γενέσθαι τὴν τελευτὴν ἐνταῦθα τῷ Ὀρφεῖ· ἰόντι δὲ ἐκ Δίου τὴν ἐπὶ τὸ ὄρος καὶ στάδια προελθυῖν εἴκοσι κίων τέστιν ἐν δεξιᾷ καὶ ἐπίθημα ἐπὶ τῷ κίονι ὑδρία λίθου, ἔχει δὲ τὰ ὅστ' αὐτοῦ Ὀρφέως ἡ ὑδρία, καθὰ οἱ ἐπιχώριοι λέγουσι. ῥεῖ δὲ καὶ ποταμὸς Ἑλικῶν· ἄχρι σταδίων ἑβδομήκοντα πέντε προελθόντι τὸ ρεῦμα ἀφανίζεται τὸ ἀπὸ τούτου κατὰ τῆς γῆς· διαλιπὼν δὲ μάλιστα δύο καὶ εἴκοσι στάδια ἄνεισι τὸ ὕδωρ αὐτῆς, καὶ ὄνομα Βαφύρας ἀντὶ Ἑλικῶνος λαβὼν κάτεισιν ἐς θάλασσαν ναυσίπορος. τοῦτον οἱ Διασταὶ τὸν ποταμὸν ἐπιρρεῖν διὰ παντὸς τῇ γῇ τὰ ἐξ ἀρχῆς φασὶ· τὰς γυναικάς δὲ αἱ τὸν Ὀρφέα ἀπέκτειναν ἐναπονόμισθαι οἱ θελήσαι τὸ αἷμα, καταδύναί τε ἐπὶ τούτῳ τὸν ποταμὸν ἐς τὴν γῆν, ἵνα δὴ μὴ τοῦ φόνου καθάρσια τὸ ὕδωρ παράσχηται. ἤκουσα δὲ καὶ ἄλλον ἐν Λαρίσῃ λόγον, ὡς ἐν τῷ Ὀλύμπῳ· πόλις οἰκοῖτο Λιβηθρα, ἣ ἐπὶ Μακεδονίας τέτραπται τὸ ὄρος, καὶ εἶναι οὐ πόρρω τῆς πόλεως τὸ τοῦ Ὀρφέως μνήμα· ἀφικέσθαι δὲ τοῖς Λιβηθρίοις παρὰ τοῦ Διονύσου μάντευμα ἐκ Θράκης, ἐπειδὴν ἴδῃ τὰ ὅστ' αὐτοῦ Ὀρφέως ἥλιος, τηνικαῦτα ὑπὸ συὸς ἀπολείσθαι Λιβηθρίοις τὴν πόλιν. οἱ μὲν δι' οὐ πολλῆς φροντίδος ἐποιοῦντο τὸν χρησμόν, οὐδὲ ἄλλο τι θηρίον οὕτω μέγα καὶ ἄλκιμον ἔσεσθαι νομίζοντες ὡς ἐλεῖν σφισι τὴν πόλιν, σὺν δὲ θρασύτητος μετεῖναι μᾶλλον ἢ ἰσχύος. ἐπεὶ δὲ ἐδόκει τῷ θεῷ, συνέβαινε σφισι τοιάδε. ποιμὴν περὶ μεσοῦσαν μάλιστα τὴν ἡμέραν ἐπικλίνων αὐτὸν πρὸς τοῦ Ὀρφέως τὸν τάφον, ὁ μὲν ἐκάθευδεν ὁ ποιμὴν, ἐπῆει δὲ οἱ καὶ καθεύδοντι ἔπη τε ἄδειν τῶν Ὀρφέως καὶ μέγα καὶ ἡδὺ φωνεῖν. οἱ οὖν ἐγγύτατα νέμοντες ἢ καὶ ἀροῦντες ἕκαστοι τὰ ἔργα ἀπολείποντες ἡθροίζοντο ἐπὶ τοῦ ποιμένου τὴν ἐν τῷ ὕπνῳ ᾠδὴν· καὶ ποτε ὠθοῦντες ἀλλήλους καὶ ἐρίζοντες ὅστις ἐγγύτατα ἔσται τῷ ποιμένι ἀνατρέπουσι τὸν κίονα, καὶ κατεάγῃ τε ἀπ' αὐτοῦ πεσοῦσα ἡ θήκη καὶ εἶδεν ἥλιος ὃ τι ἦν τῶν ὁστών τοῦ Ὀρφέως λοιπόν. αὐτίκα δὲ ἐν τῇ ἐπερχομένη νυκτὶ ὃ τε θεὸς κατέχει πολὺ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸ ὕδωρ καὶ ὁ ποταμὸς ὁ Σῦς -τῶν δὲ περὶ τὸν Ὀλυμπον

χειμάρρων και ὁ Σῦς ἐστι-, τότε οὖν οὗτος ὁ ποταμὸς κατέβαλε μὲν τὰ τείχη Λιβηθρίοις, θεῶν δὲ ἱερὰ καὶ οἶκους ἀνέτρεψεν ἀνθρώπων, ἀπέπνιξε δὲ τοὺς τε ἀνθρώπους καὶ τὰ ἐν τῇ πόλει ζῶα ὁμοίως τὰ πάντα. ἀπολλυμένων δὲ ἤδη Λιβηθρίων, οὕτως οἱ ἐν Δίῳ Μακεδόνες κατὰ γε τὸν λόγον τοῦ Λαρισαίου ξένου ἐς τὴν ἑαυτῶν τὰ ὅσα κομίζουσι τοῦ Ὀρφέως. ὅστις δὲ περὶ ποιήσεως ἐπολυπραγμότησεν ἤδη, τοὺς Ὀρφέως ὕμνους οἶδεν ὄντας ἕκαστόν τε αὐτῶν ἐπὶ βραχύτατον καὶ τὸ σὺμπαν οὐκ ἐς ἀριθμὸν πολὺν πεποιημένους· Λυκομίδαι δὲ ἴσασι τε καὶ ἐπάδουσι τοῖς δρωμένοις. κόσμῳ μὲν δὴ τῶν ἐπῶν δευτερεῖα φέροντο ἂν μετὰ γε Ὀμήρου τοὺς ὕμνους.

Παυσανίας, Ελλάδος Περιήγησις 10.13.5.1

ἀνέθεσαν δὲ καὶ οἱ ἐν Φαρσάλῳ Θεσσαλοὶ καὶ Μακεδόνων οἱ ὑπὸ τῇ Πιερίᾳ πόλιν Δίον οἰκούντες Κυρηναῖοι τε τοῦ Ἑλληνικοῦ τοῦ ἐν Λιβύῃ, οὗτοι μὲν τὸ ἄρμα καὶ ἐπὶ τῷ ἄρματι ἄγαλμα Ἄμμωνος, Μακεδόνες δὲ οἱ ἐν Δίῳ τὸν Ἀπόλλωνα ὃς εἰλημμένος ἐστὶ τῆς ἐλάφου.

Διογένης Λαέρτιος, Βίοι Φιλοσόφων 1.5.7

τοῦτον δὲ ὁ μὲν μῦθος ὑπὸ γυναικῶν ἀπολέσθαι φησὶ τὸ δ' ἐν Δίῳ τῆς Μακεδονίας ἐπίγραμμα, κεραυνωθῆναι αὐτόν, λέγον οὕτως· Ὀρήϊκα χρυσολύρην τῇδ' Ὀρφέα Μοῦσαι ἔθαψαν, ὃν κτάνεν ὑψιμέδων Ζεὺς ψολόεντι βέλει.

Πλούταρχος, Αλέξανδρος 14.8.1

Ἐπεὶ δ' ὥρμησε πρὸς τὴν στρατείαν, ἄλλα τ' ἐδόκει σημεῖα παρὰ τοῦ δαιμονίου γενέσθαι, καὶ τὸ περὶ Λεῖβηθρα τοῦ Ὀρφέως ξόανον (ἦν δὲ κυπαρίττινον) ἰδρῶτα πολὺν ὑπὸ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἀφῆκε. φοβουμένων δὲ πάντων τὸ σημεῖον, Ἀρίστανδρος ἐκέλευε θαρρεῖν, ὥς ἀοιδίμους καὶ περιβοήτους κατεργασόμενον πράξεις, αἱ πολὺν ἰδρῶτα καὶ πόνον ὕμνουσι ποιηταῖς καὶ μουσικοῖς παρέξουσιν.

Λυκόφρων, Αλεξάνδρα 273

κρατῆρα Βάκχου δύσεται, κεκλαυσμένος νύμφαισιν, αἱ φίλαντο Βηφύρου γάνος, Λεῖβηθρίην θ' ὑπερθε Πιμπλείας σκοπὴν, ὃ νεκροπέρνας, ὃς προδευμαίνων πότμον καὶ θῆλυν ἀμφὶ σῶμα τλήσεται πέπλον δύναι, παρ' ἰστοῖς κερκίδος ψαύσας κρότων, καὶ λοῖσθος εἰς γῆν δυσμενῶν ῥῖψαι πόδα, τὸ σόν, ξύναιμε, κὰν ὕπνω πτήσσω δόρυ.

Σχόλια Ισαακίου Γραμματικού του Τζέτζου στον Λυκόφωνα 275.13 και 275.2

α. Ταῖς νύμφαις ἤτοι ταῖς Μοῦσαις, αἵτινες περὶ τὴν Πιμπλείαν καὶ Λεῖβηθρίον καὶ τὸν Βήφυρον οἰκοῦσιν, α περὶ τὸν Ἑλικῶνα καὶ τὴν Μακεδονίαν εἰσίν.

β. Τὴν ἐξοχὴν τοῦ Λεῖβηθρίου ὄρους Μακεδονίας ὑπεράνω τῆς Πιμπλείας ὑπάρχουσιν.

Παυσανίας, Ελλάδος Περιήγησις 9.34.4.1

Κορωνείας δὲ σταδίους ὥς τεσσαράκοντα ὅρος ἀπέχει τὸ Λιβήθριον, ἀγάλματα δὲ ἐν αὐτῷ Μουσῶν τε καὶ νυμφῶν ἐπὶ κλησὶν ἐστὶ Λιβηθρίων· καὶ πηγαί-τὴν μὲν Λιβηθριάδα ὀνομάζουσιν.

Maurus Servius Honoratus, In Vergilii Bucolicum Librum Commentarius 7.21.5

Leibethros fons est, ubi coluntur Musae.

Ιάμβλιχος, Περί του Πυθαγορικού Βίου 28.146.13

Θεανοὶ τῇ μητρί. δηλοῦται δὴ διὰ τοῦ ἱεροῦ λόγου τούτου [ἢ περὶ θεῶν λόγου, ἐπιγράφεται γὰρ ἀμφότερον] καὶ τίς ἦν ὁ παραδεδοκὼς Πυθαγόρα τὸν περὶ θεῶν λόγον. λέγει γάρ· λόγος ὃδε περὶ θεῶν Πυθαγόρα τῷ Μνημάρχῳ, τὸν ἐξέμαθον ὀργιασθεὶς ἐν Λιβήθροις τοῖς Θρακίοις.

Στράβων, Γεωγραφικά 9.2.25.32

ἐνταῦθα δ' ἐστὶ τό τε τῶν Μουσῶν ἱερὸν καὶ ἡ Ἴππου κρήνη καὶ τὸ τῶν Λεῖβηθρίδων νυμφῶν ἄντρον· ἐξ οὗ τεκμαίροιντ' ἂν τις Θρακίας εἶναι τοὺς τὸν Ἑλικῶνα ταῖς Μοῦσαις καθιερώσαντας, οἱ καὶ τὴν Πιερίδα καὶ τὸ Λεῖβηθρον καὶ τὴν Πιμπλείαν ταῖς αὐταῖς θεαῖς ἀνέδειξαν· ἐκαλοῦντο δὲ Πιερες· ἐκλιπόντων δ' ἐκείνων Μακεδόνες νῦν ἔχουσι τὰ χωρία ταῦτα. εἴρηται δ' ὅτι τὴν Βοιωτίαν ταύτην ἐπὶ κλησὶν ποτε Θρακὲς βιασάμενοι τοὺς Βοιωτοὺς καὶ Πελασγοὶ καὶ ἄλλοι βάρβαροι.

Στράβων, Γεωγραφικά 10.3.17.1

Ἀπὸ δὲ τοῦ μέλους καὶ τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῶν ὀργάνων καὶ ἡ μουσικὴ πᾶσα Θρακία καὶ Ἀσιᾶτις νενόμισται. δῆλον δ' ἔκ τε τῶν τόπων ἐν οἷς αἱ Μοῦσαι τετίμηνται· Πιερίᾳ γὰρ καὶ Ὀλυμπος καὶ Πίμπλα καὶ Λεῖβηθρον τὸ παλαιὸν ἦν

Θράκια χωρία και ὄρη, νῦν δὲ ἔχουσι Μακεδόνες· τόν τε Ἑλικῶνα καθιέρωσαν ταῖς Μούσαις Θράκες οἱ τὴν Βοιωτίαν ἐποικήσαντες, οἵπερ καὶ τὸ τῶν Λειβηθριάδων νυμφῶν ἄντρον καθιέρωσαν. οἳ τ' ἐπιμεληθέντες τῆς ἀρχαίας μουσικῆς Θράκες λέγονται, Ὀρφεὺς τε καὶ Μουσαῖος καὶ Θάμυρις, καὶ τῷ Εὐμόλῳ δὲ τοῦνομα ἐνθένδε, καὶ οἱ τῷ Διονύῳ τὴν Ἀσίαν ὅλην καθιερῶσαντες μέχρι τῆς Ἰνδικῆς ἐκεῖθεν καὶ τὴν πολλὴν μουσικὴν μεταφέρουσι· καὶ ὁ μὲν τίς φησιν ἀκισθάραν Ἀσιᾶτιν ῥάσσων, ἡ δὲ τοὺς αὐλοὺς Βερεκυντίους καλεῖ καὶ Φρυγίους· καὶ τῶν ὀργάνων ἓν ἑνὶ βαρβάρως ὠνόμασται νάβλας καὶ σαμβύκη καὶ βάρβιτος καὶ μαγάδις καὶ ἄλλα πλείω.

Ευστάθιος, Σχόλια στην Ομήρου Ιλιάδα 1.462.19

καὶ ὅτι Θράκες ἦσαν οἱ ἐπιμεληθέντες τῆς ἀρχαίας μουσικῆς, Ὀρφεὺς, Μουσαῖος καὶ Θάμυρις· καὶ ὅτι ἐν τῇ ἀκτῇ τῇ περὶ τὸν Ἄθων Θάμυρις ὁ Θράξ ἐβασίλευσε τῶν αὐτῶν ἐπιτηδευμάτων γενόμενος, ὧν καὶ ὁ Κίκων Ὀρφεὺς, ὃς Ὀρφεὺς τὰ πρῶτα μὲν ἀγυρτεῦον διέζη, εἶτα καὶ μειζόνων ἀξίων ἑαυτὸν καὶ ὄχλον καὶ δύναμιν περιποιούμενος διεφθάρη ἐξ ἐπισυστάσεως, ἀνὴρ γόης ἀπὸ μουσικῆς τε καὶ μαντικῆς καὶ τῶν περὶ τὰς τελετὰς ὀργιασμῶν. καὶ ταῦτα μὲν οὕτω.

«Θραξ»

Ευριπίδης, Ἀλκιστις 357

εἰ δ' Ὀρφέως μοι γλῶσσα καὶ μέλος παρὴν, ὥστ' ἡ κόρην Δήμητρος ἢ κείνης πόσιν ὕμνοισι κηλήσαντά σ' ἐξ Ἄιδου λαβεῖν, κατῆλθον ἄν. -ἐγὼ καὶ διὰ μούσας καὶ μετάρσιος ἤϊξα καὶ πλείστων ἀψάμενος λόγων κρεῖσσον οὐδὲν Ἀνάγκας Θρηῖσσαις ἐν σανίσιν, τὰς Ὀρφεῖα κατέγραψεν γήρυς, οὐδ' ὅσα Φοῖβος Ἀσκληπιάδαις ἔδωκε φάρμακα πολυπόνοις ἀντιτεμῶν βροτοῖσιν.

Ευστάθιος, Σχόλια στην Ομήρου Ιλιάδα 1.462.19

καὶ ὅτι Θράκες ἦσαν οἱ ἐπιμεληθέντες τῆς ἀρχαίας μουσικῆς, Ὀρφεὺς, Μουσαῖος καὶ Θάμυρις· καὶ ὅτι ἐν τῇ ἀκτῇ τῇ περὶ τὸν Ἄθων Θάμυρις ὁ Θράξ ἐβασίλευσε τῶν αὐτῶν ἐπιτηδευμάτων γενόμενος, ὧν καὶ ὁ Κίκων Ὀρφεὺς, ὃς Ὀρφεὺς τὰ πρῶτα μὲν ἀγυρτεῦον διέζη, εἶτα καὶ μειζόνων ἀξίων ἑαυτὸν καὶ ὄχλον καὶ δύναμιν περιποιούμενος διεφθάρη ἐξ ἐπισυστάσεως, ἀνὴρ γόης ἀπὸ μουσικῆς τε καὶ μαντικῆς καὶ τῶν περὶ τὰς τελετὰς ὀργιασμῶν. καὶ ταῦτα μὲν οὕτω.

Ορφικά, Testimonia 9.1 κ.εξ.:

Ευριπίδης, Κύκλωψ 646

ἀλλ' οἷδ' ἐπωιδὴν Ὀρφέως ἀγαθὴν πάνυ, ὡς αὐτόματον τὸν δαλὸν εἰς τὸ κρανίον στείχονθ' ὑφάπτειν τὸν μονῶπα παῖδα γῆς.

Ευριπίδης, Υψιπύλη [OX. Pap. VI n. 852 fr. 1 col. 3, 8 p. 36 Hunt 9a 2 `51 Arnim]

ΥΨ(ιπύλη) ... μέσῳ δὲ παρ' ἰστώϊ Ἀσιὰς ἔλεγον ἱήιον Θρηῖσσι· ἐβόα κίθαρις Ὀρφέως μακροπόδων πιτύλων ἐρέτησι κελεύσματα μελπομένα, τοτὲ μὲν ταχύπλουν τοτὲ δ' εἰλατίνας ἀνάπανμα πλάτας.

Ορφικά, Αργοναυτικά 1373

Ἐνθεν δ' ὀρμηθεὶς ἐσύθη χιονώδεα Θρήκην Λειβήθρον ἐς χῶρον, ἐμὴν ἐς πατρίδα γαῖαν· ἄντρον δ' εἰσεπέρησα περικλυτὸν, ἔνθα με μήτηρ γείνατ' ἐνὶ λέκτροις μεγαλήτορος Οἰάγροιο.

Διόδωρος Σικελιώτης, Ιστορική Βιβλιοθήκη 4.25.2.1

Ἐπεὶ δ' Ὀρφέως ἐμνήσθημεν, οὐκ ἀνοικεῖόν ἐστι παρεκβάντας βραχέα περὶ αὐτοῦ διελθεῖν. οὗτος γὰρ ἦν υἱὸς μὲν Οἰάγρου, Θράξ δὲ τὸ γένος, παιδεία δὲ καὶ μελωδία καὶ ποιήσει πολὺ προέχων τῶν μνημονευομένων· καὶ γὰρ ποίημα συνετάξατο θαυμαζόμενον καὶ τῇ κατὰ τὴν ᾠδὴν εὐμελεῖα διαφέρον. ἐπὶ τοσοῦτο δὲ προέβη τῇ δόξῃ ὥστε δοκεῖν τῇ μελωδίᾳ θέλγειν τὰ τε θηρία καὶ τὰ δένδρα. περὶ δὲ παιδείαν ἀσχοληθεὶς καὶ τὰ περὶ τῆς θεολογίας μυθολογούμενα μαθὼν, ἀπεδήμησε μὲν εἰς Αἴγυπτον, κάκεῖ πολλά προσεπιμαθὼν μέγιστος ἐγένετο τῶν Ἑλλήνων ἐν τε ταῖς θεολογίαις καὶ ταῖς τελεταῖς καὶ ποιήμασι καὶ μελωδίαις. συνεστρατεύσατο δὲ καὶ τοῖς Ἀργοναύταις.

Απολλώνιος Ρόδιος, Αργοναυτικά 1.23

Πρῶτά νυν Ὀρφηος μνησώμεθα, τὸν ῥά ποτ' αὐτῇ Καλλιόπῃ Θρήικι φατίζεται εὐνηθεῖσα Οἰάγρῳ σκοπιῆς Πιμπληίδος ἄγχι τεκέσθαι. αὐτὰρ τόνγ' ἐνέπουσιν ἀτειρέας οὖρεσι πέτρας θέλξαι ἀοιδάων ἐνοπῇ ποταμῶν τε ῥέεθρα· φηγοὶ δ'

ἀγριάδες κείνης ἔτι σήματα μολπῆς ἀκτῇ Θρηκίῃ Ζώνης ἔπι τηλεθόωσαι ἐξείης στιχόωσιν ἐπήτριμοι, ἃς ὄγ' ἐπιπρό θελγομένας φόρμιγγι κατήγαγε Πιερίηθεν.

Στράβων, Γεωγραφικά 10.3.17.1

Ἀπὸ δὲ τοῦ μέλους καὶ τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῶν ὀργάνων καὶ ἡ μουσικὴ πᾶσα Θράκῃ καὶ Ἀσιᾷτις νενόμισται. δῆλον δ' ἐκ τε τῶν τόπων ἐν οἷς αἱ Μοῦσαι τετίμηνται· Πιερίᾳ γάρ καὶ Ὀλύμπῳ καὶ Πίμπλῃ καὶ Λεῖβηθρον τὸ παλαιὸν ἦν Θράκῃ χωρία καὶ ὄρη, νῦν δὲ ἔχουσι Μακεδόνες· τὸν τε Ἑλικῶνα καθιέρωσαν ταῖς Μούσαις Θράκες οἱ τὴν Βοιωτίαν ἐποικήσαντες, οἵπερ καὶ τὸ τῶν Λεῖβηθριάδων νυμφῶν ἄντρον καθιέρωσαν. οἱ τ' ἐπιμεληθέντες τῆς ἀρχαίας μουσικῆς Θράκες λέγονται, Ὀρφεὺς τε καὶ Μουσαῖος καὶ Θάμυρις, καὶ τῷ Εὐμόλῳ δὲ τοῦνομα ἐνθένδε, καὶ οἱ τῷ Διονύσῳ τὴν Ἀσίαν ὅλην καθιέρωσαντες μέχρι τῆς Ἰνδικῆς ἐκείθεν καὶ τὴν πολλὴν μουσικὴν μεταφέρουσι· καὶ ὁ μὲν τίς φησιν κιθάραν Ἀσιᾶτιν ῥάσσαν, ὁ δὲ τοὺς αὐλοὺς Βερεκυντίους καλεῖ καὶ Φρυγίους· καὶ τῶν ὀργάνων ἓνα βαρβάρως ὠνόμασται νάβλας καὶ σαμβύκη καὶ βάρβιτος καὶ μαγάδις καὶ ἄλλα πλείω.

Διογένης Λαέρτιος, Βίοι Φιλοσόφων 1.4.10

Μούσης Οὐρανίης υἱὸν εὖστεφάνου. καὶ ὧδε μὲν ἀφ' Ἑλλήνων ἤρξε φιλοσοφία, ἥς καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τὴν βάρβαρον ἀπέστραπται προσηγορίαν. Οἱ δὲ τὴν εὖρεσιν διδόντες ἐκείνοις παράγουσι καὶ Ὀρφέα τὸν Θράκα, λέγοντες φιλόσοφον γεγονέναι καὶ εἶναι ἀρχαιότατον.

Διογένης Λαέρτιος, Βίοι Φιλοσόφων 1.5.7

τοῦτον δὲ ὁ μὲν μῦθος ὑπὸ γυναικῶν ἀπολέσθαι φησὶ τὸ δ' ἐν Δίῳ τῆς Μακεδονίας ἐπὶ γράμμα, κεραυνωθῆναι αὐτόν, λέγον οὕτως· Θρήϊκα χρυσολύρην τῇδ' Ὀρφέα Μοῦσαι ἔθαψαν, ὃν κτάνεν ὑψιμέδων Ζεὺς πολέοντι βέλει.

Hygini Fabulae, XV, Argonautae Convocati 14.1.2

Orpheus Oeagri et Calliopes Musae filius, Thrax, urbe fluvvia, quae est in Olympo monte ad flumen Enipeum, mantis citharista.

Κλήμης Αλεξανδρεὺς, Προτρεπτικός προς Ἑλληνας 7.74.2.12

Οὗτοσί μὲν ἤδη καὶ παρακεκινδυνευμένως ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὴν ἀλήθειαν τοῖς θεαταῖς παρεισῆγαγεν. Ὁ δὲ Θράκιος ἱεροφάντης καὶ ποιητὴς ἅμα, ὁ τοῦ Οἰάγρου Ὀρφεὺς, μετὰ τὴν τῶν ὀργίων ἱεροφαντίαν καὶ τῶν εἰδώλων τὴν θεολογίαν, παλινωδιᾷ ἀληθείας εἰσάγει, τὸν ἱερὸν ὄντως ὡς ποτε, ὅμως δ' οὐκ ἄδων λόγον.

Κλήμης Αλεξανδρεὺς, Προτρεπτικός προς Ἑλληνας 1.3.1.1

Ἔμοι μὲν οὖν δοκοῦσιν ὁ Θράκιος ἐκεῖνος Ὀρφεὺς καὶ ὁ Θηβαῖος καὶ ὁ Μηθυμναῖος, ἄνδρες τινὲς οὐκ ἄνδρες, ἀπατηλοὶ γεγονέναι, προσχήματι μουσικῆς λυμηνάμενοι τὸν βίον, ἐντέχνῳ τινὶ γοητεῖα δαιμονῶντες εἰς διαφθοράς, ὕβρεις ὀργιάζοντες, πένθη ἐκθειάζοντες, τοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ τὰ εἰδῶλα χειραγωγῆσαι πρῶτοι, ναὶ μὴν λίθοις καὶ ξύλοις, τουτέστιν ἀγάλμασι καὶ σκιαγραφίαις, ἀνοικοδομῆσαι τὴν σκαιότητα τοῦ ἔθνους, τὴν καλὴν ὄντως ἐκείνην ἐλευθερίαν τῶν ὑπ' οὐρανὸν πεπολιτευμένων ᾧδαῖς καὶ ἐπῳδαῖς ἐσχάτῃ δουλείᾳ καταζεύξαντες.

Φώτιος, Βιβλιοθήκη 186.130β.25

Ἀνεγνώσθη βιβλιδάριον Κόνωνος Διηγῆσεις· προσφωνεῖ μὲν τὸ πονημάτιον Ἀρχελάῳ Φιλοπάτορι βασιλεῖ, περιέχεται δ' αὐτῷ ἐκ πολλῶν ἀρχαίων συνειλεγμένα ν' διηγήματα. Ὡν πρῶτον τὰ περὶ Μίδα καὶ Βριγῶν, ὅπως τε θησαυρῷ περιτυχὼν ἄθροον τε εἰς πλοῦτον ἤρθη, καὶ Ὀρφέως κατὰ Πιέρειαν τὸ ὄρος ἀκροατῆς γενόμενος πολλαῖς τέχναις Βριγῶν βασιλεύει. Καὶ ὡς Σειληνὸς περὶ τὸ Βρέμιον ὄρος Μίδου βασιλεύοντος ᾤφθη, ὅφ' ᾧ καὶ τὸ ἔθνος ᾧκει πολυανθρωπότατον ὄν· καὶ ὡς ἤχθη τὸ ζῶον ἐξηλλαγμένον τὴν ιδεάν ὡς ἐν ἀνθρώπου φύσει. Καὶ ὅπως αὐτῷ χρυσὸς ἐγένετο καὶ τὰ εἰς τροφὴν παρατιθέμενα ἅπαντα· καὶ ὡς διὰ τοῦτο πείσας τὸ ὑπήκοον ἀπ' Εὐρώπης διαβῆναι τὸν Ἑλλήσποντον ὑπὲρ Μυσίαν ᾧκισε Φρύγας ἀντὶ Βριγῶν βραχὺ τι παραλλαγείσης τῆς λέξεως μετονομασθέντας.

Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, Περί Αρετῆς καὶ Κακίας 1.208.17

Ὅτι Ὀρφεὺς Οἰάγρου ἦν υἱός, Θράξ δὲ τὸ γένος, παιδεία καὶ μελωδία καὶ ποιήσει πολὺ προέχων. ἐπὶ τοσοῦτο δὲ προέβη δόξῃ, ὥστε δοκεῖν τῇ μελωδίᾳ θέλγειν τὰ θηρία καὶ τὰ δένδρη. περὶ δὲ παιδείαν ἀσχοληθεὶς καὶ τὰ περὶ τῆς θεολογίας μυθολογούμενα καλῶς ἐκμαθὼν ἀπεδήμησεν εἰς τὴν Αἴγυπτον κακεῖ πολλὰ προσεπιμαθὼν μέγιστος ἐγένετο τῶν Ἑλλήνων ἐν τε ταῖς τελεταῖς καὶ θεολογίαις καὶ ποιήμασι καὶ μελωδίαις. συνεστρατεύσατο δὲ τοῖς Ἀργοναύταις.

Σουίδα, Λεξικόν θήτα.486

Θρησκευεῖ αἰτιατικῇ. θεοσεβεῖ, ὑπηρετεῖ τοῖς θεοῖς. λέγεται γὰρ ὡς Ὀρφεὺς Θοῤῥᾶξ πρῶτος τεχνολογήσαι τὰ Ἑλλήνων μυστήρια. καὶ τὸ τιμᾶν θεὸν θρησκευεῖν ἐκάλεσαν, ὡς Θοῤῥακίας οὐσης τῆς εὐρέσεως. ἡ ἀπὸ τοῦ θεοῦ δερκεύειν, ὃ ἐστὶν ὀρᾶν.

Ἀνέμων οικητήριον

Ὀμηρος, Ἰλιάς 9.4

ὡς δ' ἄνεμοι δύο πόντον ὀρίνετον ἰχθυόεντα βορέης καὶ Ζέφυρος, τῷ τε Θοῤῥήκηθεν ἄητον ἐλθόντ' ἐξαπίνης· ἄμυδις δέ τε κύμα κελαιὸν κορθύεται, πολλὸν δὲ παρέξ ἄλλα φύκος ἔχευεν· ὡς ἐδαΐζετο θυμὸς ἐνὶ στήθεσσιν Ἀχαιῶν.

Ἡσίοδος, Ἔργα καὶ Ἡμέραι 504

Μῆνα δὲ Ἀθηναῖονα, κάκ' ἤματα, βουδόρα πάντα, τοῦτον ἀλεύασθαι καὶ πηγάδας, αἵ τ' ἐπὶ γαίαν πνεύσαντος Βορέας δυσηλεγέες τελέθουσιν, ὅς τε διὰ Θοῤῥήκης ἵπποτρόφου εὐρέι πόντῳ ἐμπνεύσας ὥρινε, μέμυκε δὲ γαῖα καὶ ὕλη.

Ἡσίοδος, Ἔργα καὶ Ἡμέραι 550

ὅς τε ἄρυσσάμενος ποταμῶν ἀπὸ αἰεναόντων, ὕψου ὑπὲρ γαίης ἄρθεις ἀνέμοιο θυέλλη, ἄλλοτε μὲν θ' ὕει ποτὶ ἔσπερον, ἄλλοτ' ἄησι, πυκνὰ Θοῤῥηκίου Βορέῳ νέφεα κλονέοντος.

Σουίδα, Λεξικόν θήτα.461

Θοῤῥασκέας· ὁ ἄνεμος.

Εὐστάθιος, Σχόλια στὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα 2.644.17

ἡ ὡς ἀπὸ τοῦ ζόφου οὐρος, ἦτοι ἐκ τῶν πρὸς δύσιν ἄνεμος. Θοῤῥήκηθεν δὲ πνέειν λέγει τὸν Ζέφυρον καὶ τὸν Βορρᾶν Ὅμηρος ἡ διὰ τὸ τὴν Θοῤῥάκην κοινὸν οἰκητήριον ἀνέμων μυθολογεῖσθαι ἡ διότι δι' αὐτῆς τῇ καθ' ἡμᾶς ἐμπίπτουσι θαλάσση, οὐ μὴν ἐξ αὐτῆς ἐκείνης.

Scholía Vetera στὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα 9.5-6α.1 κ.εξ.

Βορέης καὶ Ζέφυρος, τῷ τε Θοῤῥήκηθεν ἄητον ἐλθόντ' ἐξαπίνης· ἦτοι συναπτέον ἄητον ἐλθόντ' ἐξαπίνης, ἡ ὑποστικτέον ἀνυποκρίτως ἐπὶ τὸ ἄητον, ἢ τὸ ἐξῆς. Βορέης καὶ Ζέφυρος ἐξελθόντες ἐξαπίνης πῶς δὲ ἀμφοτέρους ἀπὸ Θοῤῥάκης πνεῖ. ... τῷ τε Θοῤῥήκηθεν ἄητον ἐλθόντ' ἐξαπίνης· οἱ μὲν συνεκδοχικῶς, ὡς ὅσοι βεβλήατο χαλκῷ. οἱ δὲ ὅτι οἰκητήριον τῶν ἀνέμων ἡ Θοῤῥάκη· εὐωχοῦνται ἁγᾶδον παρὰ Ζεφύρῳ ἐν Θοῤῥάκῃ· ἔστιν οὖν ἐλθόντε ἀπὸ Θοῤῥάκης ἄητον, ὅθεν ἐκάτερος εἴωθε πνεῖν. ἡ ὅτι ἡ τῶν Θοῤῥακῶν γῆ σιγματοειδῶς κεῖται καὶ ἐπὶ πολὺ διήκει μέχρι τῆς δύσεως· ἀφ' ἐκατέρου οὖν μέρους τῶν ἀνέμων ἔχει ἐκάτερον.

Scholía Vetera στὰ Ἀργοναυτικά τοῦ Ἀπολλώνιου Ρόδιου 71.12

Θοῤῥηκίης ἄροσιν· περιφραστικῶς τὴν Θοῤῥάκην.

χιονώδεα· οἱ μὲν, ὅτι λευκόγεως ἡ Θοῤῥάκη, οἱ δὲ τὴν συνεχῶς ἰονιζομένην παρὰ τὸ δυσχεῖμερον εἶναι· ὁ καὶ βέλτιον, ψυχρὰ γάρ ἐστιν ἡ χώρα· διὸ κακεῖθεν τοὺς ἀνέμους πνεῖν ἐμυθεύσαντο. Διοφάνης δὲ βόθρον φασὶν εἶναι ἐν τῇ Θοῤῥάκῃ, ἐξ οὗ φυσήματα ἀνέμων γίνεσθαι, καὶ μυθευθῆναι οὕτω Θοῤῥάκην ἀνέμων οἰκητήριον.

Ὅσους Ἑλλήσποντος ἀγάρροος ἐντὸς ἐέρχει ...

Στράβων, Γεωγραφικά 7α.1.58.1

Ὅτι Ἑλλήσποντος οὐχ ὁμολογεῖται παρὰ πᾶσιν ὁ αὐτός, ἀλλὰ δόξα περὶ αὐτοῦ λέγονται πλείους. οἱ μὲν γὰρ ὅλην τὴν Προποντίδα καλοῦσιν Ἑλλήσποντον, οἱ δὲ μέρος τῆς Προποντίδος τὸ ἐντὸς Περίνθου· οἱ δὲ προσλαμβάνουσι καὶ τῆς ἐξω θαλάσσης τῆς πρὸς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος καὶ τὸν Μέλανα κόλπον ἀνεωγμένης, καὶ οὗτοι ἄλλος ἄλλα ἀποτεμνόμενος· οἱ μὲν τὸ ἀπὸ Σιγείου ἐπὶ Λάμψακον καὶ Κύζικον ἢ Πάριον ἢ Πριάπον, ὁ δὲ προσλαμβάνων καὶ τὸ ἀπὸ Σιγρίου τῆς Λεσβίας. οὐκ ὁκνοῦσι δὲ τινες καὶ τὸ μέχρι τοῦ Μυρτώου πελάγους ἅπαν καλεῖν Ἑλλήσποντον, εἴπερ, ὡς φησὶν ἐν τοῖς ὕμνοις Πίνδαρος, οἱ μεθ' Ἡρακλέους ἐκ Τροίας πλέοντες διὰ παρθένιον Ἑλλάς πορθμόν, ἐπεὶ τῷ Μυρτῷ συνῆσαν, εἰς Κῶν ἐπαλινδρομήσαν Ζεφύρου ἀντιπνεύσαντος. οὕτω δὲ καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος μέχρι τοῦ Θερμαίου κόλπου καὶ τῆς κατὰ Θετταλίαν καὶ Μακεδονίαν θαλάσσης ἅπαν ἀξιοῦσιν Ἑλλήσποντον προσαγορεύειν δεῖν, μάρτυρα καὶ Ὅμηρον καλοῦντες. φησὶ γάρ ὄψαι, ἣν ἐθέλῃσθα καὶ αἱ κέν τοι τὰ μεμήλη, ἦρι μάλ' Ἑλλήσποντον ἐπ' ἰχθυόεντα πλεούσας νῆας ἐμάς. ἐλέγχεται δὲ τὸ τοιοῦτον ἐκ τῶν ἐπὶ ἐκείνων ἥρωος Ἰμβρασιδῆς, ὅς ἄρ' Αἰνόθεν

εὐηλούθει· οὗτος δὲ τῶν Θρακῶν ἡγεῖτο ὅσους Ἑλλήσποντος ἀγάρροος ἐντὸς ἐέργει· τοὺς γὰρ ἐφεξῆς τούτων ἐκτὸς ἂν καὶ τοῦ Ἑλλήσποντου καθιδρυμένους ἀποφαίνοι. ἡ μὲν γὰρ Αἴνος κεῖται κατὰ τὴν πρότερον Ἀψυνθίδα νῦν δὲ Κορπιλικὴν λεγομένην, ἡ δὲ τῶν Κικόνων ἐφεξῆς πρὸς δύσιν.

Εν Θράκη, ἡ νῦν Μακεδονία καλεῖται

Scholía Vetera στην Ομήρου *Ιλιάδα* 14.226α.1

Πιερίην δ' ἐπιβάσα <καὶ Ἡμαθίην ἐρατεινήν>· ὅτι Μακεδονικὸς Ὀλύμπος θεῶν οἰκητήριον. ἡ γὰρ Πιερία τούτου ἀκρόρεια, καὶ Ἡμαθία τὸ πρότερον ἢ Μακεδονία ἐκαλεῖτο. παράκειται δὲ καὶ ἡ Θράκη. καὶ ἐν Ὀδυσσεΐᾳ ἐπὶ τοῦ Ἑρμοῦ Πιερίην δ' ἐπιβάς ἐξ αἰθέρος ἔμπεσε πόντῳ.

Πιερίην δ' ἐπιβάσα καὶ Ἡμαθίην· Μακεδὼν ὁ Διὸς καὶ αἰθυσίας κατέχων χώραν περὶ Θράκην Μακεδονίαν ἀφ' ἑαυτοῦ προσηγόρευεν. ἴσχει δὲ παῖδας δύο, Ἀμαθον καὶ Πίερον, ὧν αἱ πόλεις ἐν Μακεδονίᾳ. Πιερίην· οἱ μὲν μέρος Ὀλύμπου, οἱ δὲ χώραν ἀπὸ νύμφης ἢ Πίερος τοῦ Ἑλευθήρος. Ἡμαθία δὲ πρώην ἢ Μακεδονία.

Πιερίην δ' ἐπιβάσα ἐφ' ἵπποπόλων Θρηκῶν ὄρεα νιφόεντα· ἄκρως κατονομάζει τοὺς τόπους, τὰς ὁμόρους χώρας διεξιῶν, ὡς καὶ ἐν Ὀδυσσεΐᾳ ἀκροτάτας κορυφάς· λείπει ἢ πρὸς, πρὸς τὰς κορυφάς, ἢ ἐπὶ οὐδὲ χθόνα μάρπτε ποδοῖν· οἷον τὰ ἵχνη κόνιν τῆς γῆς οὐ συνελάμβανον.

Πιερίην δ' ἐπιβάσα καὶ Ἡμαθίην· Μακεδὼν ὁ Διὸς καὶ Θυίας κατέχων χώραν περὶ Θράκην Μακεδονίαν ἀφ' ἑαυτοῦ προσηγόρευεν. ἴσχει δὲ παῖδας δύο, Ἀμαθον καὶ Πίερον, ὧν αἱ πόλεις ἐν Μακεδονίᾳ. Πιερίην· οἱ μὲν μέρος Ὀλύμπου, οἱ δὲ χώραν ἀπὸ νύμφης ἢ Πίερος τοῦ Ἑλευθήρος. Ἡμαθία δὲ πρώην ἢ Μακεδονία.

Ευστάθιος, *Σχόλια* στην Ομήρου *Ιλιάδα* 3.623.19

Ἐν τούτοις γοῦν καθεξῆς ὀνομάζει τὰς χώρας καὶ εὐτάκτως τῇ περιηγήσει χωρεῖ, καὶ οὐχ', ὡς ἐν τῷ Καταλόγῳ, συγγέει τὰς τάξεις τῶν τόπων. καὶ ἐν Ὀδυσσεΐᾳ δέ, ὅπου Φηράς εἶπε καὶ Ἥλιδα καὶ Ἐπειοὺς καὶ νήσους θοάς, τοὺς τόπους ὡς ἔχουσι τάξεως ἐκτίθεται.

Πιερίαν δὲ οἱ μὲν ἀκρόρειαν τινα εἶπον Ὀλύμπου, οἱ δὲ χώραν ἀπὸ νύμφης ὁμωνύμου, ἢ ἀπὸ Πίερος υἱοῦ Ἑλευθήρος, οἱ δὲ πόλιν. Τὸ δὲ Πιερίην ἐπιβάσα ἢ ἀναστροφὴν ἔχει, ἵνα ἢ ἐπὶ Πιερίαν βάσα, ἢ ἀρχαϊκῶς αἰτιατικῇ συντέτακται. Ἡμαθία δὲ ἢ Μακεδονία ἀπὸ Ἀμάθου τινός. Φασὶ δὲ οἱ παλαιοὶ καί, ὅτι Μακεδὼν ὁ τοῦ Διός, ἀφ' οὗ Μακεδονία ἢ χώρα, παῖδας ἴσχει δύο, Ἀμαθον καὶ Πίερα, ἀφ' ὧν Ἡμαθία καὶ Πιερία πόλεις ἐν Μακεδονίᾳ. Ἰπποπόλους δὲ καὶ ἐνταῦθα τοὺς Θρηκᾶς ὡς ἱππικοὺς καὶ μαχίμους φησίν, καὶ ἡ τραγωδία δὲ φιλίππους λέγει αὐτούς, μαρτυροῦσα καὶ τῷ ἱνιφόεντα ὄρη, ὅποια καὶ τὰ κατὰ τὸν Αἴμον, ἐν τῷ χιονώδῃ τὴν Θράκην εἰπεῖν. Τὸ δὲ ἀκροτάτας κορυφάς διὰ σαφήνειάν τε κεῖται, ἵνα δῆλον εἴη, ποῦ μυθικῶς περιεπάτει τῶν ὀρέων, καὶ πρὸς πιθανότητα δὲ τάχους. οὕτω γὰρ ἂν διὰ τὸ τοῦ καιροῦ κατεπεῖγον καὶ πρὸς πιθανότητα δὲ τάχους. οὕτω γὰρ ἂν διὰ τὸ τοῦ καιροῦ κατεπεῖγον ἢ Ἥρα ταχὺ κινοῖτο, μὴ περὶ φάραγγας ὀρέων καὶ λαγόνας τρίβουσα χρόνον, ἢ ἄλλως περιοδεύουσα. διὸ καὶ ἐπάγει, ὡς οὐ χθόνα ἔμαρπτε ποσίν, ἢ γοῦν οὐχ' ἤπτετο γῆς, ἀλλ' ἀπὸ κορυφῆς εἶχεν αὐτὴν ἐτέρα κορυφή. πρέπει δὲ τὸ τοιοῦτον ὕψος τῇ Ἥρᾳ διὰ τε τὸ χρῆναι οὕτω σεμνότερον αὐτὴν κινεῖσθαι, θεὰν οὖσαν κατὰ τὸν μῦθον, καὶ ὅτι ἀῆρ οὖσα κατὰ ἀλληγορίαν ὑπεραίρεσθαι τῶν ὀρέων καὶ οὐ κάτω διατρίβειν ἐθέλει κατὰ τὸν παρ' ἡμῖν λυμνάζοντα. Μάρπτειν δὲ εἰ καὶ νῦν ἐπὶ ἀφῆς τῆς διὰ ποδῶν, ἀλλ' ὡς ἐπὶ πολὺ ἐπὶ χειρῶν, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἐρρέθη, ὅθεν καὶ εὐμάρεια κατὰ τοὺς παλαιοὺς ἢ εὐχέρεια, ἢ ῥαστώνη.

Θουκυδίδης, *Ιστορίαι* 2.95.1.2

Σιτάλκης ὁ Τήρεω Ὀδρύσης Θρακῶν βασιλεὺς ἐστράτευσεν ἐπὶ Περδίκκαν τὸν Ἀλεξάνδρου Μακεδονίας βασιλέα καὶ ἐπὶ Χαλκιδέας τοὺς ἐπὶ Θράκης, δύο ὑποσχέσεις τὴν μὲν βουλόμενος ἀναπράξαι, τὴν δὲ αὐτὸς ἀποδοῦναι. ὃ τε γὰρ Περδίκκας αὐτῷ ὑποσχόμενος, εἰ Ἀθηναίοις τε διαλλάξειεν αὐτὸν κατ' ἀρχὰς τῷ πολέμῳ πιεζόμενον καὶ Φίλιππον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ πολέμιον ὄντα μὴ καταγάγοι ἐπὶ βασιλείᾳ, ἃ ὑπεδέξατο οὐκ ἐπετέλει· τοῖς τε Ἀθηναίοις αὐτὸς ὡμολογῇ, ὅτε τὴν ξυμμαχίαν ἐποιεῖτο, τὸν ἐπὶ Θράκης Χαλκιδικὸν πόλεμον καταλύσειν. ἀμφοτέρων οὖν ἔνεκα τὴν ἐφοδὸν ἐποιεῖτο καὶ τὸν τε Φίλιππον υἱὸν Ἀμύνταν ὡς ἐπὶ βασιλείᾳ τῶν Μακεδόνων ἦγε καὶ τῶν Ἀθηναίων πρέσβεις, οἱ ἔτυχον παρόντες τούτων ἔνεκα.

Στράβων, *Γεωγραφικά* 7α.1.11.1

Ὅτι Ἡμαθία ἐκαλεῖτο πρότερον ἢ νῦν Μακεδονία. ἔλαβε δὲ τοῦνομα τοῦτο ἀπ' ἀρχαίου τινὸς τῶν ἡγεμόνων

Μακεδόνας. ἦν δὲ καὶ πόλις Ἡμαθία πρὸς θαλάσση. κατεῖχον δὲ τὴν χώραν ταύτην Ἡπειρωτῶν τινες καὶ Ἰλλυριῶν, τὸ δὲ πλεῖστον Βοττιαῖοι καὶ Θραῖκες· οἱ μὲν ἐκ Κρήτης, ὧς φασι, τὸ γένος ὄντες, ἡγεμόνα ἔχοντες Βότωνα, Θρακῶν δὲ Πίερες μὲν ἐνέμοντο τὴν Πιερίαν καὶ τὰ περὶ τὸν Ὀλυμπον, Παῖονες δὲ [τὰ] περὶ τὸν Ἀξιὸν ποταμὸν καὶ τὴν καλουμένην διὰ τοῦτο Ἀμφαξίτιν, Ἡδωνοὶ δὲ καὶ Βισάλται τὴν λοιπὴν μέχρι Στρυμόνος· ὧν οἱ μὲν αὐτὸ τοῦτο προσηγορεύοντο Βισάλται, Ἡδωνῶν δ' οἱ μὲν Μυγδόνες οἱ δὲ Ἡδωνες οἱ δὲ Σίθωνες. τούτων δὲ πάντων οἱ Ἀργεάδαι καλούμενοι κατέστησαν κύριοι καὶ Χαλκιδεῖς οἱ ἐν Εὐβοίᾳ. ἐπῆλθον δὲ καὶ Χαλκιδεῖς οἱ ἐν Εὐβοίᾳ ἐπὶ τὴν τῶν Σιθῶνων καὶ συνώκισαν πόλεις ἐν αὐτῇ περὶ τριάκοντα, ἐξ ὧν ὕστερον ἐκβαλλόμενοι συνῆλθον εἰς μίαν οἱ πλείους αὐτῶν, εἰς τὴν Ὀλυνθον· ὠνομάζοντο οἱ ἐπὶ Θράκης Χαλκιδεῖς.

Anthologia Graeca, Δαμάγητου 7.9.1

Ὅρφέα Θρηκίῃσι παρὰ προμολῇσιν Ὀλύμπου τύμβος ἔχει, Μούσης υἱέα Καλλιόπης, ᾧ δρύες οὐκ ἀπίθησαν, ὅτῳ συνάμ' ἔσπετο πέτρῃ ἄνυχος θηρῶν θ' ὕλονόμων ἀγέλα.

Στράβων, Γεωγραφικά 9.5.16.2

ἡ μὲν οὖν Μηθώνη ἐτέρα ἐστὶ τῆς Θρακίας Μεθώνης, ἣν κατέσκαψε Φίλιππος· ἐμνήσθημεν δὲ καὶ πρότερον.

Πλούταρχος, Αλέξανδρος 72.6.2

ἐντυχὼν ἔφη τῶν ὁρῶν μάλιστα τὸν Θράκιον Ἀθων διατύπωσιν ἀνδρεῖκελον δέχεσθαι καὶ διαμόρφωσιν.

Scholía Vetera στον Δημοσθένη 7.8.1

Ἀλοννήσου] ταύτην τὴν νῆσον οὖσαν περὶ τὴν Θράκην Ἀθηναίων ὑπήκοον Σώστρατος ληστής ἐσφετερίσατο· πρὸς δὲ Φίλιππος πολεμήσας ἀπέσπασεν. Ἀθηναῖοι ἐπεμψαν πρέσβεις ἀπαιτοῦντες ὡς ἰδίαν. ἔφησε Φίλιππος, εἰ μὲν βούλονται ὡς δωρεὰν λαμβάνειν, διδόναι, εἰ δὲ μή, οὐκ ἀποδιδόναι.

Ηρόδοτος, Ιστορίαι 6.45.2

στρατὸς οὗτω ἐπρησσε, Μαρδονίῳ δὲ καὶ τῷ πεζῷ στρατοπεδευομένῳ ἐν Μακεδονίᾳ νυκτὸς Βρύγοι Θρήκες ἐπεχείρησαν· καὶ σφεων πολλοὺς φονεύουσι οἱ Βρύγοι.

Στέφανος Βυζάντιος, Εθνικά 186.12

Βρίγες, ἔθνος Θρακικόν. Ἡρόδοτος ἐβδόμῃ οἱ δὲ Φρύγες, ὡς Μακεδόνες λέγουσι, καλέονται Βρίγες. καὶ Βριγία ἡ Τρωική, τουτέστιν ἡ Φρυγία, ἀπὸ Βρίγου τοῦ κατοικήσαντος ἐν Μακεδονίᾳ. Ἡρωδιανὸς δὲ ἐν πρώτῃ κλίσεως ὀνομάτων Βρίγαντας αὐτοὺς φησι τὰ γὰρ εἰς γὰς λήγοντα ὀνόματα ἰσοσυλλάβως κλίνεται, ὅτε μόνον εἰσὶ κύρια. τοῦτο δὲ φημι διὰ τὸ Βρίγας.

Βρύξ, τὸ ἔθνος, καὶ Βρύγαι. τοῦ Βρύξ τὸ θηλυκὸν Βρυγίς καὶ Βρυγίς ὡς Καδμηίς. εἰσὶ δὲ Μακεδονικὸν ἔθνος προσεχὲς Ἰλλυριοῖς.

Scholía Vetera στην Ομήρου Ιλιάδα 10.428β.5

Παῖονες· ἔθνος Θρακῶν. τινὲς δὲ Μακεδόνας.

Φώτιος, Βιβλιοθήκη 186.135α.4

Ἡ κε' ὡς Μίνως ὁ Διὸς καὶ Εὐρώπης, ὁ βασιλεύων Κρήτης, κατὰ ζήτησιν Δαιδάλου στόλῳ πλεύσας εἰς Σικανίαν (αὕτη δ' ἐστὶν ἡ νῦν Σικελία) ὑπὸ τῶν Κωκάλου θυγατέρων (ἐβασίλευε δ' οὗτος Σικελῶν) ἀναιρεῖται· καὶ τὸ Κρητικὸν πολεμεῖ Σικελοῖς ὑπὲρ τοῦ βασιλέως καὶ ἡττᾶται. Καὶ ἐπανιόντες ὑπὸ χεიმῶνος ἐξέπεσον εἰς Ιάπυγας, καὶ αὐτόθι τότε ἰδρύσαντο, ἀντὶ Κρητῶν γεγονότες Ιάπυγες. Χρόνῳ δὲ ὕστερον μοῖρά τις κατὰ στάσιν ἐκπεσόντες τῆς χώρας χρησμὸν ἔλαβον, ἐνθα ἂν τις αὐτοῖς γῆν καὶ ὕδωρ ὀρέξῃ, ἐνταῦθα οἰκίξεσθαι, καὶ ᾤκησαν τὴν Βοττιαίων· ἐκεῖ γὰρ παῖδες ἄρτων εἶδη καὶ ἄλλων ὧσων παίζοντες ἀπὸ πηλοῦ καὶ πλάττοντες αἰτουμένοις ἐπέδωκαν αὐτοῖς ἀντὶ ἄρτων τοὺς πηλίνους ἄρτους· καὶ οἱ γε τὸν χρησμὸν τετελέσθαι νομίσαντες ἡτήσαντο τὸν βασιλέα Μακεδόνων, καὶ ἔλαβον οἰκεῖν τὴν Βοττιαίων, καὶ Βοττιαῖοι μὲν τρίτον γένος ἀπὸ Κρητῶν ἀμείψαντες μοῖρα νῦν εἰσὶ Μακεδόνων.

Στέφανος Βυζάντιος, Εθνικά

Ἀθως, ὄρος Θράκης, ἀπὸ Ἀθω γίγαντος (36.3).

Αἰνεῖα, τόπος Θράκης, ὡς Αἰπεία Ζέλεια, ἀπὸ Αἰνείου. Θέων δ' Αἰνειάδας ταύτην καλεῖ, ὑπομνηματίζων τὸν Λυκόφρονα Αἰνείας δὲ μετὰ τὴν Ἰλίου πόρθησιν εἰς Θράκην παρεγένετο καὶ ἔκτισε πόλιν Αἰνειάδας, ὅπου τὸν πατέρα ἔθαψε (50.11).

Αἶσα, πόλις Θράκης προσεχῆς τῇ Παλλήνῃ. Αἰσαῖος, ὡς Αἶα Αἰαῖος (54.11).

Ἄκανθος, πόλις Θράκης ἀκάνθαις πεφραγμένη, ὑπὲρ τὸν Ἄθω, ὅθεν κέκληται, ἡ ἀπὸ τινος Ἀκάνθου, ὡς Μνασέας. β' ἔστι καὶ ἐν Αἰγύπτῳ Ἄκανθος, Μέμφιδος ἀπέχουσα σταδίου τριακοσίου εἴκοσι καὶ δύο, [ἐν ἧ] (59.17).

Ἀμφίπολις, πόλις Μακεδονίας κατὰ Θράκην, ἡ τις Ἐννέα ὁδοὶ ἐκαλεῖτο. κεκλήσθαι δὲ Μυρίκην καὶ Ἡϊόνα, Ἀμφίπολιν δὲ διὰ τὴν περὶρροίαν τοῦ Στρυμόνος, ὡς Θουκυδίδης τετάρτη. ἐκαλεῖτο δὲ καὶ Κράδεμνα καὶ Ἀνάδραμος. ἔστι καὶ πόλις Συρίας πρὸς τῷ Εὐφράτῃ, κτίσμα Σελεύκου. καλεῖται δὲ ὑπὸ τῶν Σύρων Τούρμεδα. τὸ ἐθνικὸν Ἀμφιπολίτης (90.12).

Ἀρέθουσα, πόλις Συρίας καὶ Θράκης καὶ Εὐβοίας καὶ κρήνη Σικελίας. αὕτη Κυπάρα ἐλέγετο. ἔστι καὶ Ἰθάκης (116.5).

Ἀφύτη ἢ Ἀφυτιῶ ἢ Ἀφυτος, πόλις πρὸς τῇ Παλλήνῃ Θράκης, ἀπὸ Αφύτου τινὸς ἐγχωρίου (151.1).

Βισάνθη, πόλις Μακεδονίας κατὰ Θράκην Ἑλληνίς, ἄποικος Σαμίων. τὸ ἐθνικὸν Βισανθηνός. ἀφ' ἧς Φαίδιμος ἐλεγείων ποιητὴς Βισανθηνός ἢ Ἀμαστριανός ἢ Κρωμνίτης (171.3).

Γαληψός, πόλις Θράκης καὶ Παιόνων, Ἐκαταῖος Εὐρώπῃ. Θουκυδίδης τετάρτη ἐτέραν λέγει καὶ Γαληψός οὐ πολλῷ ὕστερον καὶ Οἰσύμη. [ὠνόμασται δὲ ἀπὸ Γαληψοῦ τοῦ ἐκ Θάσου καὶ Τηλέφης.] (197.11).

Γίγωνος, πόλις Θράκης προσεχῆς τῇ Παλλήνῃ. ὁ πολίτης Γιγώνιος. ἀπὸ Γίγωνος τοῦ Αἰθιοπῶν βασιλέως, ὃν ἤττησε Διόνυσος. Ἀρτεμίδωρος δὲ ὁ Εφέσιος Γιγωνίδα ταύτην φησὶν (207.17).

Γρηστωνία, χώρα Θράκης πρὸς τῇ Μακεδονίᾳ (213.8).

Δῖα, πόλις Θεσσαλίας, Αἰακοῦ κτίσμα. β' Θράκης κατὰ τὸν Ἄθω. γ' Εὐβοίας. δ' νῆσος καὶ πόλις Πελοποννήσου περὶ τὸ Σκύλλαιον. ε' Λυσιτανίας περὶ τὸν ὠκεανόν. ζ' Ἰταλίας πρὸς ταῖς Ἄλπεσιν. ζ' Σκυθίας παρὰ τῷ Φάσιδι. η' Καρίας. θ' Βιθυνίας πρὸς τῷ Πόντῳ. εἰσὶ καὶ δ' νῆσοι Δῖαι ἅ λεγόμεναι. α' ἡ Νάξος. β' ἡ πρὸς Μήλῳ. γ' ἡ πρὸς Ἀμοργῷ. δ' κατὰ Κνωσσὸν Κρήτης. τὸ ἐθνικὸν Διεύς, καὶ τὸ θηλυκὸν Διάς, ὅθεν καὶ Διάδες Αἰθῆναι (229.1).

Θέρμη, πόλις Θράκης. Ἀπολλόδωρος δὲ Μακεδονίας φησὶ καὶ Θουκυδίδης. ὁ πολίτης Θερμαῖος. ἔστι καὶ Θερμαῖος κόλπος (309.22).

Κάναστρον, ἄκρον Θράκης καὶ Μακεδονίας. τὸ ἐθνικὸν Καναστραῖος. Σοφοκλῆς δὲ ὑπομνηματίζων τὰ ἄργοναυτικά «Καναστραῖον» φησὶν ἀκρωτήριον τῆς Παλλήνης (353.5).

Κασάνδρεια, πόλις Μακεδονίας πρὸς τῇ Θράκῃ, ἡ ποτε Ποτίδαια λεγομένη, ἀπὸ Κασάνδρου τοῦ Ἀντιπάτρου. ὁ πολίτης Κασανδρεὺς. Ποσειδίππος δὲ κωμῳδίας ποιητὴς υἱὸς ἦν Κυνίσκου Κασανδρέως (365.10).

Κρήστων, πόλις Θράκης. εἴκοι δὲ εἶναι ἡ Κρηστών παρ' Ἡροδότῳ. Λυκόφρων ὀρκωμοτῆσαι τὸν τε Κρηστώνης θεόν. ὁ πολίτης Κρηστωναῖος παρὰ Πινδάρῳ. Ριανός δὲ Κρηστωνίους αὐτοὺς φησιν. Ἐκαταῖος δὲ Κρηστώνας αὐτοὺς ἐν Εὐρώπῃ. καὶ Κρηστωνικὸν κτητικόν (383.16).

Μένδη, πόλις Θράκης, ἀπὸ Μένδης γυναικός. Ἀπολλόδωρος Μένδιν αὐτὴν φησι. τὸ ἐθνικὸν Μενδαῖος οἶνος (444.15).

Μηκύβερνα, πόλις Παλλήνης τῆς ἐν Θράκῃ χερρονήσου. Ἐκαταῖος Εὐρώπῃ. ὁ πολίτης Μηκυβερναῖος (450.5).

Ὀλοφύξιος, πόλις ἐν Θράκῃ περὶ τὸν Ἄθω. ὁ πολίτης Ἡρόδοτος Ὀλοφύξιος περὶ νυμφῶν καὶ θεῶν γράψας (490.18).

Ὀλυνθος, πόλις Θράκης πρὸς τῇ Σίθωνι τῆς Μακεδονίας, ἀπὸ Ὀλύνθου τοῦ Ἡρακλέους. ὁ πολίτης Ὀλύνθιος καὶ Ὀλυνθία (491.16).

Παλλήνη, πόλις Θράκης, ἀπὸ Παλλήνης τῆς Σίθωνος μὲν θυγατρὸς Κλείτου δὲ γυναικός, ὡς Ἠγήσιππος ἐν τοῖς Παλληνιακοῖς. Παλλήνη δ' ἔστι χερρόνησος τρίγωνος, τὴν βάσιν ἔχουσα πρὸς μεσημβρίαν ἐστραμμένην. ἐκαλεῖτο δὲ Φλέγρα τὸ παλαιὸν καὶ ὠκεῖτο ὑπὸ τῶν Γιγάντων. καὶ ἡ τῶν θεῶν καὶ τῶν Γιγάντων μάχη ἐνταῦθα μυθεύεται γενέσθαι. Θεαγένης ἐν Μακεδονικοῖς οὐκ ἐνταῦθα δ' ὁ περὶ Παλλήνης ἔστηκε λόγος. φασὶ γὰρ τὴν μὲν γῆν ταύτην κεκλήσθαι Φλέγραν, τοὺς δ' ἐνοικούντας Γιγάντας, εἰς οὓς Ἡρακλέα καταχθέντα τὴν τε ὕβριν αὐτῶν καὶ τὴν μισανθρωπίαν ἐκπλαγῆναι. ἐπεὶ δὲ καὶ μάχης ἤρξαντο, τὰ συνήθη ὅπλα μετὰ χεῖρας λαβόντα, ἐπεσθαι παντὶ σθένει, κτείνοντα τοὺς πόλεμον αὐτῷ ξένια τοῦ κατάπλου παρασχόντας. γενέσθαι δ' ἐν τῇ μάχῃ βροντάς τινας καὶ πρηστήρας, ἀφ' ὧν ἡ τῶν θεῶν μάχη πρὸς αὐτοὺς μεμυθολόγηται. τὸ ἐθνικὸν Παλλήνιος. ἔστι δὲ καὶ δῆμος Ἀττικὸς τῆς Ἀντιοχίδος φυλῆς οὕτω λεγόμενος Παλλήνη. ὁ δημότης Παλληνεὺς (497.12).

Ποτίδαια, πόλις Θράκης. ἢ δ' αὐτὴ ἐκλήθη καὶ Κασάνδρεια. ὁ πολίτης Ποτιδαίτης καὶ Ποτιδαιεῖς (533.16).

Σιθωνία, μέρος Θράκης. τὸ ἐθνικὸν Σιθώνιος καὶ Σιθωνίη (566.14).

Σάνη, πόλις Θράκης μεταξύ Ἄθω καὶ Παλλήνης. οἱ πολῖται Σάνιοι καὶ Σαναῖοι ὡς Καναῖοι (554.17).

Σκίθαι, πόλις Θράκης πλησίον Ποτιδαίας. ὁ πολίτης Σκιθαῖος, ὥς φησι Θεόπομπος (574.17).

Σκιώνη, πόλις Θράκης, ἐνθα λέγεται τὰς Τρωάδας αἰχμαλώτους, διὰ τὸ μὴ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἶς δουλείαν ἀπενεχθῆναι τῶν αὐτῶν γυναικῶν, ἐμπρῆσαι τὰς ναῦς. οἱ δὲ πλοίων ἀποροῦντες ἐξ ἀνάγκης κατέμειναν αὐτοῦ πόλιν Σκιώνην οἰκίσαντες. ὁ πολίτης Σκιωναῖος καὶ Σκιωνεύς. ἔστι δὲ ὡς τοῦ Σινώπη Σινωπεύς (576.11).

Σκοῦποι, πόλις Θράκης. Λέπιδος ἐν ἱστορικῇ ἐπιτομῇ ὀγδόῳ. τὸ ἐθνικὸν Σκουπηνοί (578.4).

Τορώνη, πόλις Θράκης, ἀπὸ Τορώνης τῆς Πρωτέως ἢ Ποσειδῶνος καὶ Φοινίκης. ἔστι καὶ ἄλλη Τορώνη μετὰ Τροίαν κτισθεῖσα. ὁ πολίτης Τορωναῖος. ἔστι καὶ ἄλλη πόλις Σικελίας (629.10).

Φλέγρα, πόλις Θράκης, ἣν Εὐδοξος μετὰ ταῦτα Παλλήνην φησὶ κληθῆναι. ὁ πολίτης Φλεγραῖος καὶ Φλεγραία καὶ Φλεγραῖον. ἔστι καὶ Φλεγρός καὶ Φλέγρα. Λυκόφρων (667.12).

Χαλάστρα, πόλις Θράκης περὶ τὸν Θερμαῖον κόλπον. Ἐκαταῖος Εὐρώπη ἐν δ' αὐτῷ Θέρμη πόλις Ἑλλήνων [Θρηκῶν], ἐν δὲ Χαλάστρῃ πόλις Θρηκῶν. Στράβων δ' ἐν ἐβδόμῃ Μακεδονίας αὐτὴν καλεῖ. ὠνόμασται δὲ ἀπὸ Χαλάστρης. ἔστι καὶ λίμνη τῇ πόλει ὁμώνυμος. ὁ πολίτης Χαλαστραῖος. Λυκόφρων Θεσπρωτὸς ἄμφω καὶ Χαλαστραῖος λέων. ἔστι δὲ καὶ πόλις ὡς ἀπὸ Χαλαστραῖος Χαλαστραῖα φησίν. ἢ μὲν παρὰ τὴν λίμνην Χαλαστραῖα, ἐν ἣ τὸ λίτρον γίνεται (679.4).

Scholía Vetera στη Θεογονία του Ησιόδου 53.1

τὰς ἐν Πιερίῃ Πιερία ὄρος Μακεδονίας, ἐν ᾗ ἐγεννήθησαν αἱ Μοῦσαι, παρατεῖνον ἕως τῆς Θράκης.

Scholía Vetera στα Αργοναυτικά του Απολλώνιου Ρόδιου 9.7

σκοπιῆς Πιμπληίδος ἄγχι τεκέσθαι Πιμπλεια χωρίον κατὰ Πιερίαν. οἱ δὲ ὄρος Θράκης, οἱ δὲ κρήνην καὶ κόμην τῆς Πιερίας.

Scholía Vetera στον Δημοσθένη 2.50γ.1

καὶ ... θρυλούμενον] λέγουσιν γὰρ ὅτι Πύδνα χωρίον Μακεδονίας, Ποτίδαια δὲ τῆς Θράκης, καὶ ἡ μὲν Πύδνα ὑπήκοος ἦν Φιλίππῳ, ἡ δὲ Ποτίδαια τοῖς Ἀθηναίοις. ἐγένετο δὲ ποτε τὴν μὲν Ποτίδαιαν ἀποστήναι.

Scholía Vetera στον Δημοσθένη 3.132α.2

ἐν τῇ Θράκῃ ἐκτήσατο χωρία, ἅπερ νῦν εἴληφε Φίλιππος, Πύδναν καὶ Ποτίδαιαν καὶ τὰς ἄλλας. ἄγαν γὰρ εὐτυχὴς ὁ Τιμόθεος ἦν.

Scholía Vetera στα Αργοναυτικά του Απολλώνιου Ρόδιου 9.19

Πιερίηθεν· Πιερία ὄρος Θράκης, ἐν ἣ διέτριβεν Ὀρφεύς. φησὶ δὲ Ἡρόδωρος ὅτι παρήνησεν ὁ Χεῖρων τῷ Ἰάσονι, ὅπως τὸν Ὀρφέα σὺν τοῖς Ἀργοναύταις παραλάβῃ.

Scholía Vetera στον Δημοσθένη 7.8.1

Ἀλοννήσου] ταύτην τὴν νῆσον οὖσαν περὶ τὴν Θράκην Ἀθηναίων ὑπήκοον Σώστρατος ληστής ἐσφετερίσατο· πρὸς ὃν Φίλιππος πολέμησας ἀπέσπασεν.

Scholía Vetera στον Ευριπίδη, Γένος Ευριπίδου 4.1

ἐν τῇ Μακεδονίᾳ κόμη ἐστὶ καλουμένη Θρακῶν διὰ τὸ ποτε κατωκηκέναι ἐνταῦθα Θραῦκας. ἐν ταύτῃ ποτὲ τοῦ Ἀρχελάου Μολοτικῇ κύων ἦλθεν ἀποπλανηθεῖσα. ταύτην Θραῦκες, ὡς ἔθος, θύσαντες ἔφαγον. καὶ δὴ ὁ Ἀρχελάος ἐξημίωσεν αὐτοὺς ταλάντῳ. ἐπεὶ οὖν οὐκ εἶχον, Εὐριπίδου ἐδεήθησαν ἀπολύσεως τυχεῖν δεηθέντος τοῦ βασιλέως. χρόνῳ δὲ ὕστερον Εὐριπίδης ἐν ἄλσει τινὶ πρὸ τῆς πόλεως ἡρέμει, Ἀρχελάου δὲ ἐπὶ κυνηγέσιον ἐξελθόντος, τῶν σκυλάκων ἀπολυθέντων ὑπὸ τῶν κυνηγῶν καὶ περιτυχόντων Εὐριπίδῃ, διεσπαράχθη καταβρωθεὶς ὁ ποιητής. ἦσαν δὲ ἔκγονοι οἱ σκύλακες τῆς ὑπὸ Θρακῶν ἀναιρεθείσης κυνός, ὅθεν καὶ παροιμία ἐστὶ παρὰ τοῖς Μακεδόσι 'κυνὸς δίκη'.

Scholia Vetera στον Θουκυδίδη 2.79.2.2

τὴν Βοττικὴν· ὅτι οἱ Βοττιαῖοι ἄποικοι Μακεδόνων· εἰσὶ δὲ ἐν τῇ Θράκῃ, πλησίον Χαλκιδέων.

Σουίδα, Λεξικόν

Ἀμφίπολις· πόλις ἐστὶ τῆς Θράκης· πρότερον δὲ Ἐννέα ὁδοὶ ἐκαλεῖτο. φασὶ δέ τινες αὐτὴν Ἀμφίπολιν ὠνομάσθαι διὰ τὸ περιοικεῖσθαι τὸν τόπον. Ἀμφίπολις Ἀμφιπόλεως κλίνεται (ἀλφα.1754).

Ἀριστοτέλης, υἱὸς Νικομάχου καὶ Φαιστιάδος. ὁ δὲ Νικόμαχος ἰατρός ἦν τοῦ τῶν Ἀσκληπιαδῶν γένους, ἀπὸ Νικομάχου τοῦ Μαχάονος. ἐκ Σταγείρων, πόλεως τῆς Θράκης, φιλόσοφος, μαθητὴς Πλάτωνος, τραυλὸς τὴν φωνήν (ἀλφα.3929).

Θερμάν· Θράκιον ἐστὶν πόλισμα (θήτα.244).

Κάρανος, εἷς τῶν Ἡρακλειδῶν, στρατολογήσας ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἦλθεν εἰς Μακεδονίαν ἄδοξον οὔσαν τότε καὶ ἐβασίλευσε καὶ διαδοχὴ κέχρηται μέχρι Φιλίππου. Φίλιππος ... Μεθωναίοις δὲ τοῖς ἐπὶ Θράκης πολεμῶν τὸν ὀφθαλμὸν ἐπηρώθη (κάππα.356).

Κωφότερος τοῦ Τορωνέος λιμένος· περὶ Τορώνη τῆς Θράκης καλεῖται τις κωφὸς λιμὴν. εἴρηται δὲ ἡ παροιμία, παρόσον ἐν Τορώνῃ τῆς Θράκης λιμὴν στενὰς ἔχει καὶ μακρὰς τὰς ἀπὸ τοῦ πελάγους κατάρσεις, ὥς μὴ ἀκούεσθαι τοῖς ἐν αὐτῷ τὸν τῆς θαλάττης ἤχον. Παρὰ κωφῷ πέρδεις, ἐπὶ τῶν ἀδυνάτων (κάππα.2310).

Μηκύβερνα πόλις ἐστὶν ἐν Θράκῃ σταδίους κ' ἀπέχουσα τῆς Ὀλύνθου ἢ Μηκύβερνα (μι.915).

Ὀρφεύς, Λειβήθρων τῶν ἐν Θράκῃ (πόλις δ' ἐστὶν ὑπὸ τῇ Πιερίᾳ), υἱὸς Οἰάγρου καὶ Καλλιόπης (ὀμικρον.654).

Παλληνεύς· Παλλήνη δῆμος τῆς Ἀντιοχίδος. τὸ δὲ ἐκ τόπου ἐπίρρημα Παλλήνηθεν, ὁ δὲ δημότης Παλληνεύς. ὅτι δὲ ἐστὶ καὶ ἐν Θράκῃ Παλλήνη, γνῶριμον (πι.78).

Στρέψα· πόλις τῆς Θράκης. καὶ οἱ πολῖται Στρεψαῖοι (σίγμα.1197).

Τορωναῖος· ὄνομα κύριον. καὶ Τορώνη, πόλις ἐν Θράκῃ (ταυ.798).

Φλεγραίας πεδίων· Θρακικόν. Ἀριστοφάνης· ἵνα περ τοὺς γηγενεῖς ἀλαζονευομένους καθυπερηκόντισαν (φι.528).

Ἀρποκρατίων, Λέξεις τῶν Δέκα Ρητόρων

Θέρμαν· Αἰσχίνης ἐν τῇ περὶ τῆς πρεσβείας ἀπολογίᾳ. Θράκιον τοῦτό ἐστι πόλισμα, ὥς καὶ Θεόπομπος ἐν κβ φησὶν (151.15).

Μεθώνη· Δημοσθένης Φιλιππικοῖς. λέγοι ἂν τὴν ἐν Θράκῃ, ἣν πολιορκῶν Φίλιππος ἐξεκόπη τὸν δεξιὸν ὀφθαλμόν.

Δημήτριος δ' ὁ Μάγνης ἐν ταῖς Συνωνύμοις πόλεσι τέσσαρας εἶναι φησι Μεθώνας (200.12).

Μηκύβερνα· Ὑπερείδης ἐν τῷ κατὰ Δημάδου. πόλις ἐστὶν ἐν Θράκῃ σταδίους κ' ἀπέχουσα τῆς Ὀλύνθου ἢ Μηκύβερνα (205.7).

Στρέψα· Αἰσχίνης ἐν τῷ περὶ τῆς πρεσβείας. πόλις ἐστὶ τῆς Θράκης, ὥς Ἑλλάνικος ἐν β Περσικῶν ὑποσημαίνει. οἱ δὲ πολῖται τῆς Στρέψης καλοῦνται Στρεψαῖοι (280.9).

Τορώνη· Ἰσοκράτης Παναθηναϊκῷ. πόλις ἐν Θράκῃ, ὥς Ἔφορος ἐν δ ἱστορεῖ (291.6).

Ησύχιος, Λεξικόν κάππα.2791

Κισσοῦς· ὄρος ἐν Μακεδονίᾳ. καὶ πόλις Θράκης.

Βιβλιογραφία

Για τις συντομογραφίες της βιβλιογραφίας ακολουθείται το σύστημα του American Journal of Archaeology. Επιπρόσθετα χρησιμοποιούνται οι εξής συντομογραφίες:

ΑΕ: Αρχαιολογική Εφημερίς.
ΑΕΜΘ: Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Edwards, Gadd, Hammond & Sollberger 1975:** I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond & E. Sollberger (eds), *History of the Middle East and the Aegean Region, c.1380–1000 BC*, στο: *The Cambridge Ancient History*, Vol. 2, Part 2 (3rd edition), Cambridge.
- Hammond 1972:** N. G. L. Hammond, *A History of Macedonia*, Vol. I, Oxford.
- Helly 1973:** B. Helly, *Gonnoi I: la cité et son histoire, Gonnoi II: les inscriptions*, Amsterdam.
- Hermann 1812:** G. Hermann (ed.), *Draconis Stratonicensis Liber de Metris Poeticis. Ioannis Tzetzae, Exegesis in Homeri Iliadem*, Lipsiae.
- Heuzey 1860:** L. Heuzey, *Le mont Olympe et l'Acarnanie: exploration des ces deux régions, avec l'étude de leurs antiquités, de leurs populations anciennes et modernes, de leur géographie et de leur histoire*, Paris.
- Hofmann 1966:** J. B. Hofmann, *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen*, Munich.
- Kern 1922:** O. Kern, *Orphicorum fragmenta*, Berlin.
- Kurz 1923:** M. Kurz, *Le Mont Olympe (Thessalie): Monographie*, Paris et Neuchâtel.
- Leake 1835:** W. M. Leake, *Travels in northern Greece*, Vol. III, London.
- Plassart 1923:** A. Plassart, "Inscriptions de Piérie, d'Emathie et de Bottiée", *BCH* 47, 163-189.

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

- Γιαννάκης 2006:** Γ. Γιαννάκης, «Αντιστήριξη πρικών της Ακρόπολης αρχαίων Λειβήθρων Πιερίας», *ΑΕΜΘ* 18 (2004), 389-396.

- Δίον 1970-2009. Ο τόπος & οι άνθρωποι 2009:** Τιμητικό λεύκωμα για τον καθηγητή Δημήτρη Παντερμαλή, Διευθυντή των ανασκαφών, Δίον.
- Κοτζιάς 1951:** Ν. Χ. Κοτζιάς, «Λείβηθρα, Πίμπλεια, Πιερίς ή πατρίς του Όρφέως», *ΑΕ* 86-87 (1948-49), 25-40.
- Μπακαλάκης 1977:** Γ. Μπακαλάκης, «Ανασκαφή Δίου, 1964-1971», στο: *Αρχαία Μακεδονία II, ανακοινώσεις κατά το δεύτερο Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 19-24 Αυγούστου 1973*, Θεσσαλονίκη, 251-256.
- Μπαμπινιώτης 1998:** Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα.
- Μπαχλάς & Σύρος υ.έ.:** Β. Μπαχλάς & Α. Σύρος, «Ελληνιστική κεραμική από δύο πηγάδια - αποθέτες του Περικού Ηρακλείου», στο: *Πρακτικά της Η' Επιστημονικής Συνάντησης για την ελληνιστική κεραμική, Ιωάννινα 5-9/5/09*, υπό έκδοση.
- Οι αρχαιολόγοι μιλούν για την Πιερία:** 28-29 Ιουλίου και 4-5 Αυγούστου 1984, ΝΕΛΕ Πιερίας, Θεσσαλονίκη 1985.
- Οι αρχαιολόγοι μιλούν για την Πιερία:** Καλοκαίρι 1985, ΝΕΛΕ Πιερίας, Θεσσαλονίκη 1986.
- Οι αρχαιολόγοι μιλούν για την Πιερία:** Καλοκαίρι 1986, ΝΕΛΕ Πιερίας, Πιερία 1990.
- Παντερμαλής 1983:** Δ. Παντερμαλής, «Ανασκαφή Δίου», *ΠΑΕ* 1981, 62-66.
- Παντερμαλής 1987:** Δ. Παντερμαλής, *Δίον: η ιερή πόλη των Μακεδόνων στους πρόποδες του Ολύμπου*, Αθήνα.
- Παντερμαλής 1989:** «Δίον», *Αρχαιολογία*, τ. 33, 6-53.
- Παντερμαλής 1997:** Δ. Παντερμαλής, *Δίον. Αρχαιολογικός χώρος και μουσείο*, Αθήνα.
- Παντερμαλής 1999:** Δ. Παντερμαλής, *Δίον. Η ανακάλυψη*, Αθήνα.

- Παντερμαλής 2009:** Δ. Παντερμαλής, «Δίον - Ιστορικά και λατρευτικά», στο: *20 χρόνια. Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη*, Επετειακός Τόμος, Θεσσαλονίκη, 261-271.
- Παντερμαλής 2012:** Δ. Παντερμαλής, «Το Δίον της Μακεδονίας, τα θέατρα και το στάδιό του», στο: Π. Αδάμ-Βελένη (επιμ.), *Αρχαία θέατρα της Μακεδονίας*, Αθήνα, 57-61.
- Παπαχατζής 1976:** Πανσανίου Ελλάδος Περιήγησις. II, *Κορινθιακά-Λακωνικά* (μτφρ. Ν. Παπαχατζή), Αθήνα.
- Παπαχατζής 1981:** Πανσανίου Ελλάδος Περιήγησις. V, *Βοιωτικά-Φωκικά* (μτφρ. Ν. Παπαχατζή), Αθήνα.
- Παρθένιος 1986:** Παρθένιος, Επίσκοπος Κίτρους, *Περιγραφή Επισκοπικής Περιφέρειας Κίτρους επί Τουρκοκρατίας*, φωτοτυπημένη έκδοση (1918).
- Πινγιάτογλου 2009:** Σ. Πινγιάτογλου, «Δίον: τα ιερά της Δήμητρος και του Ασκληπιού. Οι ανασκαφές των τελευταίων είκοσι χρόνων», στο: *20 χρόνια. Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη*, Επετειακός Τόμος, Θεσσαλονίκη, 285-294.
- Πουλάκη-Παντερμαλή 1992:** Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, «Τα περιβόλια των Θεών [εκ των ιδίων μνήμης χάριν]», *ΑΕΜΘ* 3 (1989), 149-154.
- Πουλάκη-Παντερμαλή 1997α:** Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, «Θρηκήιση παρὰ προμολήσιν Ολύμπου», στο: Δ. Τριαντάφυλλος & Δ. Τερζοπούλου (επιμ.), *Αρχαία Θράκη, Πρακτικά 2ου Διεθνούς Συμποσίου Θρακικών Σπουδών, Κομοτηνή 20-27 Σεπτεμβρίου 1992*, τόμ. II, Κομοτηνή, 569-577.
- Πουλάκη-Παντερμαλή 1997β:** Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, «Μακεδονίς Γη», στο: *Αφιέρωμα στον Ν.Γ. L. Hammond*, Παράρτημα Μακεδονικών Αρ. 7, Θεσσαλονίκη, 365 κ. εξ.
- Πουλάκη-Παντερμαλή 1997γ:** Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, «Λείβηθρα: ανάπλαση – ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου», *Αρχαιολογία & Τέχνες* 64, 75-78.
- Πουλάκη-Παντερμαλή 1998:** Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, «Λειβήθρων ες χώρον, εμὴν πατρίδα γαίαν», *ΑΑΑ* 23-28 (1990-1995), 56-62.
- Πουλάκη-Παντερμαλή 2001:** Ε. Φ. Πουλάκη-Παντερμαλή, *Χία και Ανθεμούσια (ιστορία-αρχαιολογία)*, Κατερίνη.
- Πουλάκη-Παντερμαλή 2008:** Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, *Λείβηθρα*, Κατερίνη.
- Πουλάκη-Παντερμαλή 2013:** Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, *Μακεδονικός Ολυμπος. Μύθος - Ιστορία - Αρχαιολογία*, Θεσσαλονίκη.
- Πουλάκη-Παντερμαλή 2014:** Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, *Οίκος - Οικία - Οικονομία. Πόλις - Πολιτική - Πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη.
- Πουλάκη-Παντερμαλή & Μπαχλός 2006:** Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή & Α. Μπαχλός, «Λείβηθρα 2003-2004», *ΑΕΜΘ* 18 (2004), 383-388.
- Πουλάκη-Παντερμαλή & Κλινάκη 2010:** Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή & Ε. Κλινάκη, «Λείβηθρα», *ΑΕΜΘ* 21 (2007), 161-169.
- Σκιαδάς & Καμαρέττα 1986:** Α. Σκιαδάς & Αικ. Καμαρέττα, «Μούσες - Σειρήνες», στο: *Ελληνική Μυθολογία. Οι Θεοί* (τ. 2), Αθήνα.
- Στεφανίδου-Τιβεριίου 1998:** Θ. Στεφανίδου-Τιβεριίου, *Ανασκαφή Δίου. Τόμος 1: Η Οχύρωση*, ΑΠΘ, Αρχαιολογικά εργαστήρια Δίου, Θεσσαλονίκη.
- Σωτηριάδης 1929:** Γ. Σωτηριάδης, *Ανασκαφή Δίου Μακεδονίας*, εν Αθήναις (Τυπογραφείον "Εστία").
- Σωτηριάδης 1932:** Γ. Σωτηριάδης, *Ανασκαφή Δίου Μακεδονίας*, εν Αθήναις (Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία).
- Τσουντας 1908:** Χ. Τσουντας, *Αι προϊστορικά ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλον*, Αθήνα.
- Χασάπης 1965:** Κ. Χασάπης, *Τα ορφικά* (Γενική εισαγωγή Ι. Πασσά), Αθήνα.
- Kurz 2003:** Μ. Kurz, *Ολυμπος* (μτφρ. Ουρ. Κατσαμάκα), Κατερίνη.

κατθάνοισα δὲ κείσῃ
οὐδέ ποτα μναμοσύνα
σέθεν ἔσσετ'
οὐδέ ποκ' ὕστερον·
οὐ γὰρ πεδέχῃς
βρόδων τῶν ἐκ Πιερίας
ἄλλ' ἀφάνῃς κἂν
Ἄϊδα δόμῳ φοιτάσῃς
πεδ' ἀμαύρων νεκύων
ἐκπεποταμένα.

Σαπφώ, Μελών Γ 55.1